

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАҶҶҶИШГОҶИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОҶ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

НАШРИЯИ ИЛМИЮ ТАҶЛИЛӢ

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ

2009

№1 (12)

ДУШАНБЕ
«ЭҶОД»
2009

ББК-71. я5+78.3+85.3 (2 тоҷик)

П-12

- П-12 **Паёмномаи фарҳанг: наشرियाи илмю таҳлилӣ Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот.** с. 2009 №1(12) / Мухаррири масъул Қ. Бӯриев. – Душанбе: «Эҷод», 2009. -112 с.

Мухаррири масъул
Қурбоналӣ Бӯриев,
номзади илми таърих

Ҳайати таҳририя:
Сафар Сулаймонӣ – доктори илмҳои педагогӣ, профессор,
Муҳаммадулло Табаров – номзади илмҳои таърих,
Аскар Абдурахмонов – номзади илмҳои санъатишиносӣ, профессор,
Назокат Қличева, Ҳасани Муҳаммадӣ, Гулсанам Келимбетова.

Нашрия ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба таъби мерасад.
Издание печатается на таджикском, русском и английском языках.

Сафар Сулаймонӣ

МЕРОСИ ИМОМИ АЪЗАМ ВА ОСЕБШИНОСИИ ТАВСЕАИ ФАРҲАНГИ ИСЛОМӢ

«...зарур аст, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи дин, бахусус таълимоти Имоми Аъзам ва фалсафаи он мавриди таваҷҷӯҳи махсус қарор дода шавад. Олимону мутахассисон бояд паҳлӯҳои мухталифи ин масъаларо мавриди таҳлили амиқ қарор диҳанд».

Эмомалӣ Раҳмон

Суҳанрони Президент кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи «Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам ва вазъи дин дар кишвар» дар конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310 - солагии Имоми Аъзам яке аз падидаҳои муҳим дар сарнавишти фарҳанги кишвар буда, фоли некест аз ҳувияти миллӣ, фарҳангӣ ва хирадмандию иродаи бузургии сиёсии Президент кишвар. Дар ин замина аз ҷониби Президент кишвар таҳлили дуруст ва саҳеҳ ба сомон расид ва гуфтаанд, ки таърихи фарҳанги тоҷикон, ки яке аз қадимтарин халқҳои Осиёи Марказӣ ва ворисони тамаддуни кӯҳанбунёд ва ғановатманд мебошанд, аз сарчашмаи ду тамаддуни бузургии ҷаҳонӣ - тамаддуни ориёӣ ва тамаддуни исломӣ шодоб гардидааст. Ва афзуда гардид, ки сарзамини ниёғони мо ҳанӯз аз оғози тамаддуни давлатдорӣ яке аз марказҳои маънавиёт, меҳвари воқеии фарҳанги асилу пешрафта ва арзишҳои зиндагисоз буда, дар амри пазируфтани арзишҳои неки тамаддуни ҷаҳонӣ, аз ҷумла тамаддуни исломӣ, бо таҳав-

вулоти рангине рӯбарӯ шудааст ва дини мубини ислом тадриҷан бо тамаддуни ниёғони мо созгор омада, минбаъд низоми маънавӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии аҷдоди моро хеле таҳким бахшид ва густурда сохт.

Дар ин раванд аввалин шахсе, ки гуфтугӯи фарҳангҳо ва тамаддунҳоро дар дохили уммати исломӣ матраҳ кардааст Имоми Аъзам буд. Ӯ мазҳаби фикҳиеро поягузори кард, ки рафъи низои тамаддунҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи шаръии тамаддуни исломӣ осон гардонид(10). Бо таваҷҷӯҳ ба ин, нақши Имоми Аъзам дар таҳаввулоти ҷомеаи муосир, хусусан бахши ахлоқии ӯ дар рушди арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, аҳамият ва мақоми хоса дорад ва самтҳои гуногуни ҷомеаро муайян мекунад. Инҳо устувор ва мукамал рушд кардани арзишҳои маънавӣ зехният, зарфияти ғаъолияти динии инсонхост, ки инсонҳо хушнуд бошанд ба асолати фарҳангӣ рӯ биёранд ва шинохти пешвоёни мазҳабист. Дар суҳанронӣ афзуда гардид, ки ин фазилатҳо имрӯз ба ҷавонон таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Яъне

омӯхтани таҷрибаи пешвоён ва дар рӯзгори кунунӣ амалӣ намудани кори неки онҳо -хайру саховат, хислатҳои неки онҳо. Зеро Имоми Аъзам як намунаи инсонҳои олии мебошад. Имрӯз ҷавонон метавонанд бо истифода ва омӯхтани таълимоти шахсияти бузург дар зиндагӣ ҳамчун инсонии комил ва дурандешу хирадманд ба камол расанд, арзишҳои инсонӣ ва маънавию эҳтиром бикунанд. Бо фармудаи Президенти кишвар «Аз ин нуқтаи назар, тарбияи насли донишманду дорои ахлоқи ҳамида, соҳибмаърифату бофарҳанг, созандаву эҷодкор ва ватандӯсту бонангу номус вазифаи муҳим ва аввалиндараҷаи ҳамаи мову шумост»(10). Бо ишораи дигари Президенти кишвар, дар ҷомеаи ҷаҳонӣ миллат ва давлате мақоми муносиб хоҳад ёфт, ки фарзандони бедордилу огоҳ ва дорои хислатҳои ҳамидаи инсониро тарбия намояд. Ҷавонони бонангу номуси мо бояд бо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллий, пеш аз ҳама, илмҳои муосир, забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои замонавиро омӯзанд ва аз пайи обод кардани Ватани азизии худ - Тоҷикистон бошанд. Чунки пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа аз кадрҳои соҳибхитососу бомаҳорат ва ватандӯсту ватанпараст вобаста аст (10).

Бояд ёдовар шуд, ки дар суҳанронӣ усулҳои таълиму тарбия ва педагогикаи исломи муосир равшантар гардид. Ишора гардид, ки ба назари мо, сирри бузургӣ ва ба яке аз мазҳабҳои бонуфузтарини дини мубини ислом табдил ёфтани мазҳаби Имоми Аъзам

дар муқаррароти зерини таълимоти ин абармард маҳфуз аст:

якум, аз Қуръон ва аҳодис мутобиқ ба даври замон, шароити таърихӣ ва манфиати умум маънибардорӣ кардан;

дуюм, эътироф кардани ақл ва хирад ҳамчун асоси ҳалли масъалаҳои нави иҷтимоӣ;

сеюм, таваҷҷӯҳ зоҳир намудан ба урфу таомули мардум, дар сурати ба аҳкоми исломӣ муҳолиф набудани онҳо ва манбаи фикҳ қарор додани онҳо;

чорум, боз мондани дарвоза

Воқеан, ислом бо мазоҳири ҳамаҷагии таълиму тарбия инсонро парвариш кард, ба ӯ донишомӯзӣ, мутолиъа, қалам рондану эҷод намуданро ёд дод; ҷавҳару қаламро мояи бузургдошт донист ва ба онҳо савганд хӯрд ва донишмандонро худотарсонии ростин номид ва аз нобаробарии донову нодон суҳан гуфт, Қуръони маҷидро мӯъҷизаи Паёмбари бузургаш хонд ва ба тадбири тафаккур роҳнамоӣ кард.

Ислом ба эътибори ҳеш барои фарҳанг аҳамияти виҷаро қоиладарост ва донишмандонро ворисони Паёмбар (с) меҳонад ва донишомӯзиро барзану марди мусалмон воҷиб мешуморад ва аз онҳо меҳонад, ки аз ғаҳвора то гӯр дониш бичӯянд ва дар пайи дониш то ба Чин роҳ бипаймоянд. Инояти ҳоси ислом ба фарҳанг сабаб шуд, ки ҳостгоҳи муҳаддисону факеҳон, файласуфон, адибону мутакаллимон, сӯфиёну доиратулмаъорифпардозон ва донишмандоне шаванд, ки ҳар яке ба фаъолиятҳои илмӣ худ

дорои усул, равишҳо ва ҳадафҳои фарҳангӣ будаанд (8:3).

Ихтилоф дар ин самт дар миёни уламои исломӣ на он қадар амиқ ва пурзиддиат буд, ки ба пайдоиши мактабҳо ва назарияҳои фарҳангшиносӣ дар фарҳанги исломӣ бианҷомад, вале ин тафовут то он андозае буд, ки дар ин низом чанд гароиши муҳими фарҳангӣ падида овард, ки онҳо мактабҳои фарҳангшиносӣ хонда шуданд.

Бо таваҷҷӯҳ ба нуктаҳои фармудаи Президенти кишвар, метавон дар баҳси фарҳангшиносии исломӣ чунин хулоса кард:

Манбаъҳо ва сарчашмаҳои фарҳангшиносии исломиро метавон ба ду гурӯҳи асли ва фаръӣ ва ё дасти аввалу дуввум табақабандӣ кард. Манбаъҳои дасти аввал ҳамон истихрочи аҳком дар фикҳ ва манобеъи дасти дуввум раъӣ ва андешаҳои олимону мутафаккирони исломӣ дар хусуси фарҳанг мебошад. **1. Манбаъи дасти аввал:** *Китоб*. Пажӯҳиш ва таҳқиқ нишон медиҳанд, ки манзур аз китоб Куръони карим аст, ки тӯли муддати тақрибан 23 сол аз тариқи ваҳй бар Паёмбари Ислом (с) нозил гардид ва бад-ин сурате, ки ҳоло вучуд дорад ва дар дасти мост, мавриди таъйид ва қабули ҳама фирқа ва равияҳои исломӣ мебошад. **Суннат:** Тибқи андешамандони аҳли ислом мақсад аз суннат «*қавлу феъли Паёмбар (с) мебошад* ва дар ин қарина бар гуфтор, кирдор ва тасвибу адами эътирози Паёмбар (с) дар бархӯрд бо масоили фарҳангӣ баррасӣ мегардад, он чи ки иборат аз суннат аст, ҳадис ва ё ривоят номида

мешавад ва дар ин қаламрав дорои мероси бисёр ғанӣ ва арзишманд мебошад. Дар мазҳаби ҳанафӣ китобҳои намунае аз ин меросанд, ки ба қалами Абӯ Ҳанифа фақеҳ ва муҳаддиси маъруфи тоҷик ба риштаи таҳрир даромадаанд. Ин иборатанд аз: **Ақл:** Бар асоси назарияи Абӯ Ҳанифа манзур аз ақл, сурати манбаъе аз сарчашмаҳои фарҳанги исломӣ, иборат аз истеъдод ва ё нерӯе аст, ки ба василаи он инсон ҳақиқатро аз хато, ҳақро аз ботил, сараро аз носара ва дурустро аз нодуруст ташхис медиҳад ва ба шинохту маърифати кулӣ мерасад. Арзиши ақл дар шиносӣ ва кашфи ҳақиқат ба он ҳадду мартаба мавриди таваҷҷӯҳи бунёдгузори ислом буда, ки байни ҳокимияти ақл ва фармон ё ҳукми шаръ (*қонунҳои ислом*) ҳамроҳ эълон гардидааст; ба ин сурат, ки ҳар он чиро, ки дин ба он ҳукм диҳад, ақл низ фармон медиҳад ва ҳар он чиро, ки дин ташреҳ кунад, ақл низ онро тасвиб мекунад. **Иҷмоъ:** Тибқи назари Абӯ Ҳанифа мақсад аз иҷмоъ ба сурати манбаъе аз манобеъи фарҳанги исломӣ иборат аз иттифоқи назарҳоест, ки мумкин аст дар байни олимону соҳибназарони фарҳангшиносии исломӣ вучуд дошта бошад ва ҳарчанд, ки натавон аз китобу суннат далелҳои возеҳу равшан бар таъйиди онҳо эътимод намуд. Ин назароти фарҳангшиносӣ мумкин аст ҳосили таҳқиқот ва пажӯҳишҳои онон бо истифода аз шеваҳо ва равишҳои гуногун, аз ҷумла, равиши омӯрӣ ва таҷрибавӣ бошад ва мумкин аст маҳсули дарку фаҳми онҳо аз рӯҳ ва ҳақиқати ислом ва ни-

зоми фарҳангии он бошад. Бинобар ин, дар ҳавзаи густурда ва печидаи фарҳангшиносӣ, агар ба масъалаву мушкилоте бурхӯрд шавад, ки посухи онҳоро бо дурустӣ натавонем аз китобу суннат ба даст овард, дар ин сурат назарот ва ё раъйҳои мавриди иттифоқи мучтаҳидони фарҳанги исломӣ ва ё аҳли назар метавонанд дар ин роҳ ёрӣ расонанд ва ҳалли мушкилро ба ӯҳда бигиранд ва ҳамон қисм, ки ин иттифоқ раъй, дар фикҳ, далолат бар ризояти маъсум доир мегардад ва ба сурати «*хуҷҷат*» ба он амал мешавад, дар ин маврид низ чунин хоҳад буд. Дар баррасии ин масъала андешаи уламо дар он аст, ки иҷмоъ ба маънои «*иттифоқи уммат*» матраҳ гардидааст (8:42).

Бо таваҷҷӯҳ ба ин, фарҳангшиносии ислом низ яке аз бахшҳои фарҳангшиносии соҳавӣ буда, масъалаи фарҳангро дар асоси суннатҳои исломӣ баррасӣ менамояд. Аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои муҳим дар ҷаҳони муъосир омӯзиши мактаби фарҳангшиносии исломӣ аст, ки густариши мавзӯёти фарҳангии он зехни аксар соҳибназарону донишмандонро бояд ба худ ҷалб намояд.

Дар ин росто, минбаъд бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки таҳияи захираҳои иттилоотӣ марбут ба ислом, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «*Дар бораи Дастурамали тартиби ягонаи гузаронидани экспертиза, тасдиқ, маблағгузорӣ ва назорати лоиҳаҳо оид ба бунёд ва рушди объектҳои иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*» таҳти №508, аз 30 декабри соли 2005» сурат гирад.

Инкишофи ҷомеа рӯз аз рӯз дар назди кормандони фарҳанг ва муҳаққиқони соҳаи фарҳангшиносӣ вазифаҳои нав ба нав мегузорад. Бо дарназардошти рушди технологияи нав, соҳаи гуногуни зиндагӣ ба таълими ҷаҳони фарҳангшиносӣ аз дидгоҳу сатҳи имрӯзаи зиндагӣ назарияпардозӣ намуна, хешро муваззаф медонад, ки бо истифодаи усулу роҳҳои гуногуни ҳозиразамон таҳқиқи фарҳангшиносии тоҷикро бо арзишҳои башарӣ муқоиса намояд, ҷойгоҳи онро дар тамаддуни муосир мушаххас созад. Дар ин росто яке аз масъалаҳои, ки вазъияти фарҳанги динӣ ва тавсеаи онро дар сатҳи илмӣ матраҳ менамояд, осебшиносии фарҳанги динӣ мебошад. Осебшиносии фарҳанги динӣ ба баррасии офот ва осебҳои мепардозад, ки аносурӣ шаклдиханда ва созандаи динро таҳти таъсири худ қарор медиҳад ва бунёду воқеияти диниро барғалат баррасӣ менамояд. Осебҳо, сарфи назар аз мизони таҳриб ва хасорате, ки ба масоил ва боварҳои динии афрод ворид месозад ва масоили рӯбанои фарҳанги диниро мавриди ҳуҷум қарор медиҳад. Бо таваҷҷӯҳ ба ин таҳлили диншиносии масъалаи фарҳанг муҳим ҷилвагар мешавад.

Осебшиносии тавсиаи фарҳанги динӣ дар баррасиҳои исломшиносӣ, илоҳиёт ва мактабҳои гуногуни динӣ; баррасии мушкилоти тавсеаи фарҳанги динӣ дар кишвар; маърифати динӣ: таҳлил аз дидгоҳҳои гуногун; осебшиносии тарбиятро баррасӣ менамояд.

Таҳқиқ минбаъдаи ин мавзӯ талаб мекунад, ки аз методологияи навин

истифода ва баҳрабардорӣ гардад. Методҳо ва усулҳои навини таҳқиқи диншиносӣ мавриди истифода қарор гирад. Бори аввал мушкилоти фарҳанги динӣ дар ҷомеаи дунявӣ аз тариқи пажӯҳишҳои сотсиологӣ матраҳ гардад.

Аҳамияти чунин таҳқиқ дар таҳияи концепсияи фарҳанги динӣ дар сатҳи давлатӣ, пешниҳодҳои муфид барои тавсеа фарҳанги динӣ, барои ниҳодҳои гуногуни ҷомеа ироа гардад.

Натиҷаи таҳқиқ ва истифодаи амалии он дар китоби «*Осебиносии тавсеаи фарҳанги динӣ*» барои аҳли илм ва мутахассисон пешниҳод гардад.

М а н о б е ъ:

1. Абӯханифа, Нӯмон ибни Собит. Ал-фиқҳ- ал-Ақбар//Доиратулмаорифи бузурги исломӣ/Зери назари Козим Мусавии Бучнурдӣ.-Техрон: Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1372.-Ҷ.5.- С. 379-409.

2. Ал-Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ.Китоба-л фехрист/Тарҷ. ва таҳқиқи Муҳаммад Ризои Тачдид.-Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1366.-813 с.

3. Гутак, Черолд. Макотиби фалсафӣ ва орои тарбиятӣ/ Тарҷ. Муҳаммад Ҷаъфари Поксиришт.-Техрон: Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии донишгоҳҳо, 1382.-495 с.

4. Озод Армакӣ, Нақӣ. Андешаҳои иҷтимоии мутафаккирони мусалмон.-Техрон,1376.-325 с.

5. Раҳмон, Эмомалӣ. Эмоми Аъзам ва ҳувияти миллӣ//Ҷумҳурият.-2008.-13 нояб.

6. Рафей, Бехрӯз. Китобшиносии таълиму тарбият дар Ислон.-Техрон: Интишороти байналмилалии Алҳудо, 1378.-530 с.

7. Самарқандӣ, Ҳаким.-Китоба-л-савода-л-Аъзам// Доиратулмаорифи бузурги исломӣ/Зери назари Козим Мусавии Бучнурдӣ.-Техрон:Маркази Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1372.-Ҷ.5.- С. 383.

8. Сулаймонӣ, С. Педагогикаи ислом/ Муҳар. масъул Х.Афзалов; Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии АПН.-Душанбе: Ирфон, 2008.-246 с.

9. Сулаймонӣ С. Китобшиносии осори Абӯханифа// Сафинаи умед.-2009.-№3.-С.18-22.

10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи «Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам ва вазъи дин дар кишвар» дар конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310 - солагии Имоми Аъзам//Copyright@ 2007 АМИТ. «Ховар».

11. Мирзозода. Маърифати Имом Абӯханифа. –Душанбе: Паёми Ошно, 2009. -48с.

Сафар Сулаймони

НАСЛЕДИЕ ИМОМА АЪЗАМА И ПАТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Ознаменование 1310-летия Абуханифы и объявление 2009 года годом

Имама Аъзама - это одно из звеньев в цепи культурной политики страны, преследующая цель национального самосознания, почтения памяти выдающихся сыновей таджикского народа, давшего человечеству подобные имена с мировым масштабом. В выступлении Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Республиканской конференции, посвящённой 1310-летию Великого Имама было отмечено, что одной из актуальных проблем современного мира стал диалог цивилизаций, неуклонное развитие которого способствует примирению различных религий и верований, религиозному самопознанию народов, в том числе таджикского народа. История культуры таджиков, являющихся одним из древнейших народов Центральной Азии и наследниками древней и богатой цивилизации Восточного Ирана, берёт своё начало из двух великих мировых цивилизаций - арийской и исламской. Земля наших предков ещё с самого начала культуры управления государством была одним из центров духовности, реальным стержнем передовой культуры и жизнеутверждающих ценностей, в процессе восприятия культурных ценностей других мировых цивилизаций, в том числе исламской цивилизации, она подвергалась различным трансформациям. Отмечалось, что религия священного ислама постепенно гармонизировалась с цивилизацией наших предков и затем значительно укрепила и расширила духовную,

социальную и культурную систему жизнедеятельности наших предков. В этом процессе первым человеком, подвергшим рассмотрению вопрос о диалоге культур и цивилизаций среди приверженцев ислама, был Великий Имам. По мнению Президента страны *«В таких условиях необходимо, чтобы всестороннее изучение религии, особенно учения Великого Имама и его философии, стали предметом пристального внимания. Учёные и специалисты должны подвергать глубокому анализу различные аспекты этой проблемы. Наряду с этим, религиозные ценности в присущих нашей нации формах в тесной связи с национальной культурой должны рассматриваться как неотъемлемая её часть, ибо односторонняя оценка подобной деликатной проблемы может иметь неблагоприятные последствия»*.

Исходя из такого понятия, в статье анализируются некоторые культурологические идеи Имам Аъзама, рассматриваются проблемы патологического подхода к развитию исламской культуры на современном этапе. Абуханифа и его культурологическая идея отличаются терпимостью к инакомыслящим, следованием местным обычаям, сложившимся до ислама, а также более широким применением в культурологических вопросах предпочтительного решения, которое выводится на основе независимого свободного индивидуального суждения (раъй) и суждения по аналогии (кияс).

Джавод Тахири

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ РУМИ В «МАСНАВИ»

Изучение и исследование богатого культурологического наследия Руми показывает, что он был выдающимся теоретиком и практиком культуры средневекового Востока, создавшим целостную систему культурологических идей, содержащих в себе проблемы человека и его культуры.

Культурологическая доктрина Руми имела вместе соединенную двуединую задачу. Первое – это достижение человеком путей нравственного очищения морального самосовершенствования. Второе, это есть проявление внутренней жизни, во взаимоотношениях с окружающими людьми. Суфийский альтруизм благородное бескорыстное служение другим людям, даже в ущерб собственным интересам, имеет большое педагогическое и социальное значение.

В системе культуры, суфизм на первое место ставил нравственное воспитание, как трудовое, физические, гуманистическое и др. Они выбрали целый комплекс суфийской терминологии воспитания того или иного морального качества человеческой личности.

Творение Джалолиддина Руми по праву считается вершиной суфийской культуры, непревзойденным и совершенным образцом ее дидактического жанра. «Маснави маънави» («Стихи, обращенные к внутренней сути вещей») является «подлинно» энциклопедией мусульманского мистицизма. Ее читали, заучивали наизусть и по ней учились на всем Ближнем и Среднем Востоке, но особую популярность она снискала себе в Иране, Северной Индии, Пакистане и Турции. В Турции, например, вплоть до начала XX в. «Маснави» читали и толковали для широкой аудитории в специально построенных для этой цели зданиях. На окраине мусульманского мира, в Восточном Туркестане, дервиши братства «Накшбанди-ходжаган-и актаглик» считали обязательным знать наизусть не менее семисот бейтов поэмы (5:212).

Но «Маснави» не только энциклопедия суфизма и источник мистических идей, из которого утоляли жажду многие поколения суфиев. В своих сочных и ярких притчах автор широкими мазками нарисовал красочное полотно

культурной жизни современного ему общества, в основном городского. Подавляющее большинство героев его рассказов, из которых и соткана художественная ткань поэмы, на удивление реалистичны, обстоятельства, в которых они действуют, как будто взяты из повседневной жизни. Таковы, например, притчи о садовнике и воре, о четырех индусах, о четырех путниках и винограде, о суждениях о слоне, о воре и факихе, о попугае, пролившем масло, о казвинце сделать себе татуировку, и т. д. Прозрачные аллегории притч животного цикла, естественно, были общедоступными в средневековом обществе. Все ясно понимали, какие социальные круги скрываются за личиной льва или волка, осла или лисицы, зайца или слона. Конечно, «Маснави», формально создававшееся для суфиев, адресовано было всему обществу султаната, а не какому-то одному социальному слою, но ведь суфии «рекрутировались» практически из всех классов. Одни воспринимали поэму как пиршество для эстетов-гурманов, любителей мистических сюжетов. Других привлекали занимательность и динамичность повествования, калейдоскоп стремительно сменяющих друг друга сцен и ситуаций. Третьи наслаждались образностью и живостью языка, обилием разговорных оборотов;

что в то время было, несомненно, новшеством в поэзии, россыпью народного юмора, афоризмов и поговорок.

Исключительно разнообразен по своей тематике мир притч, многие из которых объективно имеют острую социальную направленность. Автор говорит о безысходной нищете бедняков, о бесправии подданных и произволе властей, о страданиях, которые приносят войны мирным жителям, и мародерстве воинов и служилых людей. Не меньше внимания уделяет Руми обличению лжесуфиев- шарлатанов, лицемерных мулл, чванливых факихов, продажных судей и т. п. Эти лица - постоянные персонажи фольклора - длинной чередой проходят по страницам «Маснави». Все это читатель найдет в предлагаемых переводах, где нам хотелось показать искрометный, но и умело организованный каскад рассказов, притч, сочетающих возвышенную патетику проповедей, мистические прорицания едкими насмешками, фривольными шутками и солеными анекдотами, который и составляет величественное здание «Маснави» Джалолиддина Руми (7:22).

Образные сравнения и емкие афоризмы, которыми так богата поэма Руми, широко распространились по всему мусульманскому Востоку, превратились в крыла-

тые слова. Возьмем на себя смелость утверждать, что и в том отношении «Маснави» сыграло в персидской словесности такую же роль, какую в русской «Горе от ума» А. С. Грибоедова. Цель, которую преследовал Джалолиддин, создавая свой труд, - в доступной и понятной форме, ясным и простым языком изложить положения и концепции как «интеллектуального», так и «прагматического» суфизма. Эту задачу он с блеском выполнил. Но «попутно» он создал блистательное поэтическое произведение, в котором воспевал совершенство и красоту человека, веру в его разум; призывал к дружбе и миру между людьми различных вероисповеданий; осуждал произвол властей, порицал узость догм официальной веры. Джалолиддин Мухаммад Балхи Руми — персидский поэт, но его творчество вышло далеко за рамки национальной литературы, оно принадлежит мировой культуре, включено в сокровищницу мировой педагогическое наследие.

Джалолиддин Руми не создал своей особой системы культурологических взглядов, равно как и оригинального мистического «пути». Тропу, по которой он шел, проторили его предшественники. Но, вступив на нее блестяще подготовленным и превосходно образованным, он и поныне выделяется

среди светил» персидской поэзии своей интеллектуальной и поэтической одаренностью. Он отлично знал поэмы Санаи и Аттара, свободно ориентировался в сочинениях ал-Мутанабби и ал-Халладжа, его волновали полные «божественного неистовства» мистические откровения Байазида Бистами. Он, несомненно, был знаком с трудами ал-Газали, который в своей эклектической религиозно-этической системе свел воедино с мистицизмом элементы культуры исламского традиционализма и рационализма. Можно только гадать, слушал ли он в бытность свою в Дамаске и Алеппо лекции теософа и творца теории «экзистенциального монизма» Ибн ал-Араби. Но идеи Ибн ал-Араби, безусловно, были ему известны - это показывает его «Маснави». В принципе Руми больше привлекала практика суфийского «пути», хотя он и не чурался концепций «интеллектуального» мистицизма(9:231).

Естественно, Джалолиддин был глубоко религиозным человеком, хотя трудно назвать его сторонником или последователем какой-то определенной суфийской школы. Он жил в ту эпоху, когда человек лишь через призму религии и богословия осознавал свое предназначение, свое место в мире и в обществе. Поэтому Руми постоянно стремился соединить в сво-

ем творчестве земное и идеальное, человеческое и мистическое. Он, подобно всем мистикам, пытался понять и разрешить силой своего поэтического гения одну задачу - проблему взаимоотношения человека и божества. Увы, ему не дано было постичь, что такой проблемы просто не существует, она иллюзорна. С его точки зрения, совершенство всего созданного в мире воплощается в человеке, который, постигая Истину, завершает один период развития и тотчас же начинает другой. Но Джалолиддин обладал великим поэтическим даром. Его экстатические видения, которые он воспроизводил в поэтических образах, отнюдь не напоминают последовательный ряд логических суждений, выстроенных разумом. Его стихия - вдохновение и экстаз.

Идеи и слова Руми объясняет своим ученикам, поэтому его «Маснави» с точки зрения стиля изложения тоже имеет огромную значимость. Если взять в целом, в этой книге с начала до конца различные рассказы, распространённые среди разных народов Востока, смешаны с глубоким научным анализом. По нашему наблюдению и всестороннему анализу Руми приводит какой-то рассказ и затем в связи с его сюжетом или без какой либо связи с ним выражает свои взгляды. Рассказы

здесь приводятся в целом в одном месте или их сюжет разделён в нескольких главах книги. Конец одной главы «Маснави» иногда указывает на начало другой главы, автор для избегания многословия иногда сокращает рассказы, или же обращается к Хиссамуддину, который занят записью его слов. С точки зрения педагогико-психологических наук рассказ понятен, комментарии Руми к нему как бы тоже понятны, но конечная цель, неизвестна, поэтому у читателя пробуждается любознательность.

По нашему мнению самое важное это то, что Руми выбрал такую методику, которая сегодня широко распространена на Западе - из «кейс-стади» к тексту, т.е. обучающимся дается какая-то жизненная ситуация, фрагмент из произведений науки, литературы, культуры, искусства и т. д., и в связи с этим предлагается для обсуждения и дискуссий какой-то теоретический аспект.

Подобно этому в «Маснави» для доступности и доходчивости в начале приводится какой-то рассказ, обыкновенная жизненная ситуация или даже анекдот, и затем автор, осмысливая их на более высоком уровне, излагает свои теоретические взгляды по сложнейшим вопросам суфизма и педагогики. Другими словами, даже незначительный жизненный

опыт человека для Руми является средством обучения.

Поэтому он, указывая на анекдоты, приведенные им в своих произведениях из неформальных традиций народов Востока писал: «Хазл таълим аст, онро чид шунав» («Шутка обучает, воспринимай её в серьёз» (4: 35-58). Многие исследователи Руми отмечают, что эта методика, которая имеет свои корни еще в произведениях Абдуллоха Ансари (1006-1089), Санаи и других мыслителей, очень хорошо применена в книге «Маориф» (Просвещение) Бахауддина Валада и затем своеобразно использована Султанвалладом. Знакомство с такой методикой и другими их подобиями из истории культуры наших предков будет очень ценным и для современной педагогической науки.

В «Маснави» можно найти взгляды Руми по различным аспектам культурологии. В том числе, эта книга с начала до конца является манифестацией прекрасного и выражением взглядов ее автора по эстетике(6:147).

Много внимания Руми уделяет такой важной составной части культуры порядочного, честного человека, как трудовое воспитание. По его мнению, важнейшим нравственным качеством человека, делающим его авторитетным, ува-

жаемым и счастливым, является его культура.

Эти мысли средневекового гуманиста также всецело соответствуют принципам современной культурологии, в которой культуре молодежи отводится главная роль. Не осталась вне поля зрения Руми и проблема выбора ремесла, рода занятия. Он подчеркивает, что человек должен очень серьезно подойти к выбору рода занятий, ремесла или какого-то искусства, не спешить, чтобы не ошибиться.

Культурологические идеи Руми имеют большое теоретическое и практическое значение для воспитания подрастающего поколения, для современной культурологической науки. Они необходимы на всех ступенях обучения во всех учебных заведениях. Однако сегодня культурологический потенциал «Маснави» используется не эффективно.

По нашему мнению необходимо:

1. Изучение культурологической мысли Средневекового Востока, особенно исследование культурологических взглядов Руми, имеет большое значение в культурном росте подрастающего поколения, в нынешних условиях глобального общества.

2. Руми в своих произведениях, особенно в «Маснави» («Стихи,

обращённые к внутренней сути вещей») определил сущность и задачи воспитания всесторонне развитого, совершенного человека и в связи с этим показал значение воспитания и образования в жизни человека.

3. Основной задачей культуры Руми считал нравственную подготовку человека. С его точки зрения, человека нужно воспитывать в духе гуманизма, патриотизма, бескорыстия, честности и порядочности.

4. Развивая культурологические идеи своих предшественников, Руми уделял большое внимание роли науки и знаний в жизни человека. Каждый человек должен систематически овладевать знаниями. Наука приносит пользу только тогда, когда знания применяются на практике.

Библиография

1. Джалал Ад-Дин Руми. Сокровища воспоминаний (Текст): Суфийская поэзия Издательство: София, Гелиос, 2002.- 208 с.
2. Джалал ад-дин Мухаммад Руми. Маснави-йи ма'нави ("Поэма о скрытом смысле") (Текст).- СПб.-Издательство: Петербургское Востоковедение, 2007.- 448 с.
3. Джон А. Субхан. Суфизм. Его святые и святыни (Текст).-М.: Издательство: Диля, 2005.-256 с.
4. Диноршоев М. Звезда суфийской философии и поэзии (Текст)// Джалилиддин Балхи. Жемчужины/ Сост. М.Диноршоев, Н. Садыкова; Институт философии им. академика А.М. Богоуддинова.-Душанбе.-Дониш, 2007.-С.3-18.
5. Зиёев Х.М. Суфийский орден мавлавия (Текст).-Душанбе: Хумо, 2007.-276
6. Кодиров К. Педагогика и дидактика суфизма (Текст).-Душанбе: Маориф, 2000.-167 с.
7. Кодиров К. Суфийско-нравственные поучения Джалалиддина Руми (Текст).-Душанбе,2000.-27 с.
8. Радий, Фиш. Джалалиддин Руми: Ист.-биогр. Роман (Текст) /Пер. с рус. Д. Камал; Послесл. И.С. Брагинского.-Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1986.-269 с.
9. Мамаджонова М. Т. Философия Джалолуддина Руми (Текст)/ Отв. Ред.А.Мухаммадходжаев; Институт философии им. А.М. Богоуддинова.-Душанбе: Дониш,1007.-300 с.
10. Одилов Н. Мироззрение Джалалиддина Руми (Текст).-Душанбе,1974.
11. Наумкин В.В. К вопросу о хосса и омма: Традиционная концепция «элиты» и «массы» в мусульманстве (Текст) // Ислам в истории народов Востока.-М.,1981.

Маҷид Маҳмуди Музаффар

МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГШИНОСӢ ДАР ОСОРИ ХОҶА НАСИРУДДИНИ ТӢСӢ

*Дунёи имрӯз бо рушду густариши бекарони дониш рӯбаруст ва низоми фарҳанг низ ба унвони яке аз зерфаслҳои иҷтимоӣ таҳти таъсири ин мавҷи густарда қарор гирифтааст. Имрӯза дар тамоми ҷанбаҳои фарҳангиносии баҳсҳои тозае матраҳ шуда ва ба таври кулӣ ҳамагон шудани низоми фарҳангии ҳар ҷома бо пешрафтҳои қадиде нишонаи қудрат ва шукӯфоии он ба ҳисоб меояд, аммо пешрафти ҷанбаҳои мухталифи фарҳанг, ки қарнҳо аз ғайбатишон дар саҳани иҷтимоӣ мегузарад, бениёз намекунад. Зеро гузари замон ҳаргиз ба андешаи инсонӣ таъсир намегузорад ва тафаккуру теориҳои зиндагӣ замоназир нестанд. **Хоҷа Насируddини Тӯсӣ** яке аз ин бузургон аст, ки бо вучуди ғайбати чанд қарне худ ҳанӯз тафаккуроти навини фарҳангиносии аз ҷалоли андешаи дармеёбем, ки дар навъи худ агар бе назир набошад, камназир нест.*

Абӯчаъфар Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Ҳасани Тӯсӣ (597-672 ҳ.к.) маъруф ба **Хоҷа Насируddини Тӯсӣ** аз донишмандон ва чехраҳои илмии Иронзамин ва Машриқзамин ба шумор меравад. Вай дар риштаҳои гуногун ва аз ҷумла дар фарҳангу ахлоқ ва таълиму тарбият дорои осори гуногун мебошад. Дар ин навиштор танҳо мабонеъ ва па-

жӯшишҳое, ки дар мавзӯи фарҳангиносии ин мутаффакири бузурги ислом дар Ирон ба анҷом расидааст, баррасӣ мегардад.

Хоҷаи Тӯсӣ бо он ки зиндагии ноором ва пурҳаводисе дошт, пайваста ба таҳқиқ ва таълиф машғул буд ва осори бисёре бар ҷой гузаштааст. Дар китобҳои тарҷума ва риҷол 274 асар барои вай зикр шудааст. Бархе аз ин осор ба забонҳои мухталифи англисӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ тарҷума шудааст. Ақидаҳои фарҳангиносии иҷтимоии Насируddини Тӯсӣ дар «Асос-ул-иктибос», «Равзат-ул-таслим», «Ахлоқи Носирӣ», «Шарҳ-ул-ишорот», «Қавоид-ул-ақоид», «Таҷрид-ул ақоид», «Таҷрид-ул-калом» ва чанде дигар баён гардидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки Хоҷа бузургтарин фарҳангинос дар тамоми қарн мебошад, зеро андешаҳои фарҳангиносии ӯ олитарин ва комилтарин мактаби фарҳангинохтӣ маҳсуб мешавад. Воқеан, Хоҷаи Тӯсӣ қорвонсолори қофилаи андеша ва тафаккури башар аст ва осори ӯ мақоми онро дорад, ки барои ҳамеша дар радифи беҳтарин навиштаҳои илмӣ мебошад. Бо таваҷҷӯҳ ба ин андешаҳои фарҳангиносии Тӯсӣ дирӯз, имрӯз ва фардоҳо ҳам барои башар хидмат намуда, дар роҳи боло

бурдани арзишҳои фарҳанги инсонӣ хеле муҳим чилвагар мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар иртибот бо ин мавзӯ ҳама дар Ирон ва ҳама дар дигар кишварҳо китобу мақолоти зиёде таълиф гардидааст, ки намоёнгари арзишҳои Тӯсӣ ва бозтоби он дар ҷаҳон мебошад. Аммо ҷойгоҳи Ирон ва муҳаққиқини иронӣ дар таҳқиқ пажӯҳиши осори Тӯсӣ ҷойгоҳи вижаеро доро мебошад, ки мо ҳама дар гоми аввал рӯи ин масъала дар муҳити ҷуғрофиёии Ирон баррасӣ намоём.

Бо таваҷҷӯҳ ба ин дар мақолаи зерин унвони *«Андешаҳои иҷтимоии Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, ки китоби «Таърихи тафаккури иҷтимоӣ дар ислом: Аз оғоз то давраи муосир»* ба таърифи расидааст, ишора мегардад:

«Касоне, ки ба осори фаровон ва гуногуни Хоҷа ва ҷиғунагии зиндагии ӯ ошноӣ доранд, ба осонӣ метавонанд идаъо кунанд, ки ин инсонӣ вола ва барҷаста ба ростӣ марди андеша ва амал будааст. Баррасии ҳастии як инсон ва арзёбии шахсияти ӯ танҳо дар ҳавзаи андеша ва амал имконпазир мегардад ва касе наметавонад дар берун аз ин ду ҳавза ба он ҷӣ зот ва ҷавҳари одамии ҳама мешавад, даст пайдо кунад ва ё ҷавҳари инсон ҳар ҷӣ бошад маниаи андеша ва мавзӯи тафаккур шинохта мешавад ва бидуни андеша ба саҳнаи тасаввур ва сӯҳрати тасдиқ дар намеояд» (1:280).

Таҳлили баррасии пажӯҳишҳои анҷомёфта нишонгари он аст, ки Хоҷа Насриддини Тӯсӣ дар оғоз заруртарин баҳсро мутолиаи фарҳанг ва иснон дар қолиби баҳс аз ил-

муннафс медонад. Ӯ дар ин баҳс, ки марбут ба фарҳанги инсон аз малакути нафсонии писандида ва мазмуну моҳияти нафс, ғояти камол, тавоноии ва қувватҳои инсон, саодат ва анвоъи он, роҳҳои расидан ба саодат ва мавонеи он баҳс мекунад. Хоҷа Насируддин овардааст: *«ҳар илме, ки дорои мавзӯест, ки дар бадри амр тавзеҳ ва таърифи он вазифаи аслии олим ва илм аст. Илми ахлоқ аз назари ӯ илме аст дар мавриди нафси инсонӣ ва ин ки ҷӣ гуна хулқи иқтисоб тавон кард, ки ҷумлаи афъоле, ки ба иродати ӯ аз ӯ содир шавад, ҷамилу маҳмуд буд, пас мавзӯи ин илму нафс инсонӣ буд. Аз он ҷиҳат, ки аз ӯ афъоли ҷамилу маҳмуд ё қабеҳу мазмум сода тавон шуд. Ба ҳасби иродати ӯ ва ҷун ҷунин буд аввал бояд, ки маълум бошад, ки нафси инсонӣ ҷист ва гоҳи ва камолӣ ӯ дар ҷист ва қувватҳои ӯ кадом аст, ки ҷун онро истеъмол ба ваҷҳе кунанд, ки бояд камоле, ки матлуби он аст, ҳосил ояд ва он ҷиз, ки монеи ӯ бошад аз вусул ба он камол ва бар ҷумла тадсия ва тақсияи ӯ, ки сабаби фалоҳ ва ҳайбати ӯ шавад кадом аст?» (1:280-281).*

Таҳлили осори ин донишманди мумтоз нишон медиҳад, ки Хоҷа Насируддин дар мабҳаси илм ва марбут ба инсон аз малакути нафсонии ахлоқи писандида, мазмум ва моҳияти нафс, гоҳи, камол, тавоноии, қувватҳои инсон, саодат ва анвоъи он, роҳнамоӣ ҷиҳати расидан ба саодат аз тариқи фарҳанг ва шинохти мавонеи он баҳс менамояд (1:280-281).

Дар ин китоб масъалаҳои фарҳангии иҷтимоӣ шудан; усули истиҳдом, мароҳили тавсияи ҷомеа (масоили хонавода), ҷомеасозӣ, назарияи муҳаббат, синфҳои иҷтимоӣ матраҳ гардидааст. Бо таваҷҷӯҳ ба ин Ҳоча дар масъалаи иҷтимоишудан равобити инсон ва дигар мавҷудотро маълум сохта ва сипас ба тарҳи робитаи инсон бо инсон мепардозад. Тӯсӣ меафзояд: *«Аммо баёни он ки ба муовинати навъи худ мӯҳтоҷ аст, он аст, ки агар ҳар шахсро ба тартиб гази ва либос ва маскан ва салоҳи худ машғул боясти бувад, аввал адавоти (васила) дуредгарӣ ва оҳангарӣ ба даст овардӣ ва бад он адавот ва олооти зироат ва ҳисод ва таҳ ва аҷн ва газал ва насҷ дигар ҳирфатҳо ва саноатҳо муҳайё кардӣ, пас бад ин муҳимот машғул шудӣ, бақои ӯ бегази бад ин муддат вафо накардӣ ва рӯзгори ӯ агар бар ин ишғол мӯвзеъ гардидӣ, барои адои ҳақ яке аз ҷумала қодир набудӣ»* (1:282).

Дар ин китоб муаллиф ба масоили китоби «Ахлоқи Носирӣ» таваҷҷӯҳ намуда, ишора бар он дорад, ки се баҳсро дунбол менамояд, ки иборатанд аз баҳси фарҳанги ахлоқ (илмуннафс, табири манзил (мудирияти хонавода), сиёсати мудун (шаҳрҳо) таҳти ановини чун ҳикмати амалӣ, илмуннафс, ташкили ҷомеа, табақот ва типологии ҷавомеъ дунбол карда. Ҳоча дар оғоз заруритарин баҳсро мутолиаи фарҳанг ва инсон медонад. Ӯ дар баҳси илми марбут ба инсон аз сифоти нафсонии писандида ва мазмум, моҳияти нафс, ғояти камол, тавоноииҳо ва қувватҳои

инсон, саодат ва анвои он, роҳҳои расидан ба саодат ва мавонеи он баҳс мекунад (1: 294-295).

Бо таваҷҷӯҳ ба ин аз назари Тӯсӣ мафҳуми марказии андешаи ӯ бештар эътидол ва ваҳдат аст, то тазод ё таъорӯз. Ӯ бо таъкид бо ин мафҳим тавонистааст назарияи мунсаҷим дар мавриди фарҳанги хонавода ҳукумат ироа диҳад.

Дар китоби «Тӯсӣ файласуфи гуфтугӯ» муаллиф ба масоили фалсафаи фарҳанги Тӯсӣ назар андохта, арзишҳои ҳикматонаи ӯро баррасии илмӣ намудааст. Дар ин асос масъалаи фарҳанги беҳдошт Тӯсӣ ишорае дорад. Тӯсӣ дар мавриди беҳдошт низ ба гунае суҳан гуфта, ки бо он чи сомони беҳдошти ҷаҳонӣ дар асри ҳозир нисбат ба ин масъала иброд доштааст, ҳамоҳанг аст. Ҳочаи Тӯсӣ саодати инсонро се навъ дониста, ки ба тартиб иборатанд аз саодати нафсонӣ, саодати баданӣ ва фарҳангӣ. Ҳар яке аз ин саодатҳои ягона ба яке аз соҳатҳои (арсаи) ҳастии инсон марбут мегардад, ки ибтидо дар айнаи ихтилоф бо якдигар ҳамбастагӣ ва пайваستاгӣ дорад. Ишора мегардад, ки саодати нафсонӣ ба ҳеҷ ваҷҳ аз саодати баданӣ ҷудо ва ҷудо нест, чунон ки саодати нафсонӣ ва саодати баданӣ низ ҳаргиз беиртибот ва бидуни пайваستاгӣ бо саодати маданӣ таҳаққуқ наметавонад. Афзуда мегардад, ки нафси нотиқаи инсон мавҷуде аст, ки аз ҷиҳоти мухталиф ва мутаадид мавзӯи улуми гуногун воқеъ мешавад. Бадани инсон низ метавонад аз чандин ҷиҳат дар донишҳои мухталиф ва мутаадид мав-

риди баррасӣ қарор гирад. Ба назари мо Тӯсӣ 700 сол қабл масъалаи мабаҳас ва мавзӯи илмро баррасӣ намудааст, ки имрӯзҳо тафкики ин масъала дар фалсафаи ҷаҳонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд ва бештари донишмандони муосир баронанд, ки байни мабҳас ва мавзӯ он қадар тафовут дида намешавад. Ба андешаи ин ҷониб тибқи назари Тӯсӣ мушкилоти баҳс ва мавзӯ (объект ва субъект) аз ҳам тафовут дошта, аммо дар иртибот мебошанд. Улум ва маорифи марбут ба нафси нотиқа ва ҳамаи донишҳое, ки дар бораи бадани инсон ба баҳсу баррасӣ мепардозанд аз назари Тӯсӣ ба якдигар иртибот ва ҳамбастанд ва ҳамаи ин улум бо он чи илми маданӣ хонда мешавад аз навъи иртибот ва ҳамбастагӣ бархурдоранд. Хоча Насируддин аз ин ҷиҳат, ки ба ваҳдати ақли инсон бовар дорад, табиати илмро воҳид ва ягона медонад ва гуногунӣ ва ҷеҳраҳои мухталиф ва мутаадиди онро бар асоси ғоёт ва мавзӯёт тавҷеҳ менамояд. Таҳлил ва баррасии андешаҳои Тӯсӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар фарҳанг ва сиёсат низ дар партави нури ақл гом бармедорад ва бо ҳар гуна торикӣ ва нодонӣ ба ҷангу ситез мепардозад (4:221).

Андешаҳои бунёди фарҳангшиносии ин донишманди бузург бештар дар мақолот ва китобҳое, ки ба уновни аҳвол ва зиндагии Хоча чоп шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва зимни пажӯҳиш ин масъала дар ҳавзаи густурда пиромуни андешаҳои фавқ матраҳ

гардидааст. Масалан, дар китоби дигар зери уновни «**Аҳвол ва осори Хоча Насируддини Тӯсӣ**» зимни баррасии аҳволу осори Хоча Насируддини Тӯсӣ тавзеҳи густурдае пиромуни осори фарҳангшиносии ӯ матраҳ гардидааст. Ишора гардидааст, ки «*Рисолаи бақо-ул -нафс*» аз муҳаққиқи Тӯсӣ буда, дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрои милли мавҷуд аст, аммо дар бораи мӯҳтавои он сӯҳбат нашудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки дар китоби «**Аҳвол ва осори Хоча Насируддини Тӯсӣ**» оварда шудааст, ки «**Рисолаи Ободулмутааллимин**»- и арабӣ дар одоби таълими туллоб ва муҳассилин ва маротиби ахлоқии онон нусхаи хаттии он дар китобхонаи Остони Қудси Разаӣ мавҷуд аст ва дар Ирон муқаррар дар замимаи чанд китоби дарсии дигар «**Ҷомеъулмуқаддимот**» ба чоп расидааст. Афзуда мегардад, ки Шайх Мӯҳсини Шарораи Омулӣ онро бо ислоҳи маҷаллаи Ирофон чопи Сайидо дар шумораи ду ҷилди 19 рамазони 1348 (193) ба чоп расонидааст ва баъзе аз фузалои Ҳинд ҳам онро ба забони урду тарҷума ва ба номи «**Одобул-таълим**» номида ба забони форсӣ ҳам тарҷума шуда (6:534-535).

Китоби мазкур дарвоқеъ яке аз 14 китоби мавсуф ба «**Ҷомеъ-ул муқаддамот**» аст, ки дорои як муқаддима ва дувоздаҳ фасл мебошад ва ҳар донишандӯзи бо илму амал ба дастуроти ахлоқӣ ва тарбиятии он метавонад ба комёбӣ дар амри илм ва дониш нойил гардад. Лозим ба ёдоварист, ки пиромуни ин мавзӯ

13 китоби дигаре, ки дар «*Чомеъул-муқаддимот*» вучуд доранд, иборатанд аз Шарҳ-ул-амсала, Сарфи мир, Тасриф, Авомили Чурчонӣ, Шарҳи авомил, Шарҳи тасриф, Авомили Мулло Мӯҳсин, Авомили Манзума, Ҳидоят дар наҳв, Сигаи мушкила, Кубро дар мантик, Шарҳи Анмувазач ва Самадия.

Равише, ки дар тарҷума ва шарҳи рисолаи мазкур думболшуда ин аст, ки матни арабии ҳар фасл аз 12 фасли рисола ҳамроҳ бо тарҷума он ба таври мустақил зикр гардида ва сипас шарҳ ва тавзеҳоти лозими ҳар фасл дар қисмати поёнӣ ба номи Мулҳаққот оварда шудааст.

Назар ба ин ки муаллифи рисолаи «Одбулмутааллим» дар фасли охир хонандаро ба мутолиаи китоби «Тиббун-набӣ» тавсия карда аз ин рӯ дар поёнии шарҳ низ матни арабии китоби «Тиббун-Набӣ» ҳамроҳ бо тарҷумаи он омадааст.

Дар китоби «**Ошноӣ бо файласуфони мусалмон**», дар фасли саввум фарҳанг ва ҳақиқати он, тазҳиби ахлоқ бартарин фаъолияти башарӣ, инсон мавҷуди тамаддунгаро ва тамаддунсоз, сиёсат ва ахлоқ, волоии ҳикмати маданӣ нисбат ба дигар ҳирфаҳо, ҳикмати маданӣ ва саломати чомеъа, нақши фазоиلى фарҳангӣ дар рушди чомеаҳо, муҳаббат ва нақши он дар таҳкими равобити фарҳангӣ, адолат ва муҳаббат кадом як бартар аст?, ҳақиқати ишқ ва ишқи ҳақиқӣ, нақши **муҳаббат дар тамаддунсозӣ**, адёни илоҳӣ ва даъват ба унсу муҳаббат, ҳақиқати дӯстӣ ва дӯсти ҳақиқӣ, дӯсти содик, дӯсто-

ни чандчехра, муҳаббати илоҳӣ холистарин муҳаббатҳо, сулуки Хоҷа, сидқ, ихлос, зӯҳд, хилват, тафаккур, сабр, муҳаббат, маърифат, таваккул, ризо, таслим, тавҳид, иттиҳод, ваҳдат ва фано ба таври равшану возеҳ матраҳ гардидааст (20:164-173).

Дар китоб, ки табиатан дар ин ҷо манбаъ ва меҳвари мабоҳиси оянда аст, шоиста аст, ки ба гунаи фишурда ба бархе аз вижагиҳо ва барҷастагиҳои ин китоби арзишманд дар иртибот бо мавзӯи фавк ишора намоем: Инсоншиносӣ яке аз мавзӯи ин китоб будааст, ки тоза имрӯза дар пажӯҳишҳои навин масъалаи инсоншиносӣ илми ҷудогона матраҳ мегардад. Бо таваҷҷӯҳ ба ин дидгоҳҳои инсоншиносонаи Хоҷа дар бештари масоил бо орои Ибни Мисквеҳ, Ибни Сино, Форобӣ ва файласуфони дигар шабоҳати бештаре дорад. Дар ин ҷо усули муҳими инсоншиносии Хочаро, ки бештар дар мақолаи аввали китоб қарор дорад, феҳристовор баён мекунем: дидгоҳҳои Хоҷа дар бораи нафс, қувваи нафс ва фасли инсон, шарофати инсон, камоли инсон, фазилат ва разилати ахлоқӣ, маданияти инсон, табати инсон, ҳадаф, усули равонӣ, усули тарбиятӣ ва равишҳои тарбиятӣ матраҳ гардида аст.

Таълим ва тарбият аз дидгоҳи Хоҷа Насруddини Тӯсӣ дар китоби «**Фалсафаи таълиму тарбияти исломӣ**» хеле муҳаққиқона матраҳ гаштааст ва **усули** равоншинохтии Хоҷа, ки баргирифта аз андешаҳои Мискавейҳ ва Ибни Сино ишораи кӯтоҳ шудааст: 1. Одат. Аз дидгоҳи

Хоҷа ҳам тарбият эҷоди одот дар мутариббӣ (тарбиятӣ) аст. Вай пас аз баёни ин нукта, ки хулқ гоҳе мустанад ба иқтизои табиат равонӣ ва гоҳе ба одат аст. Дар таърифи одат мегӯяд: *«Ва аммо одат чунон бувад, ки дар аввал ба рӯъят (дидан) ба фикр ихтиёркорӣ карда бошад ва ба тақаллуф дар он шурӯъ менамуда, то ба муморисат (тамрин, тақрор) мутавотир (пайдарпай) ва фарсудагии он бо он унс гирад ва баъд аз унс тамом ба суҳулат берӯъят аз ӯ сойир мешавад, то хулқе шавад ӯро»* (За:318). Дар ин росто масъалаи зухури тадриҷии қувваҳо, тафовутҳои фардӣ, илалӣ разоили ахлоқӣ ва робитаи мутақобили бадан ва шахсият матраҳ гардидааст. Дар боби тафовутҳои фардӣ ишора гардидааст, ки **истеъдоди илмӣ** мегӯяд ва аввали он бувад, ки дар табииати кӯдак назар кунанд ва аҳволи ӯ ба тариқи фаросат ва қиёсат эътибор гиранд, то аҳлият ва истеъдод чӣ саноат ва илм дар ӯ мафтур (фитрӣ) аст (За:317).

Он чи ки дар тамоми осори зикршуда ва дар дигар мероси Тӯсӣ ба чашм меҳӯрад ва бештар аз дигар масоил мӯҳтавое метавонад мавриди назар қарор гирад, ҷанбаҳои тарбиятии орифона ва зоҳидона аст, ки дар сояи таълими хонақоӣ ва ё тасаввуфии омиёна метавонад матраҳ шавад. Шояд дар тамоми ин таҳқиқоти анҷом ёфта, ки имрӯза ба сифати китоб фарорӯи мо ҳастанд алокаи вофири пажӯҳишгарон ба ҷанбаҳои таълиму тарбияти иҷтимоӣ, равоншиносӣ ва зиндагии рӯзмарра низ ба чашм бихӯрд, аммо

аз он ҷо ки Тӯсӣ бештар ба унвони як шахсияти ахлоқшинос матраҳ аст, лизо диди аксари шореҳон ва мунаққидон низ ба ин нукта маътуф шуда аст. Ба ҳамин далел аст, ки иртиботи мустақиме дар осори ёдшуда аз дидгоҳи таълиму тарбияти навин ба чашм намеҳӯрад ва минбаъд кӯшиш менамоем, ки бештар рӯи андешаҳои педагогию равоншиносии ин андешаманди бузурги Ислом таваҷҷӯҳ намоем.

Ба ҷои хулоса метавон чунин ибрази назар кард:

1. Тафаккури низомгароёнаи Тӯсӣ боис мешавад, то масъалаи фарҳанг аз дидгоҳи амиқ мавриди мутолиа қарор гирад ва аз яқсунигариҳо дур мешавад.

2. Тӯсӣ як фарҳангшиноси хушфикр бо андешаҳои мутараққӣ аст ва бештар мабоҳиси ӯ омили наздикии орои назарияпардозон аст, то омили дурӣ ва ҳамин амр бештар аз дигар вижагиҳои ӯ боиси мақбулият ва маҳбубияти ӯ дар миёни дигар андешамандон шудааст.

3. Метавон аз мероси Тӯсӣ бо ранги модерн ва постмодернизм матраҳ кард ва ворида таълиму тарбият дар мадориси мутавассита намуд ва ба василаи он хатимаши фарҳангшиносии навинро мушаххас кард ва тағйир дод.

Манобеъ:

1. Андешаҳои иҷтимоии Хоҷа Насируддини Тӯсӣ// Армакӣ, Нақӣ Озод. Таърихи тафаккури иҷтимоӣ дар ислом: Аз оғоз то давраи

муосир.-Техрон: Нашри илм,1386.- С.271-294.

2. Бехдошти равонӣ: Тибби рӯхонӣ/ Чамъе аз устодони ҳавза ва донишгоҳи Алзаҳр.-Техрон: Интишороти анҷумани авлиё ва мураббӣён, 1375.-167 с.

3. Вафой, Абдулваҳид. Хоҷа Насир ёруи ваҳӣ ва ақл.-Техрон,Маркази чоп ва нашри нашри созмон ва таблиғот.-1375.

3а. Даромаде бар таълиму тарбияти исломӣ: Фалсафаи таълиму тарбияти исломӣ.-Техрон: Пажӯҳишқадаи ҳавза ва донишгоҳ бо ҳамкориҳои Алимӯҳаммади Кордон.-1380.- С.305-321.

4. Иброҳимӣ, Дайнонӣ Ғуломҳусайни.Насириддини Тӯсӣ филусуфи гуфтугӯ.-Техрон:Нашрияи китоби ҳермес.-1386.-560 с.

5. Ибни Сино. Равоншиносии «Шифо»/ Тарҷумаи Доношсиришт Акбар. -Техрон: Амири Кабир, 1352.- 280 с.

6. Мударис, Разаӣ, Мӯҳаммада-тақӣ. Аҳвол ва осори Хоҷа Насир.-Техрон:Интишороти бунёди фарҳанг.-1370.

7. Мударис, Разаӣ. Ёдбуди ҳафсадумин солгарди Хоҷа Насири Тӯсӣ. Нашрияи шумораи 12.

8. Мудариси Занҷонӣ Мӯҳаммад. Саргузашт ва ақоиди фалсафии Хоҷа Насири Тӯсӣ.-Техон: Амири Кабир.1363.

9. Наҷотӣ, Мӯҳаммад Усмон. Илмулнафс: Равоншиносӣ аз дидгоҳи донишмандони мусалмон.-Техрон: Рушд, 1385.-320 с.

10. Неъма, Шайх Абдуллоҳ. Фалсафаи шиъа/ Тарҷумаи Сайид Ҷаъфари Ғазён.-Техрон: Итишороти Инкилоб исломӣ.-1367.

11. Таълим ва тарбият аз дидгоҳи Хоҷа Насруддини Тӯсӣ//Даромаде бар таълиму тарбияти исломӣ: Фалсафаи таълиму тарбияти исломӣ.-Техрон: Пажӯҳишқадаи ҳавза ва донишгоҳ бо ҳамкориҳои Алимӯҳаммади Кордон.-1380.-С305-321.

12. Тӯсӣ, Хоҷа Наруддин. Ахлоқи Носирӣ.-Техрон:Фирдавсӣ.-1387.-304 с.

13. Тӯсӣ, Насруддин// Биҳиштӣ Мӯҳаммад. Абучаъфарӣ Маҳдӣ Фақеҳӣ Алӣ Нақӣ. Орои донишмандони мусалмон дар таълиму тарбият ва мабонии он / Зери назари Алиризо Ирфонӣ.-Техрон, Пажӯҳишгоҳи ҳавза ва донишгоҳ; Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии Донишгоҳҳо.- 1379.-...-Техрон.- Иборат аз чор ҷилд.-Ҷ 2.-С.113-167.

14. Тӯсӣ, Насруддин. Оғоз ва анҷоми ҷаҳон/Таълиқаи Ҳасанзодаи Омулӣ. Техрон: Интишороти фарҳанг ва иршоди исломӣ,1366.

15. Тӯсӣ, Насруддин. Ахлоқи Мӯҳташамӣ.-Техрон: Интишороти Донишгоҳ,1361.

16. Тӯсӣ, Насруддин.Асосал-қутбос./Тасҳеҳи Мударрси Разаӣ.-Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1326.

17. Тӯсӣ, Насруддин. Шарҳи «Ишорот ва танбеҳот».-Техрон: Матбаи Ҳайдарӣ.

18. Тӯсӣ, Насруддин. Фусул.-Тасҳеҳи донишпажӯх.-Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 88.

19. Тӯсӣ, Хоҷа Насируддин. Ойини донишандӯзӣ /Тарҷума ва шарҳи «Одобулматуаъллимин»; аз арабӣ тарҷумаи Мухсини Китобҷӣ.-Техрон: Интишороти ҷангал, 1382/ 2003.-250 с.

20. Хоҷа Насируддини Тӯсӣ// Хусайнӣ, Сайидфазлуллоҳ. Миногар, Ғуломризо. Ошноӣ бо файласуфони мусалмон: -Техрон: Конуни андешаи ҷавон, 1386.-С.163-205.

Маджид Махмуд Музаффар

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ ХОДЖА НАСИРУДДИНА ТУСИ

Ходжа Насируддин Туси (1118-1293) является одним из великих ученых иранских народов и Востока. Ему принадлежит 274 книг и больше половины из них были переведены на различные языки мира. Его культурологические и социокультурные идеи отражены в таких книгах как: «Асос-ул-иктибос», «Равзат-ул-таслим», «Ахлоқи Носирӣ», «Шарҳ-ул-ишорот», «Қавоид-ул-ақоид», «Таҷрид-ул ақоид», «Таҷрид-ул-калом». Духовно-нравственные идеи Туси являются фундаментальной основой общественной жизни и они сыграли немаловажную роль на всех исторических этапах народов Востока. Отдельные ученые, специалисты в области духовно-нравственного воспитания проводили многочисленные исследования по проблемам обще-

ственно-политических и социокультурных идей Туси. Многие ученые считают его великим знатоком общественной жизни.

Его книги «Ахлоқи Носирӣ». «Ахлоқи Мӯхташамӣ», «Шарҳи «Ишорот ва танбеҳот», «Асосалкутбос», «Шарҳи «Ишорот ва танбеҳот», «Фусул», «Ойини донишандӯзӣ» и другие целиком посвящены проблемам культуры и духовно-нравственного воспитания. Эти книги неоднократно были переведены на фарси и были изданы в Иране. В статье анализируются культурологические идеи Туси. По мнению автора, Туси в своих культурологических воззрениях достоинства человека выделил в три группы: психическое, физическое и гражданское. Отмечается, что психическое достоинство нельзя отделить от физического, и они имеют связь с гражданским достоинством. Отмечается, что физическое состояние человека изучают многие науки и оно является объектом различных наук. Имеется ввиду, что между объектом и предметом науки имеются различия. Исходя из такого понятия, Туси 700 лет тому назад в наукометрическом режиме четко и ясно определил объект и предмет науки. По мнению Туси, объект – это область действительности, которая исследует данную науку. Предмет- это способ видения объекта с позиции данной науки.

Курбонали Буриев

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ БИБЛИО- ГРАФИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В ходе многовековой истории таджикского народа развитие сельского хозяйства и в том числе сельскохозяйственной литературы не было равномерным и постепенным процессом, были подъёмы и спады, а причинами этих явлений были захватнические и междоусобные войны, стихийные катаклизмы природы, засоление почв и т.п.

Как отмечает президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: “Древний таджикский народ, на протяжении своего существования не раз подвергавшийся суровым испытаниям, сегодня пристально рассматривает пройденный путь сквозь призму истории. Ибо история дает нам возможность увидеть и в отдельности, и в едином историческом ряду каждый этап развития нации, её взлеты и падения, вклад поколений в материальную и духовную сокровищницу. Только через познание исторического прошлого, через национальное самосознание можно определить будущее новых поколений”¹. И далее Эмомали Рахмон продолжает эту мысль таким

образом: “ Единственное, чего мы хотим - это изучать историю и родословную наших предков, проследить их взлеты и падения, происходившие на протяжении тысячелетий, а так же вынести для себя уроки. Ибо история- это самый великий учитель, справедливый судья, бескорыстный летописец и опытный путеводитель: из глубин истории нам освещается путь в будущее”².

В Таджикистане велись исследования по истории библиографии вообще, и в особенности истории библиографии сельскохозяйственной литературы. Вузовские лекции по истории библиографии у нас велись по учебникам “История русской библиографии начала XX века” Н.В. Здобнова и “Истории русской библиографии начала XX века (до окт. 1917 года)” М.В. Машковой, а история сельскохозяйственной библиографии велась на основе учебного пособия МГУКа “Основные этапы развития библиографии сельскохозяйственной литературы” Л.Н. Каразановой. Учитывая

1. Рахмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории. -Душанбе: Шарки озода, 1996. -С.32.

2. Рахмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории. Книга первая: От Арийцев до Саманидов. -Лондон, 1999. -С.150.

вышеизложенное и то, что уже существует ряд основополагающих трудов по таджикской библиографии таких авторов как Р. Шарофзода, А. Рахимов, С.Р. Мухиддинов, Ш.К.Тошев, и др. а так же ряд указателей: “Ал-Фехрист” Ибн ан-Надима, “Фехрист...” Абурайхона Беруни, “Рисолаи саргузашт” Ибн Сино, “Фехрист...” бухарской библиотеки Саманидов, “Китоб ул-ансаб” ас-Самъони Марвази, “Иршод ул-ариб...” Йакута ал-Хамави, “Таърих ул-хукамо” Ибн ал-Кифти, “Уйун-ул-анбоъ фи-табакот ул-аттибоъ” Ибн Усайбии, “Фасл ул-китоб” Мухаммада Порсо, “Шаджарат уз-захаб” Абдулфаттоха Ханбали, “Кашфу-з-зунун...” Ходжжи Халифа и на трудах многих других, можно с уверенностью отметить будущему исследователю о существовании источниковедческой базы данной отрасли. Важно отметить, что авторами библиографических и биобиблиографических трудов являлись видные ученые, историки, филологи, географы, книготорговцы, а так же библиотекари средних веков.

Появление библиографических и биобиблиографических трудов на территории исторического Таджикистана и всего исламского мира в раннее средневековье доказывает факт широкого распространения многочисленных научных, исторических, медицинских, философских, религиозных и художественных произведений. Тогда отраслевая литература, сельскохозяйственная библиография, существовала во внутритекстовом (ссылки и цитаты) и внутрикнижном виде. Начиная с указателя “Ал-Фехрист” Ибн ан-Надима (987г.) она становится

необходимой частью последующих пособий.

Но сама литература, научная или художественная, не может существовать вне основной отрасли, в нашем случае, вне сельского хозяйства. На основе многочисленных источников и фундаментальных трудов ученые создавали историю сельскохозяйственной отрасли. Список трудов посвященных сельскому хозяйству и её отдельным отраслям огромен. А также проведена большая исследовательская работа по данной отрасли. Существуют исторические, отраслевые, тематические, многоотраслевые источники, а также информация может быть и внутри неотраслевых и далеко от тематики трудов. Например, на страницах художественной, поэтической или религиозной литературы. Исследователи имеют возможность обратиться к уже известным трудам Андрианова Б.В.¹, Бартольда В.В.², Беленицкого А.М., Билолова А. И., Ботанина И.М., Гафурова Б.Г., Гулямова Я.Г., Заднепровского Ю.А., Заславской Ф.А., Здановича Г.Б., Иванова П.П., Литвинского Б.А., Масова Р.М., Массона В.М., Махмудова Н., Мухторова А.М., Негматова Н.Н., Панова В.А., Петрушевского

1. Андрианов Б.В. Земледелие наших предков. -М.: Наука, 1978. -168 с.
2. Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана // Соч., Т.3. -С. 97-236.; Он же: Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Соч., Т.1. -С. 45-600.; Он же: Хлопководство в Средней Азии с исторических времен до прихода русских // Соч. -Т. 2. -Ч.1. -С. 435-448. и др.

И.П.¹, Толстова С.П.², Чехович О.Д., Якубовского А.Ю. и многих других авторов. Так же можно использовать труды Табари, Наршахи, ас-Сарахси, Ибн Хурдобеха, Масъуди, Марвази, Йакуби, Ибн Сино, Беруни, Ибн Араби, Низомулмулка, Рашидаддина, Закарии Казвини, Хамдуллоха Казвини, Гиёсиддин Али, Мирхонда, Хондамира и множество других историков и географов IX- середины XIX веков. Могут быть, в первую очередь рассмотрены основные источники по земледелию и скотоводству в рукописных вариантах, которые хранятся в разных фондах и библиотеках Таджикистана, Узбекистана, России (Москва и Санкт-Петербург), Ирана, Афганистана, Индии, Великобритании, Франции, США и других государств.

Исследуемая тема по истории библиографии сельскохозяйственной литературы в науке до сих пор не являлась предметом специального изучения, хотя сама история сельскохозяйственной литературы отдельных периодов и отдельных регионов в некоторых аспектах рассматривалась отдельными учеными - историками.³

У истоков исследований вопросов земледелия, ирригации и выращива-

ния технических культур (хлопка) стоял В.В. Бартольд. Его работам характерна удивительная точность и строгость в анализе источников, стройность общей композиции и тщательность отделки деталей. Он обрабатывал обширный круг письменных источников, охватывающих почти все земледельческие оазисы. По мнению Б.В. Андрианова - все это делает книги Бартольда прекрасным и пока непревзойденным образцом исторического исследования. В других работах, посвященных земледелию и ирригации историками, этнографами, археологами (С. П. Толстов, А.П. Окладников, М.Г. Левин, Н.Н. Чебоксаров, Я.Г. Гулямов, Н.Н. Негматов, Б.А. Андрианов, В.М. Массон, И. Мухиддинов и др.) была создана стройная историко-этнографическая концепция хозяйственно-культурного и политико-экономического развития Центральноазиатского региона. Работы А.А. Аскарова, В.М. Массона, Ю.А. Заднепровского, В.И. Сариниди, С.П. Толстова, И. Хлопина создали общую картину древнеземледельческих цивилизаций и систем ирригации со времени возникновения и развития земледелия. Особое место в изучении древних земледельцев занимают труды Б.А. Андрианова. В них собраны все важнейшие детали земледелия низовий Амударьи и Сырдарьи. Труды Н.Н.Негматова рассматривают не только Уструшану, Фергану, Худжанд, но и все Государство Саманидов – один из величайших периодов истории таджикского народа и Центральной Азии.

Ещё два основных труда, тесно связанных данной темой принадле-

1. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веков. -М.- Л., 1960. -492 с.
2. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. -М., 1962. -324 с.; Он же: По следам древнехорезмийской цивилизации. - М. - Л., 1948. - 321 с.
3. Буриев К.Б. Возникновение и развитие сельскохозяйственной библиографии/Отв. ред. академик Н.Н. Неъматов. – Душанбе, 2000. – 104 с.

жат И.П. Петрушевскому и Н. Махмудову. Эти труды посвящены земледелию и аграрным отношениям в Иране и Средней Азии. Труд И.П. Петрушевского представляет собой скрупулёзнейшей, с привлечением почти всех известных до него работ, строгостью анализа источников и синтезом подробных деталей каждого источника и расстановкой их по главам ценнейшего исследования по земледелию и агротехнике. Его труд по праву можно считать уникальным творением по данному вопросу. Сочинение Н. Махмудова продолжает труд И.П. Петрушевского, но в нём есть особые и никем не затронутые источники и проблемы XIV-XV вв. Оба эти сочинения написаны на основе фарси-таджикских источников и фактически охватывают период от VIII до XVII вв.

Этим же периодом занимались и А.Ю. Якубовский, А.Мухторов, Е.А. Давидович, П.П. Иванов, О.Д. Чехович, В.Л. Вяткин, Р.Н. Набиев, А.М. Беленицкий, А.А. Молчанова, А.А. Семенов, М.А. Абдураимов, С. А. Азимджонова, Я.Г. Гулямов и многие другие. И в итоге составлены ярчайшие страницы истории земледелия и агротехники средних веков.

Совершенно особое место занимает труд Б.Г. Гафурова “Таджики”. Этот труд, так же как и два издания коллективных академических “История таджикского народа” (1963-1965 и 1998 -1999 гг.) были основными источниками в исследовании нашей библиографической темы.

В исследовании истории сельскохозяйственной библиографии Таджикистана как основополагающие источни-

ки могут использоваться работы И.Ю. Крачковского, А.А. Семенова, Е.Э. Бертельса, О.Ф. Акимовича, М.М. Ашрафи, А.Б. Халидова, А. Меца, Р. Шарофзода, В.В. Полосина, С.Р. Мухиддинова, Б.А. Семеновкер, А. Рахимов, Д.С.Лейви, М.А.Бубновой, М. Туропова, М.Д. Сухина, А.И. Кормилицына, А.Язбердиева, А.Языева, К.Б. Буриева и многих других. Данные авторы коснулись многих фактов истории библиографии, начиная с элементов описания и профилей существования и кончая разработкой целых периодов существования библиографии и проблем общепублиографической деятельности определенных периодов.

Исследователи могут широко использовать рукописные оригиналы библиографических трудов средневековья, и сопоставить их с имеющимися статьями и трудами ряда авторов. К сожалению, не все исследователи писали свои труды де-визи используя рукописные оригиналы, а некоторые из них даже вообще не были знакомы с конкретными источниками. Надо уже постараться исправить существующий пробел. Но есть добросовестные и мужественные исследователи, которые не щадя своих сил и времени, доподлинно изучив и анализируя оригиналы, написали достойные работы (Р. Шарофзода, В.В. Полосина, С.Р. Мухиддинова и др.).

По теме сельскохозяйственной библиографии, кроме работы Л.Н. Каразановой “Основные этапы развития библиографии сельскохозяйственной литературы” (на основе источников по России) больше ничего специального не написано (частично

оно отражается в работе К.Б. Буриева по материалам Таджикистана). К сожалению, и рукописи по сельскому хозяйству в фондах собраны в очень малом количестве. Но и по ним можно прийти к выводу, что действительно в средние века библиография сельскохозяйственной литературы не только существовала, но и отражена во многих библиографических (“Ал-Фехрист”, “Кашфу-з-зунун...”), исторических, медицинских (“Уйун ул-анбоъ фи табакот ул аттибоъ”), филологических (“Иршод ул-ариб...”), книговедческих (“Фасл ул-китоб”), религиозных (“Китоб ул-ансаб”), а так же других (“Таърих ул-хукамо”, “Шаджарат уз-захаб”, “Комус ул-аълум”) и библиографических (“Рисолаи саргузашт”) трудах. Наши исследования показали, что в сочинениях по сельскому хозяйству “Китоби илми фалохат”, “Иршод аз-зироа”, “Меваджоти маъмула дар билоди Мовароуннахр”, “Рисолаи богдори”, “Рисолаи дехкони” и других существует множество цитат и ссылок на предыдущие работы, или же устные сообщения типа “так сказали”, “рассказывают”, “говорят”, “услышал” и т.д.

По исследованиям Р. Шарофзода: “Все пособия, составленные до XIX в. разделяются на три группы: 1) ссылочную библиографию; 2) внутрикнижную библиографию; 3) отдельные библиографические пособия (указатели, фехристы).

Перечисленные виды библиографических информации существовали и в сельскохозяйственной литературе и они в свою очередь были объектами библиографирования. Например в

“Ал-Фехрист” Ибн ан-Надима (Хв.) отражены 9 трактатов по коневодству, 6 трактатов по охоте и 10 трактатов по кулинарии. В труде “Кашфу-з-зунун...” Ходжжи Халифа (XVII в.) отражены более 50 трактатов по земледелию, скотоводству и охоте.

Как показывает историографический обзор, в исторической литературе вопросы земледелия, скотоводства и охоты изучались в разные периоды и в самых различных аспектах, что позволило разработать историографические, теоретические, общие и специфические проблемы. Однако, в исторической науке до сих пор вопросы истории сельскохозяйственной библиографии не были предметом специального исследования (кроме работы К.Б. Буриева), а они в современных условиях являются весьма актуальными.

К тому же, исследуемая тема должна отражать не только вопросы касающиеся данной проблемы, но и так же поднимать вопросы взаимосвязей библиографии с историографической, археолого-этнографической наукой.

Основным источником исследования может выступить обширный книжно-рукописный материал, хранящийся в научно-исследовательских центрах и библиотеках городов Душанбе, Ташкента, Москвы, Санкт-Петербурга. Автор опирался, в основном, на оригинальные труды: письменной истории библиографии земледелия, скотоводства, птицеводства, а также рукописи, посвященные ловчим птицам и зверям. Другая базовая группа источников: труды о земледелии В.В. Бартольда, Б.В. Андрианова, И.П. Петрушевско-

го, Н. Махмудова и др. Нами также изучены и использованы серии исторических трудов, выпусков МИА, исторических сборников, посвященных земледелию и скотоводству в древние и средние века.

Надо отметить, что основными источниками могут быть также библиографические указатели “Ал-Фехрист” Ибн ан-Надима (1 том), “Кашфу-з-зунон ан асоми-л-кутуби ва-л-фунун” Ходжа Халифа (2 тома), библиографические и биографические сочинения “Фехрист...” Абурайхона Беруни, “Рисолаи саргузашт” Ибн Сино, “Иршод ул-ариб...” Йакута ал-Хамави, “Уйун-ул-анбоъ фи-табакот ул-аттибоъ” Ибн Аби Усайбии, “Таърих ул-хукамо” (“История мудрецов”) Ибн ал-Кифти, “Китоб ул-ансаб” (“Книга генеология имен”) ас-Самъони, “Комус-ул-аълум” (“Энциклопедия мудрецов”) Шарофиддина Соми, “Фасл ул-китоб” Мухаммада Порсо и т.д.

В исследовании истории библиографии сельского хозяйства как основные источники могут быть отраслевые рукописи фондов Института востоковедения и рукописного наследия АН Республики Таджикистан, Отдела восточных рукописей Национальной библиотеки Таджикистана им. А.Фирдавси, ИВАН Республики Узбекистан, восточных фондов библиотек Москвы и Санкт-Петербурга (а так же по мере возможности исследователя предлагается использовать или обратить внимание на рукописные фонды библиотек Афганистана, Индии, Ирана, British Museum Великобритании, Франции, Конгресса США и других): “Китоби илми фалохат ва зироат”, “Дастур ал-котиб

фи таъйин ил маротиб”, “Иршод аз-зироат”, “Китоб дар маърифати бози умур, ки ахли фалохатро дар кор омад”, “Нузхат ал-кулуб”, “Меваджоти маъмула дар билоди Мо-вароуннахр”, “Рисолаи богдори”, “Фанни кишт ва зироат”, “Рисолаи дехкони”, “Чахор боги гулхо”, “Фанни кишт ва зироа ба анвои саноати аджиба” и др. По животноводству рукописи посвящены коневодству и их лечению: “Хайлнома”, “Фараснома”, “Солутари аспон”, “Рисола дар шинохтани аспхо”, несколько вариантов “Фараснома”, “Рисолаи уштурбони”, “Рисолаи хурасбони (чорводори)”, а по птицеводству охоте и ловчих птиц: “Бознома”, “Дар дастури муолиджаи тайюр”, “Книга о соколиной охоте, о воспитании, уходе и лечение ловчих птиц”, “Китоби шикорномаи мавсум ба бозномаи Носири”, “Рисолаи джонвардори”, “Шикорнома”, “Рисолаи боз”, “Миршикорнома”, “Сайдия”, “Мунтахаби сайдия”, сборники трактатов по сельскому хозяйству XVII в. “Маджмуаи рисолахо”, “Матлаъ-ул-улум ва маджмаъ-ул-фунун” Воджида Али, “Маджмуаи Нурнома” и др. Так же могут быть анализированы документы юридического характера “Вакфномаи Бохарзи” (Бухара, XIV в.), “Самаркандские документы XV-XVI вв”. (О владениях Ходжа Ахрора в Средней Азии и Афганистане), “Тарассул” Абдуллоха Марвориди, “Вакуфные документы Шейха Джуйбари” XVI в. и много других источников налогового, вакфного и государственного характера, которые окажут неоценимую помощь в исследовании данной темы.

Назокат Қличева

ТАМОЮЛОТИ РУШДИ САНЪАТИ ҲАВАСКОРИИ ТОҶИК: СОЛҲОИ 60-80 ҚАРНИ XX

Санъати ҳаваскории Тоҷикистон рӯйдоди мураккаби иҷтимоӣ – фарҳангӣ, шароитҳои иҷтимоӣ-таърихӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва хусусиятҳои инкишофи заруриро муайян мекунад.

Қаблан хусусияти фарқкунанда ва робитаи чудонашавандаи онро бо эҷодиёти бадеии халқ дида мебароем, дар он бевосита ҳаёти ҳозира, задухӯрдҳои иҷтимоӣ тасвир ёфтаанд.

Дар ҷомеаи сотсиалисти дар солҳои 60-80 асри XX санъати ҳаваскорӣ ҳамчун қисми таркибии маданияти бадеӣ бо суръати тез инкишоф ёфта, ҳамаи тарафҳои ғаъолияти ҳешро дар бар мегирифт ва раванди умумихалқии ҳаёти маънавии халқи ҷумҳуриро бой мегардонид. Халқи тоҷик бо маданияти пурқиммати дигар халқҳо шинос шуда, маданияти бадеии ҳешро, ки дар асоси мероси маданӣ асос ёфтааст, бой мегардонид.

Дар санъати ҳаваскории ҷумҳури дар ташаккул ва инкишофи шаклҳои коллективонаи ғайрианъанавии

жанр ва намудҳои азхудкунии бадеии мавҷудбуда, ки дар он санъати аккосии кино, жанрҳои тасвирии нав, ансамбли созию овозӣ, студияҳои рақсҳои балӣ ва классикӣ, хорҳои академикӣ, оркестрҳои асбобҳои нафасӣ халқҳои аврупоӣ ифода ёфтааст.

Дар намуд ва жанрҳои анъанавии худғаъолияти бадеии Тоҷикистон, ки дар шароити нави таърихӣ сифатҳои нав гирифтааст, ифодаёбии мазмуни нав ба вучуд омада буданд.

Таҳлили ҳолати ҳозираи эҷодиёти худғаъолияти бадеӣ нишон дода буд, ки дар зери таъсири шаклҳои анъанавии ба ҷумҳури хос ғаъолияти эҷодии бадеӣ, худғаъолиятии мусиқӣ бомувағақият пеш меравад.

Равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар ҷумҳури ба вучуд омада буданд, ба дигаргуншавии ҳаёти эҷодии аҳолии ҷумҳури оварда мерасонд, мутаносибан ба ҳолат ва инкишофи худғаъолияти бадеӣ таъсири амиқ мерасонданд. Ҳамчун ҳолати ҳақиқии нишондодашуда тамоюли

ба замонавӣ табдил додани намуд ва жанрҳои анъанавии худфаъолияти бадеӣ ва шаклҳои коллективонаи ҷамъиятии он ба вучуд меояд.

Маълумотҳо шаҳодат медиҳанд, ки муассисаҳои фарҳангӣ захираҳои бойи ба эҷодиёти худфаъолияти ҷалб намудани ашхосе, ки имрӯз дар он иштирок намебарзанд, дар худ доранд. Барои ин бояд системаи анъанавии коллективҳои бадеиро бо иттиҳодияҳои гуногуни дӯстдорони санъат пурра сохтан зарур аст, то ки онҳо ба талаботи имрӯзаи аудиторӣи сернуфуз ҷавоб дода тавонанд.

Дар ҳақиқат, яке аз камбудии ҷиддии касбии роҳбарони гурӯҳҳои ҳаваскор дар иштирокчиён парвариш ва тарбия намудани шавку ҳавас нисбат ба намуди интиҳоби фаъолият мебошад. Бисёрии роҳбарони санъати ҳаваскорӣ фақат қобилияти инкишоф додани ин ё он малакаи иштирокчиёро доранд, ки ин аз як тараф, ҳам шавқи чуқур, аз тарафи дигар, хусусиятҳои гуногуни шахсият мебошад.

Қобилияти роҳбар ин дастгирӣ кардан, инкишоф додан, мустаҳкам ва васеъ кардани шавку рағбат дар ҳайати санъати ҳаваскорӣ нигоҳ доштани аз чор як ҳиссаи иштирокчиён, ки онро имрӯз тарк мекунанд. Дар айни ҳол шавку рағбати одамон нисбат ба ҳуди санъати ҳаваскорӣ аз худ карда нашудааст ва шаклҳои кӯҳнашудаи қори клуб инкишоф намеёбанд ва ба санъати

ҳаваскорӣ анъанавӣ зарари калон мерасонанд.

Як шакли худфаъолиятиро бо шакли дигар муқобил гузоштан маъние надорад. Онҳоро бояд омӯхта, роҳҳои ғирасони инкишофи ҳаммаи шаклҳои муташаққили клубӣ ва «хонагӣ»-ро ҷустуҷӯ кардан даркор аст. Ҳаёт пеш мераваду доираи фарогат доимо дар ҳаракат аст, ки дар он равандҳои мураккаб рӯй дода истодаанд ва онҳоро бо роҳи дурӯст равона карда тавоништан даркор аст.

Имрӯз вазифаи сермаҳсули маданияти бадеӣ, санъати ҳаваскорӣ бениҳоят аҳамиятнок аст, охир санъат ин воситаи тавоноии баланд бардоштани маънавиёти одам, нафисии фаъолияти ҳаёти он аст. Нақши санъат дар ҷаҳони муосир меафзояд, ҳамчун воситаи муносибати дӯстии байни халқҳо васеъ истифода карда мешавад.

Аниқ муайян гардидааст, ки он барои назоратчиён ва кормандони амалие, ки ба масъалаҳои эҷодиёти халқ сарукар доранд, аҳамияти калон пайдо мекунад; мавқее, ки мақсади аввалиндараҷаи эҷодиёти бадеӣ омма, бою рангингардонии иқтидори маънавиёти мардуми ҷумҳурӣ иборат аст, (яъне тарбия кардани иштирокчиён ва минбаъд эҷод намудани маҳсули бадеӣ, ки аксар вақт қисман роҳбарони маъсул диққати коллективҳои ҳаваскориро ба он тараф менигаронанд).

Эҷодиёти халқ вазифаҳои худро оид ба дучанд бой гардонидани

маънавиёти иқтидори ҷамъият чӣ тавр ҳал мекунад? Барои ҳаматарафа ва пурқувват намудани ин вазифаҳо чиҳо лозим? Дар солҳои 70-80 асри XX гурӯҳи ходимони Институти давлатии Ленингради ба номи Н.К. Крупская бо сардории Е.И. Смирнова дар тадқиқоти илмӣ оид ба тамоюли инкишофи санъати ҳаваскории он замон кӯшиш намуданд, ки ба ин саволҳо ҷавоб ёбанд ва ҷавоб ҳам ёфтанд. Вазифаҳои тадқиқотии муаллифони фақат ба қайд гирифтани тамоюлҳо, балки фаҳмонидани сабабҳои, ки онҳо роҳҳои инкишофи ин ё он жанрҳоро муайян мекунанд, иборат аст.

«Маҳфӣ нест, - мегӯяд Е.И. Смирнова, – ҳамаи мо ҳоло оид ба хусусияти равандҳои, ки дар соҳаи санъати ҳаваскорӣ рӯй дода истодаанд, ба тааҷҷуб омадаем». Таҳлили маълумотҳои миқдорӣ шаҳодат медиҳанд, ки дараҷаи афзоиши иштирокчиёни умумии коллективҳои санъати ҳаваскорӣ суст шуда, оид ба жанрҳои алоҳидаи анъанавӣ ҳам кам шудани шумораи иштирокчиёну коллективҳо дар назар дошта шудаанд. Ба тӯфайли он, жанрҳои ҳастанд, ки аз рӯи ҳамаи нишондодҳо фаъолони инкишоф меёбанд.»

Дар бистсолаи охир оид ба муаммоҳои, ки ба мавзӯи кори мутазакир муносибати бевосита ва бавосита доранд, як қатор таҳқиқотҳои сотсиологӣ, иҷтимоӣ равоншиносӣ ва ғайра гузаронида шудаанд.

Аммо асноди фаровони сотсиологӣ фақат ҳодисаро тавсиф карда, вазъиятро равшан намекарданд ва оид ба муаммалҳои таҷрибаи маслиҳатҳои амалӣ наметоданд. Доир ба муаммоҳои эҷодӣ халқ ҳамагӣ се рисолаи докторӣ ва зиёда аз садто номзадӣ дифоъ карда шудааст.

Дар адабиёти муосир оиди санъати ҳаваскорӣ ба масъалаҳои омӯзиши характери иҷтимоӣ-педагогӣ доштаи намуди машғулиятҳои бадеии мазкур, бештар диққат дода мешавад. Ба ин мавзӯ дастури таълимии «Иттиҳодияҳои клубӣ», III боби дастури таълимии «Назария ва методикаи ташкили эҷодӣ санъати ҳаваскории меҳнаткашон дар муассисаҳои маданият маърифатӣ» зери қалами Е.И. Смирнова ва Ф.А. Соломоник «Мушиқ, худфаъолият, коллектив» ва маҷмӯи мақолаҳои илмии Институти давлатии маданияти ш. Ленинград ба номи Н.К. Крупская мақолаҳои илмии «Шароитҳои педагогии ташкили эҷодӣ ҳаваскорӣ» бахшида шудаанд.

Дар манообеи зикршудаи болоӣ ба масъалаҳои вазифаҳои санъати ҳаваскорӣ асосҳои равоншиносии педагогии он, иштироки мақсадноки дар он ва таркиби одаткунии иштирокчиён бештар диққат дода мешавад.

Ба тадқиқоти таърихӣ педагогии санъати ҳаваскорӣ бошад тадқиқотҳои камшумор бахшида шудаанд. Кори А.С. Каргин «Проблемаҳои иҷтимоӣ педагогии ташаккул ва тадқиқи инкишофи са-

нъати ҳаваскорӣ дар муассисаҳои клуби РСФСР» (солҳои 1917-1932), эҷодиёти худфаъолияти бадеӣ (таърих, назария, амалиёт) дар ин ҷо намоёнтар аст. Кори Акулович В.И. «Фаъолияти маданият маърифати ташкилотчиён ва роҳбарони аввалини оркестри асбобҳои халқии рус» (В.В. Андреев, Н.И. Привалов) ва инчунин рисолаи Мишуров Г.С. «Ташаккул ва инкишофи ҳозираи санъати ҳаваскориҳои халқҳои хурди Приамуре» мавриди таваҷҷӯҳанд. Муаллифон Бадалов М.А., Овакимян Г.М., Раса И., Ярве М.М. корҳои худро ба таҳлили таърихиву педагогии инкишофи санъати ҳаваскориҳои ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Арманистон, Латвия ва Литва бахшиданд.

Дар адабиёти муосири иҷтимоию педагогӣ оид ба санъати ҳаваскорӣ ва масъалаҳои ҷудогонаи инкишофи он як қатор таҳқиқотҳои илмӣ бахшида шудаанд. Муаммоҳои инкишофи санъати ҳаваскориҳои мактабӣ, сеҳӣ, оилавӣ, клубӣ, муаллифӣ, иҷрокунандагӣ, ҷараёни танқидию санъатшиносӣ ва фолклорию этнографӣ, жанрҳои академикию эстрадӣ, сиркию фолклорӣ дар корҳои Амиров Р., Велединский В.Г., Михайлова Н.Г., Опарин Г.А., Томашевская Т., Шулунова Л.И. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муаммоҳои идеологӣ, ахборотӣ, репертуарӣ, методӣ, корҳои, моддӣ-техникӣ, молиявӣ, таъмини ҳуқуқи санъати ҳаваскорӣ ва ҳавасмандгардонии он дар корҳои Быкова Э.Р.,

Васильева Т.И., Виноградова О.Е., Марков А.П., Михайлова Н., Подоба Л.П., Уральская В.И. тасвири муайяни худро ёфтаанд. Масъалаҳои ташкили роҳбарии педагогии санъати ҳаваскорӣ, корҳои роҳбарони коллективҳои ҳаваскориҳои клубӣ оид ба ташаккул додани тасаввури коллективона дар байни иштирокчиён нисбат ба гурӯҳи худ ва анъанаҳои муттаҳидаи коллектив дар корҳои илмӣ Дадашев В.А., Даниленко О.И., Красноселская А.А., Кустов Ю.Н., Лаврова П.В., Назаров В.К., Русанова Л.П., Санатулов Ш.З., Чабан В.Ф., Шепилов Г.А. ва дигарон тасвир ёфтаанд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар давраи ҳозира масоили тамоюли инкишофи санъати ҳаваскорӣ дар адабиёти илмӣ васеъ тасвир наёфтаанд. Таҳқиқи махсуси ба ин мавзӯ бахшидашуда ҳале ангуштшуморанд. Дар ин ришта ду рисолаи тадқиқотӣ иҷро гардидааст. Ин ҳам бошад рисолаи Кузьмина М.К. «Тамоюли инкишофи санъати ҳаваскориҳои муассисаҳои клуби деҳоти ҳозира», ки дар соли 1973 Ҳимоя шудааст ва рисолаи Михайлик А.Г. «Тамоюли инкишофи санъати ҳаваскорӣ дар давраи ҳозира», ки дар соли 1977 дар Донишгоҳи маданияти ш. Ленинград ба номи Н.К. Крупская дифоъ шудааст. Е.И. Смирнова се мақолаи илмиашро бахшида ба тамоилҳои инкишофи санъати ҳаваскорӣ дар маҷаллаи «Культурно-просветительная работа» дар маҷмӯаи мақолаҳои «Бехтар

намудани эҷодиёти худфаъолияти бадеӣ дар ҷамъияти сотсиалистӣ» ба таъб расонидааст. Аммо ҳамаи ин таҳқиқотҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои ИҶШС иҷро шудаанд.

Ба ақидаи олимоне, ки дар риштаи сотсиология, маданияту санъат кор мекунанд, қаблан маълумотҳои амалӣ хеле зиёд ғирдоварӣ шудаанд, ки онҳо то кунун дар фарзияи комплекси назариявӣ ба қадри имкон пурмазмун ҳалли ҳешро наёфтаанд. Феълан дар давраи ҳозира мақсади ҳар як таҳқиқот бояд санҷиш ё муайян кардани фарзияи назариявии дахлдор бошад, ки вай ҳолати дар соҳаи фарҳанги бадеӣ рӯйдодаро инъикос карда тавонад.

Оид ба усули тадқиқоти тамоюли санъати ҳаваскорӣ дар солҳои 70-80 дар асоси аснодҳои РСФСР Донишгоҳи давлатии маданияти ш. Ленинград ба номи Н.К. Крупская иҷро кардааст. Ба ҳамин монанд таҳқиқотро роҷеъ ба муайян кардани инкишофи санъати ҳаваскорӣ дар Тоҷикистон дар кафедраи корҳои маданияту маърифатии Донишкадаи давлатии санъати ба номи М. Турсунзода нависандаи ин сатрҳо иҷро намудааст.

Қаблан санъати ҳаваскориро ҳамчун соҳаи махсуси фаъолияти фарҳанги бадеии ҷумҳурӣ дида баромада будем. Дар ин кор нуктаи назари тадқиқоти санъати ҳаваскорие, ки онро Е.И. Смирнова кор карда баромадааст, ба асос ғирифта шуд. Омӯзиши санъати ҳаваскориро

бояд алоқамандона бо раванди рӯйдодаи он ва дар пуррагии инкишофи фарҳанги бадеӣ таҳлил кардан зарур буд.

Предмети тадқиқоти мо шаклҳои санъати ҳаваскории институтсионалӣ (клубҳо, коллективҳо, дар базаи ташкилотҳои гуногун) ва бе институтсионалӣ (монанди оилавӣ ва дигар намудҳои ҳаваскории «ниммутаҷаккил» мебошанд.

Аз хатари гуногун манзараи ноҳиягӣ, ҳолати санъати ҳаваскориро боз аз рӯи моҳиятнокии омилҳои он баҳо додан зарур аст. Азбаски инкишофи жанрҳои алоҳида якхела муайян карда намешаванд, лозим меомад, ки омилҳои дохилӣ ва хусусӣ», ки роҳҳои равандҳоро барои ҳар як жанр муайян мекунанд, доништа шавад. Яке аз таҳминҳои асосии тадқиқоти мо ин тағйирёбии дар ҳудуди санъати ҳаваскорӣ ба тағйирёбии фарҳанги бадеӣ ва ҳатто ба маданияти яққояи умумии халқӣ вобастагӣ дорад. Агар марҳилаи ҳозира ба васеъ ғардидани сохти шавқу рағбатнокии одамон вобаста бошад, пас умуман, ҳодисаи тартиботи мадания-тағйироти барои фарҳанги бадеӣ, барои санъати ҳаваскорӣ ва барои қисмати жанрҳои алоҳидаи он мумкин аст, ба оқибати ҳаммаъноӣ оварда расонад.

Васеъ ғардидани сохти талаботу рағбатнокии одами ҳозира ин натиҷаи инкишофи табиӣ фарҳанг дар ҷомеа баланд бардошта шудани маишат, дараҷаи маълумотнокии меҳнаткашон, тараққиёти васоити

ахбороти омма ва дигар тағйиротҳо, ки дар давраи ҳозира ба ҷамъияти ҷумҳуриамон характернок аст, вобастагӣ дорад. Масъала аз он иборат аст, ки сохти инкишофи рағбатнокӣ ба нақша ва вазни қиёсии дар системаи шавку ҳаваси бадеӣ, аз он ҷумла талабот дар фаъолияти эҷодӣ, фаъолиятнокии бадеӣ чӣ тавр таъсир мерасонад? Пеш аз ҳама:

1. Раванди шавку рағбат васеъ мегардад, вале баробари ин шавқи бадеӣ пурзӯртар гардида, дар системаи шавку рағбатҳои рафтуойкунандагони муассисаҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ мавқеи бартарии худро нигоҳ медорад. Ана дар даҳсолаҳои гузашта ҳамин хел буд.

2. Васеъшавии ин сохтор ба он оварда расонд, ки имрӯз шавқҳои бадеӣ бартарии худро гум карда, дар давраи ҳозира онҳо ба дигар шавку рағбатҳои «бе бадеӣ»: ба сиёсат, илм, варзиш ва ғайра баробар шуда истодаанд.

3. Васеъшавии шавку рағбатҳо ба як миқдор ихтисор гардидани таносуби бадеӣ сабаб шуда, шавку рағбатҳои «бе бадеӣ» доираи онҳоро «танг кардааст». Дар айнаи ҳол шавку рағбатҳои «бе бадеӣ» назар ба шавку рағбатҳои бадеӣ ниҳоят инкишоф ёфтаанд.

Нисбат ба санъати ҳаваскорӣ паст фурумадани шавку рағбат ба ҳолати умумии пешрафти фарҳанг вобаста аст, ки дар ин ҷо намудҳои «бе маданият» нақши бузург бозида истодаанд ва намудҳои бадеӣ бо-

шанд ҳолати бартарӣ доштаи худро гум карда истодааст (ин рӯйдод дар системаи кружокҳои муассисаҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ бештар ҷой дорад).

Ба воситаи дигар шавку рағбатҳо аз байн баровардани шавку рағбатҳои санъати ҳаваскорӣ ва инчунин ба жанру намудҳои санъати хурсандиовару «сабук» нигаронида шудани рағбат, ки вай характери «гузариш»-и зинаи ҳозираи тараққиёти фарҳанг ва ҳаёти маънавии халқро мефаҳмонад, васоити робитаи омма ба соҳаи фарҳанг дохил шуда, раванди шавку рағбати одамон босуръат васеъ гардида, ба ин ё он намуди санъат вобастагӣ пайдо мекунад, ба вайронии баробарихо, нобаробарии тараққиёти рақобаткунандагон, ки дар хусуси ба хелҳои фарҳанг ҷалб кардани диққати одамон иддаое ба вучуд меояд, оварда мерасонад. Тадқиқоти илмии Амиров Р.А. оид ба эҷодиёти санъати ҳаваскорӣ дар маишат, оила, дар ҷои истиқоматӣ (дар асоси асноди ҷумҳурӣ) аз он шаҳодат медиҳад. Муаллиф омилҳоеро, ки ба рушди эҷодиёти санъати ҳаваскории «номуташаққил» дар шароити Тоҷикистон таъсир мерасонанд, дида баромада, якчанд роҳҳои самараноки таъсири педагогии соҳаи эҷодиёти халқро тавсия намуда, чунин тамоилҳои асосиро муайян намудааст:

а) инкишофи шаклҳои фардӣ санъати ҳаваскорӣ (навохтани асбобҳои мусиқӣ, сурудхонӣ, ракс,

санъати тасвирӣ ва ороишию амалӣ);

б) инкишофи шаклҳои коллективонаи эҷодиёти ҳаваскорӣ;

в) инкишофи шаклҳои ороиши бадеӣ-маишат (расму оинҳо, идҳо).

Амиров Р. аз фарогати оилавӣ вобастагии дараҷаи ибтидоии эҷодиёти ҳаваскорию бароварда, инкишофи минбаъдаи онро дар коллективҳои ҳаваскорию клубӣ нишон дода. Рисолаи тадқиқотиини Латипов Д.Н. ба масъалаи тарбияи интернатсионалии коргарчавонон ба васоити корҳои маданияву маърифатӣ бахшида шудааст, ки дар он муаллиф дар мисоли коллективҳои ҳаммиллату сермиллат, фестивали эҷодиёти халқ «Бӯстон-1 ва 2» инкишофи санъати ҳаваскорӣ, рафти афзоиши шумораи кружоку иштирокчиёни онро дар таи солҳои 1974-1981 нишон додааст.

Қайд кардан зарур аст, ки то ҳозир корҳои махсуси ба тамоюли инкишофи санъати ҳаваскорӣ дар адабиёти илмӣ ҷумхури дида намешуд.

Баҳри рушди минбаъдаи соҳаи санъати ҳаваскорию Тоҷикистон корҳои таҳқиқии инҷониб бахшида шудаанд, ки дар онҳо тамоюлҳои мухталифи инкишофи эҷодиёти санъати ҳаваскорӣ муайян гардидаанд. Ба таҳлил ва ошкор гардидани ҳолати имрӯзаи инкишофи санъати ҳаваскорию Тоҷикистон таҳлили маълумотҳои миқдории афзоиши шумораи коллективҳо кӯмак расон-

даанд. Таҳлил нишон дод, ки суръати миёнаи он дар як сол, аз соли 1965 оғоз шуда 47,8 фоизро ташкил медиҳад. Афзоиши мунтазами адади маҳфилҳо дар давраи аз соли 1970 то соли 1987 қайд гардидааст. Агар дар як муддати муайян, дар як сол аз соли 1965 сар карда то соли 1970 инкишофи босуръати маҳфилҳо ба ҳисоби миёна 15,7 фоизро ташкил карда бошад, пас аз соли 1970 то соли 1987 онҳо то 35,1 фоиз, яъне 19,4 фоиз афзудааст.

Аз ҷиҳати жанр эҷодиёти санъати ҳаваскорию ҷумхури нисбатан ҷандинтарафа инкишоф ёфта буданд: коллективҳои драмавӣ, мусиқӣ, хорӣ, хореографӣ амал мекарданд. Вале агар адади онҳо ба маълумотҳои соли 1970 муқоиса карда шаванд, пас маълум мегардад, ки нисбати фоизи умуми кружокҳо аз ҳисоби афзудани нисбати фоизи маҳфилҳои ба ном «ғайра» кам гардидааст. Ба ҳайати маҳфилҳои нишондодашудаи ба ном «ғайра»: маҳфилҳои бачагонаи санъати ҳаваскорӣ 9,4 фоиз, бригадаҳои агитатсионӣ – бадеӣ – 8,0 фоиз, иттиҳодияҳои дӯстдорони киною аккосӣ 3,8 фоиз, дӯстдорони санъати ороишию-тасвирӣ – 2,4 фоиз, ансамбли суруду рақс – 1,3 фоизро ташкил медиҳанд, дохил шуда буданд. Шумораи зикршуда нишон медиҳад, ки дар байни коллективҳои санъати ҳаваскорӣ жанрҳои пешбарандаи санъат – маҳфилҳои мусиқӣ 24,4 фоизро ишғол мекунад, ки аз шумораи умумии он 3 фоизашро ан-

самблҳои асбобҳои халқӣ, 25,1 фоизро оркестри эстрадио ансамблҳои созию овозӣ ва 3,4 фоизро оркестри асбобҳои нафасӣ ташкил медиҳанд. Баъди онҳо аз поён жанрҳои хорсарой – 17,5 фоиз, хореография – 10,6 фоиз ва драмавӣ – 7,6 фоизро ташкил медиҳанд ҷойгиранд.

Ҳамин тавр, таҳлили маълумотҳои миқдорӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ рушди навъи суннатии санъати ҳаваскорӣ ба монанди бригадаҳои таблиғотии бадеӣ, иттиҳодияҳои санъати тасвирӣ, кино, аккосӣ, санъати ороишӣ, маҳфилҳои бачагонаи санъати ҳаваскорӣ ва дигар гурӯҳҳо, нисбатан фоизи онҳо назар ба теъдоди жанрҳои навъи суннатӣ дар кишвар низ ба чашм мерасанд. Гурӯҳҳои хорсарой ва драмавӣ бошанд бо суръати нисбатан суст рушд меёбанд. Кулли нуктаҳои зикргардида ва ҳулосаҳои муқоисавии онҳо шаҳодат медиҳанд, ки ҳолат ва тамоюли рушди санъати ҳаваскории таҳлилий на танҳо камӣ, балки кайфиро талаб мекунад, ки кулли камбудию беҳбудии омилҳои мусбӣ манфии онро имконият медиҳад ва барои пешрафти рушди ҳамачонибаи жанрҳои худфаъолиятӣ ва боз ҳам пурра қонё гардонидани ниёзҳои маънавии мардум тадбирҳои лозима андешида шавад.

Муаллифи мазкур тамоюлотҳои пешбарандаи санъати ҳаваскорӣ дар солҳои 60-80-ро, шароити кунунии Тоҷикистон муқоиса намуда, чунин ибрази назар дорад:

а) тамоюли густариши субъекти эҷодиёти бадеӣ, ки дар шароити Тоҷикистон чунин баҳо дода мешавад:

— аввал, афзоиши теъдоди гурӯҳҳои ҳунарий ва ширкаткунандагони он;

— дуюм, васеъ гардидани ҳаёти иҷтимоие, ки дар он мактаббачагон, хонандагони омӯзишгоҳҳои касбӣ, техникаӣ, донишҷӯён, зиёӣони илмӣ-техникаӣ, кишоварзон коргарон, яъне ҳамаи намояндагони табақаҳои ҷамъият иштирок мекунанд;

— сеюм, раванди васеъ гардидани ҳаёти иштирокчиёни санъати ҳаваскорӣ аз ҳисоби иштироки духтарони маҳаллӣ ба назар мерасад, ки ин аз ҷиҳати усулӣ дар шароити Тоҷикистон хеле муҳим аст;

— чорум, дар ҳаваскорӣ амалан иштирок кардани намояндагони ҳамаи миллатҳо ва барпошавии коллективҳои гуногунмиллат;

б) инкишофи мавқеъ ва бой гардидани сохти жанру намудҳои санъати ҳаваскорӣ, имконияти васеъшавӣ барои ошкор гардидани қобилияти маънавии меҳнаткашон дар намудҳои гуногуни фаъолият. Дар шароити ҷумҳурӣ тамоюли мазкур ба инкишофи жанрҳои гуногуни санъат характернок аст, ки дар байни онҳо дар қатори санъати анъанавии халқӣ, коллективҳои рақсӣ, балӣ, хорсарой, драмавӣ, овозӣ, банаворгирӣ, аккосӣ ва ғайра инкишоф ёфта истодаанд.

в) тамоюли инкишофи шаклҳои муаллифии эҷодиёти худфаъолиятӣ,

вай аз дараҷаи баланд шудани эҷодиёти фардии иқтидори меҳнаткашон шаҳодат медиҳад.

Дар шароити Тоҷикистон ду лаҳзаи мавҷудиятро қайд кардан зарур аст. Яке аз онҳо ба вучуд омадани жанрҳои муаллифӣ: аккосӣ ва ба наворгирӣ, синамоӣ ҳаваскорӣ, гурӯҳи таблиғотӣ-бадеӣ, вокалӣ, созию овозӣ вобаста аст. Лаҳзаи дуюм ба ғаълонокии зиёди эҷодиёти муаллифӣ, ки вай ба анъанаҳои халқӣ асос ёфта, ба шеърҳои классикони тоҷику форс Рӯдакӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Хайём, Қомӣ, Ҳилолӣ, Туғрал ва шоирони даврони шӯравии тоҷик М. Турсунзода, Л.Шералӣ. Г. Сафиева ва дигарон иншокардаи асарҳои зиёди мусикӣ, ҳунарҳои халқӣ инчунин ба авҷгирии мусобиқаи байни муаллифони ҳаваскорӣ вобаста аст.

Дар радифи тамоюлҳо, ки хусусиятҳои умумииттифоқӣ доштанд, барои санъати ҳаваскори Тоҷикистон як қатор тамоюлҳои хосро пайдо кардан мумкин аст:

а) тамоюли бо санъати халқӣ асосёфтаи ташкили коллективҳои гуногуншакл. Коллективҳои аз нав

ташkilшаванда дар ғаълоияти худ элементҳои маданияти аврупоиро дохил мекунад, вале синтез ҳамчун асос мемонад (ансамбли вокалӣ ва созию овозӣ, асбобҳои халқӣ, рақсу сурудҳои тоҷикиро истифода мекунад). Агар қисман дар ҷумҳуриҳои иштирокчиёни коллективҳои санъати ҳаваскорӣ аз гурӯҳҳои алоҳидаи сурудхонону раққосон пешниҳод шуда бошанд, пас иштирокчиёни коллективҳои санъати ҳаваскори Тоҷикистон аз ҳайати синтези гуногунҷиҳатаи худ, ки қобилияти дар асбобҳои мусикӣ навохтан, суруд хондану рақсидан доранд, пешниҳод гардидаанд;

б) тамоюли бойгардонидани мазмуни таҷрибаи иҷрокунандагӣ аз он иборат аст, ки ба ғайр аз ғаълоияти консертӣ анъанавӣ гардида (саҳназал), иҷрокунандাগие, ки ба маишат, меҳнат ва расму оинҳои оилавӣ наздик карда мешавад, пурқувват мегардад;

в) тамоюли алоқаи бевоситаи шаклҳои институтсионалии тайёр кардани роҳбарон ва иштирокчиёни санъати ҳаваскорӣ бо шаклҳои анъанавие, ки таҷрибаи муаллифӣ-

(нақшаи 1)

Шумораи маҳфилҳо ва коллективҳои худғаълоияти бадеӣ дар як клуб									
№	Ҷумҳурий	Ҳамаи маҳфилҳо	Хорҳо	Ансам. Суруд.	Мусикӣ	Рақсӣ	Драма-вӣ	Гурӯҳи ташвиқотӣ	Кино/сурат
1.	Руссия	4,56	0,49	0,03	0,37	0,63	0,62	0,56	0,15
	Ўзбекистон	3,96	0,26	0,43	0,44	0,52	0,33	0,35	0,18
	Молдова	5,64	0,46	0,019	1,02	0,60	0,60	0,84	0,24
	Тоҷикистон	3,13	0,37	0,072	0,52	0,49	0,26	0,21	0,15

ичрокунандагӣ аз «устодон» ба шо-гирдон мегузорад, асос ёфтааст;

г) тамоюли инкишофи шаклҳои оммавии эҷодиёти ҳаваскории ному-ташаккил (ансамблҳои оилавӣ, худ-фаъолияти бадеии маҳалла, гурӯҳи устоҳои халқӣ).

Таҳқиқоте, ки дар водихои Кӯло-бу, Кӯрғонтеппа, ноҳияҳои Ваҳдат, Рӯдакӣ, Ҳисор ва шаҳри Душанбе дар ин давра гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки дар байни санъати ҳаваскории шахру деҳот та-фовуте вучуд доранд, ки дар инҳо зоҳир мегарданд: дар базаи моддӣ-техникии коллективҳо, дар таъмини кадрҳои баландхаттисос, дар таҷди-ди репертуар, дар хизмати ёрии ме-тодӣ.

Санъати ҳаваскории шахру мар-казҳои вилоятӣ асосан ба жанру на-мудҳои санъати касбӣ (ичрокунии тарзи академикӣ) афканда тақлид мекунанд, санъати халқии деҳот бо-шад ба маданияти фолклорию эт-нографии Тоҷикистон бештар таъ-мекунад.

Таҳлили маълумотҳои шумора-вии таҳқиқоти санъати ҳаваскории дигар Ҷумҳурии Молдава, Ёз-бекистон, Федератсияи Русия ни-шон дод, ки худфаъолияти бадеии Тоҷикистон дар инкишофи жанру намудҳои санъати хорсарой, дра-мавӣ, санъати тасвирӣ, аккосӣ, ба наворгирии кино ва жанрҳои гу-ногуни хореографии назар ба онҳо аз ҷиҳати миқдору сифатнокии коллективҳо сатҳи поёниро ишғол мекунад.

Дар ин ҷо мо дида метавонем, ки фақат маҳфилҳои мусиқӣ дар Тоҷи-кистон 0,52 ҷои дуумро гирифтааст, баъди маҳфилҳои Молдава, ки 1,02 ҷойро нишон медиҳад.

Самти жанрҳои санъати ҳаваско-рии Тоҷикистон ба плани умумии жанрҳои мамлакатҳои дигар муво-фиқат мекунанд. Вале қайд кардан лозим аст, оид ба жанру намудҳои зерини анъанавии эҷодиёти халқ якҷайл паст фаромадааст:

а) ансамблҳои халқии нафаси (карнай, сурнай, қўшнай, най);

б) ансамблҳои халқии асбобҳои мусиқӣ (датор, чанг, сатор, тамбӯр, тавлак ва ғайра);

в) дорбозӣ, масҳарабозӣ ва ғай-ра;

г) ансамблҳои рақсии халқии то-ҷик;

д) санъати амалӣ-оройӣ;

Дар Тоҷикистон раванди инки-шофи жанрҳои алоҳида ба тамоюли дигар ҷумҳуриҳо мувофиқат наме-кунанд. Аммо қайд кардан лозим аст, ки дар давраи ҳозира жанри сурудиҳои миллӣ, эстрадӣ инки-шофи мусбати ҳарҷониба пайдо кардааст.

Умуман, ҳолати ҳозираи фархан-ги бадеӣ, аз он ҷумла санъати ҳа-васкорӣ ба як қатор камбудии ҷиддии тартибӣ, ки дар давраҳои гуногуни таҷрибаи идоракунии ба вучуд омаданд, вобаста аст.

Барои тарбияи бадеии омма маҳ-дудият ва бениҳоят кам ҷудо кар-дани маблағ, набудани кадрҳои их-тисосноки тарғиботчиёни санъат,

мунаққидони бадеӣ, ба ҷои он ки ба шунавандагон, тамошобинон-истеъмолкунандагони санъат диққат диҳанд, бештар ба ҳуди офарандагони он аҳамият медиҳанд; кам нашр гардидани адабиёти махсус оид ба баланд бардоштани маданияти дарккунии тамошоқунӣ-шунавандагии санъат; дар усули тарбияи бадеӣ бештар ба санъати суннатӣ таъкиқ карда, ба дарккунии санъати имрӯза кам аҳамият додан ва ғайра.

Ба суҳб. гардидани фаъолияти бадеӣ-маърифатӣ ва ташкилотчию бадеӣ, ки онро бояд коркунони санъати касбӣ ба ҷо оваранд, сабабгори асосианд. Дар ҷумҳурии ба воя расидани кадрҳои коркунони касбии фарҳангшиносӣ, ки ҷавобгарии асосӣ аз рӯи фаъолияти бадеӣ-маърифатӣ ва ҳолати инкишофи эҷодӣ оммавӣ-бадеӣ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст. Ҳоло коркунони соҳаи фарҳанг назар ба намояндагони санъати касбӣ ва роҳбарии кори бадеӣ аз тарафи онҳо, бештар суҳб. ба назар мерасад.

Яке аз сабабҳои, ки ба инкишофи шавқ ҳаваси бадеӣ таъсири манфӣ мерасонад, ин то кунун ба назар нагирифтани муҳимияти кордоир ба ташкили фароғати меҳнаткашон мебошад. То ба ҳол дар таъсиси худфаъолияти бадеии корхонаҳо тадоруке дида нашудааст. Корхонаҳои саноатӣ бояд барои баргузории фаъолиятҳои ҳаваскории коргарон бештар кӯшиш ба харҷ диҳанд. Бурду боҳти навӣ гуногуни санъати ҳаваскорӣ оинаи

тасвиринамӯи фарҳанги бадеии ҷомеа мебошад. Идораи фарҳанг ва корхонаҳои саноатӣ бояд ба вижагиҳои санъати ҳаваскорӣ таъкиқ карда, хусусиятнокии жанри намудҳои анъанавии фаъолияти бадеии мардумро ба ҳисоб гирифта, инкишофи гуногунҷиҳат, мазмун ва шаклҳои эҷодӣ бадеии мардумро ғайр. гардонад.

Назокат Клычева

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА: 60-80 ГОДЫ XX В.

Художественная самодеятельность является отражением социально-культурного, исторического и духовного развития общества. С одной стороны она часть досуговой сферы отдыха и свободного времени человека. Она, как правило, включается в общий распорядок дня, где репетиция или концерт проводятся во время обеда, перемены или после трудового дня в социально-культурных учреждениях. С другой стороны она является зеркальным отражением динамики художественных интересов самодеятельных артистов, которые затем проявляются на уровне тенденций развития художественной самодеятельности в целом. Педагогические возможности в данных коллективах основываются на коммуникативных

функциях, обучении, приобретении художественных навыков и умений участниками коллективов самодеятельности.

Художественная самодеятельность существует в таком социальном организме, в котором особенно ощущается общность интересов всех коллектива. Поэтому педагогические возможности художественной самодеятельности коллектива проявляются в ее широчайших организаторских возможностях по вовлечению и приобщению трудящихся к творчеству, а посредством участия личности в деятельности данных объединений - к культурным ценностям.

Трансформация политической, экономической и социальной систем Таджикистана, не смогли не сказаться на социально-экономической среде функционирования культуры. С одной стороны, сегодня важнейшими социальными институтами «транслирования» достояний культуры являются профессиональные творческие коллективы театров, государственных и частных концертных объединений, средства массовой информации - радио, телевидение и многое другое. С другой - значительное место в подготовке и

передаче «продуктов» культуры по-прежнему занимают самодеятельные творческие объединения дворцов и домов культуры, которые переживают ныне тяжелые времена. Многие из них потеряли часть структурных художественных подразделений, возникли новые виды творческих коллективов типа клубов любителей гитары, джаза, авторской песни и т.п.

В исследовании художественной самодеятельности большую вклад внесли: Смирнова Е.И., Каргин А.С. Велединский В.Г., Михайлова Н.Г., Опарин Г.А., Томашевская Т., Шулунова Л.И. Быкова Э.Р., Васильева Т.И., Виноградова О.Е., Марков А.П., Подоба Л.П., Уральская В.И., Дадашев В.А., Даниленко О.И., Красноселский А.А., Кустов Ю.Н., Лаврова П.В., Назаров В.К., Русанова Л.П., Санатулов Ш.З., Чабан В.Ф., Шепилов Г.А. и др. Исследование тенденций развития художественной самодеятельности в Таджикистане проводилось по методике разработанной в Ленинградском институте культуры Е.И.Смирновой. Данное исследование было проведено автором статьи, результаты исследования были опубликованы в печати.

Аскар Абдурахмонов

БУНЁДГУЗОРНИ ТЕАТРИ ТОҶИК

(Ба ифтихори 80-солагии театри академӣ-драмавии ба номи А. Лохутӣ)

Хунарпешагони мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ Муҳаммадҷон Қосимов, Асли Бурҳонов, Тӯҳфа Фозилова, Артистони Халқии Тоҷикистон София Тӯйбоева, Гулҷеҳра Бақоева, Тӯтӣ Ғаффорова, Ҳочиқул Раҳматуллоев, Муҳаммад Халилов, Хунармандони шоистаи ҷумҳурӣ Миркарим Саидов, Абдурахмон Саидов, Аҳад Сулаймонов, Ҳомид Саидахмадов ва чанде дигарон тақдири худро бо театр аз даврони бунёди он пайваста буданд.

Истеъдодҳои мардумӣ дар сахна маҳз аз ошноӣ бо зиндагии мардум, манфиатҳо, маишат, одатҳо, суннатҳо ва анъанаҳои деҳқону кишоварзи тоҷик фарқ мекарданд, чунки ин вижагиҳо дар вучуди актёрон ҳаракат мекард. Актёрони насли аввал, ки аслан поягузори театри буданд, баъдан ҷун шаҳсиятҳои мӯхтарам ва маъруф дар ҷодаи санъати театри пазируфта гардиданд. Ҷавонон ва умуҷумлаи хунармандон аз таҷриба ва дониши андӯхтаи онҳо бархӯрдор буданд ва маҳорати ҳешро сайқал меоданд. Таҷрибаи зиндагӣ, ғановату саховат, қобилияти табиӣ вижагиҳои эҷодии ҳар яки онҳост, ки мавриди итминони дақиқ ва бар-

расии илмӣ қарор бигирад. Наққоди театри шӯравӣ Б.Дайреджиев дар мақолаи «Мулоҳизаҳо пирумун театри тоҷик» оид ба ҳунари воқеаи Муҳаммадҷон Қосимов ҷунин нигоштааст: *«Театр дорои актёри ҳақиқатан бузургест, ки иқтидори сарварӣ ва боҳудбарии ҳар як соҳибистеъдоди кашфнашударо соҳиб аст. Ёро барҳақ Шепкини театри тоҷик метавон номид»*... Таърихи театри тоҷик бидуни хунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ Муҳаммадҷон Қосимов тасаввури пурраву комил нахоҳад буд. Як нигоҳе ба номҳои нақшҳои бозидаи ӯ: Дудин «Мубориза»-и А.Усмонов, Миллер «Макр ва муҳаббат»-и Ф.Шиллер. Отелло «Отелло»-и В.Шекспир, Раҳимбек «Қалтакдорони сурх»-и С.Улуғзода, Муравёв «Ғолибон»-и Б.Чирсков, Лир «Шоҳ Лир»- В.Шекспир, Солеҳбой «Бой ва хизматгор»-и Ҳамза, Сталин «Зангӯлаҳои Кремл»-и Н.Погодин ва дигарон бидуни шарҳу эзоҳ ба кас ошно мебошанд.

Ҳар образи офаридаи М.Қосимов ҷанбаҳои тарҷимаиҳолӣ ва унсурҳои таҷрибаи зиндагӣ дорад. Дар онҳо осори зиндагии мураккабе, ки актёр

паси сар намудааст, нақш гузоштааст.

Тарзи бозии ӯ воқеӣ, оӣ аз тафсилоти ифротӣ буд. Ҳаётбахшии персонажҳои офаридаи актёр дар назари бинанда бо ҳаёти ҳеш саҳт пайваста менамуд. Дар ин ҷода зиндагии мушкилу ноороми ӯ хидматгор ва ҳамрозаш буд.

«Бо ивазшавии коргардонҳо – изҳори ақида мекард Қосимов М. – тарзу усулҳои кор низ фаврӣ тағйир меёфт, мо бошем ҳомӯшона мувофиқи гуфтаҳои коргардон амал мекардем, чунки қудрати дарки ҷӣ хубу ҷӣ бадро надоистем».

Аммо актёри пурқудрату тавоно ин тарзи коргузорию қабул надошт, зеро ӯ эҳсос мекард, ки ғайр аз ин ва бар ҳилофи ин тарзи санъат – санъати дигар – асил ва ҳақиқие вучуд дорад. Ӯ кӯшиш мекард, ки ба суҳанпардозии пурдабдаба тан надиҳад ва баръакс заҳмати бисёре мекашид, ки таҷрибаи ғании санъати драмавии русро омӯзад, аз худ кунад. Аз нимаи дуюми солҳои 30-юм ӯ имконияти сайқал додани ҳунари худро дар бехтарин намунаҳои драматургияи тоҷик ва классикаи Урупои Ғарбӣ пайдо намуд.

Қадами нахустини театр дар роҳи фурӯ рафтан ба умқи асосҳои маҳорати актёрӣ бо таҳияи намоишномаи «Макр ва муҳаббат»-и Шиллер (соли 1937) рух дод. Офаридаи симои Миллер ба ӯҳдаи М.Қосимов гузошта шуда буд.

Миллери М.Қосимов инсони софдил ва поктинат буда, пеши қув-

ваҳои зишт сар ҳам намекунад, ҳозир аст ақидаи худро то дами охири ҷимоя намояд. Ғаму андӯҳи падари бадбахт дар ҳолати ноумедӣ ва маъюсӣ аз тарафи ҳунарманди боистеъдод хеле таъсирбахш тасвир ёфт.

Нақшҳои муҳими Қосимов, ки худ зинаҳои устуворе дар нумӯи фаъолияти эҷодии ӯ маҳсубанд, Отелло дар фоҷиаи ҳамноми В.Шекспир, Раҳимбек – сарвари дастаи босмачиён дар «Қалтакдорони сурх»-и С.Улуғзода ва генерал Муравёв дар «Ғолибон»-и Б.Чирсков мебошанд.

То ба саҳна омадани «Отелло» тамошобини тоҷик бо Шекспир шиносӣ надошт. Аз ин лиҳоз тарҷумаи фоҷиа ба забони тоҷикӣ, ки ба қалами устод А.Лохутӣ ва С.Бону тааллуқ дошт, кори басо муҳим, масъулиятнок ва зарур ба шумор мерафт.

Тарҷумонҳо кӯшиш карданд, то суҳанони қаҳрамонони Шекспир содда ва табиӣ, афкор ва нақшҳои адабӣ барои тамошобини тоҷик шинос бошанд ва инчунин забони фоҷиа равшанӣ ва нерӯи баёни ҳешро ҳифз намояд. А.Лохутӣ ва С.Бону аз адои вазифа сарбаландона баромаданд. «Дар замини тоҷик яке аз гулҳои зеботарини боғи фарҳанги олам – эҷоди бузурги Шекспир кошта шуд».

Тарҷумонон сайъ намуданд, ки барои тамошобини тоҷик ҳини нахустини шиносӣ Шекспир каломии онҳо озод ва табиӣ битобад, зеро он вазни шеърӣ озод дошт. Ҷои зикр аст, ки муаллифони ба ин мақсад

ноил шуданд. Тарчумаи «Отелло» ба забони тоҷикӣ худ як навъ наво-варӣ буд.

Дар айни ҳол иқдоми коргардон Е.И.Мителман дар гузориши намоишномаи душвор, вале муҳим мисли «Отелло» бо чунин ҳайати ҷавону наврасида иқдоми ҷасуруна ва шоён таҳсин буд.

Агар натиҷаи ниҳии намоишнома аз тамоми пешбиниҳо ва пешгӯиҳо болотар рафта бошад, сабабҳои аслии муваффақияти он барҳақ вобаста ба офаридаи нақши Отелло аст.

Шакку шубҳаи беасос боиси фоҷиаи бузург гардид, маҳбубаи боисмат қурбони рашки беасос шуда низои гӯшношуниде барҳост. Ин нақши пурмӯхтаво ба ҳар иҷрокунандааш имконияти васеъ фароҳам меовард.

Дар Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ иҷрои нақши Отелло ба ду актёр – М.Саидов ва М.Қосимов вогузор гардид.

«Отелло»-и М.Саидов суратан ва шаклан зебо, мардсиришт ва аз ақл берун ҳасуду рашкбар буд, вале кӯшиш мекард, ки шубҳаро нишон надиҳад.

Образи офаридаи М.Қосимов бошад, мураккабтар ва амиқтар буд. Имони бовар гум кардан нисбат ба инсон – чунин буд мавзӯи асосие, ки аз иҷрои нақш бармеояд ва он бо маҳорати баланд ва амиқрафти ҳақиқати рӯҳӣ аниқ ифода шуд.

Аз теъдоди нақшҳои бозидаи М.Қосимов инчунин нақ-

ши генерал Муравёвро дар песаи Б.Чирсков «Ғолибон» (1947, коргардон В.А.Виталев) махсус қайд кардан зарур аст. «М.Қосимов ва Ҳ.Раҳматуллоев аз як тараф ва А.Бурҳонов аз сӯи дигар тавонистанд, воқеияти муборизаи ду равияро дар шароити мавҷудаи шаҳри муҳосирашуда ба вучуд биоваранд. Ин ду равия, яке хати пешбинии таърихист ва дигаре бетаҳамулии шадид нисбат ба номуси поймолшудаи миллат».

М.Қосимов дар бозиаш ғояи асосии песа ва ғановати сифатҳои нотақдор ва фардии қаҳрамони худро тавҷам пайваст. Асоси мундариҷавии песа – қаҳрамонии беҳамтои ҳаллоқи ватандӯсти шӯравӣ – ҳимоятгарони истехкомҳои Волга ташкил мекард. Мақсади асосӣ ба ҳар воҳита манъ намудани пешрафти адӯ то қатраи охири хун ҷангидан ва зарбаи марговар задан буд. Табиати қаҳрамонии инсонии шӯравӣ аз таъсирбахшиҳои берунӣ, худнамоиҳо ва худситоиву худпарастии орист ва нақши Қосимов низ маҳз аз рӯи чунин нақша пайгирона офарида шудааст.

Ба ақидаи доктори илми санъатшиносӣ Н.Ҳ.Нурҷонов: «Қосимов ба тамошобин мураккабии ҳислати ин сарлашкарро ҳаматарафа нишон медиҳад. Асоси нерумандӣ, матонат ва истодагариш Муравёвро, ки дар эътимоди ӯ ба нерӯи халқу тавоноии кишвари шӯравист, возеҳ таъкид мекунад. Худи Муравёв дар бози Қосимов намояндаи пешқадам

ва барӯманди мардуми оддист, ки санъати зафармандӣ ва шуҷоатро аз худ намудааст. Нақши Муравёв яке аз нақшҳои беҳтарини офаридаи Қосимов дар репертуари шӯравӣ ба шумор меравад».

Зикри як нақши дигари М. Қосимов – нақши Шох Лир аз фочиаи хамноми В.Шекспир, ки хангоми даҳаи дуввуми адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав соли 1957 нишон дода шуда буд, лозим аст.

М.Қосимов бо иҷрои нақши Лир дилҳои тамошобини серталабро бо романтизми ҷозиб ва тасвири муассири рӯҳияи қахрамонаш тасхир карда буд. Мутахассисони театриро маълум аст, ки ифодаи лаҳзаи тақсими мероси шохӣ, амалест бениҳоят душворписанд ва нозук, барои аксари иҷрокунандагон. Лири Қосимов ба ин кор хирадмандона ва парвози баланди рӯҳӣ мепардозад. Ӯ гӯё дар тафаккури шахсиаш ба қуллаи саховатмандӣ, олиҳимматӣ ва инсондӯстӣ парвоз дорад. Бо ҳаяҷон ва қатъият, бо саховатмандӣ ва хушнудӣ бидуни тардиду дудилагӣ амал мекунад. Якеро инъом ва дигареро танбех медиҳад, сеюмро гунаҳгор месозад ва чорумро меронад. Лири Қосимов гоҳе мегиряд ва гоҳе меҳандад, гоҳе ба ғазаб меояд ва гоҳи дигар гутавари тааҷҷуб мешавад. Ва танҳо баъдан раванди душвор ва пуразоби дониستاني ҳақиқати олами фосиду даҳшатангез, худшиносӣ ва бедоршавии ҳақиқӣ фаро мерасад.

Гарчанде шарҳи нақши Лир дар иҷрои Қосимов мавриди баҳсу му-

нозира қарор гирифт, дар иҷрои ин нақш махсусиятҳои фардияти эҷодии ӯ чун актёри романтик, ки аз заминаи матини воқеӣ ғизо мегирад, баръало ба зухур омад.

«Ҳар сухани Қосимов, ҳар имову ишораи ӯ, лаҳни гуфтораи таваҷҷӯхро бо ибрази ҳақиқати бузург ҷалб мекунад. Дар ҳамаи саҳнаҳо Қосимов чун устои дорои нерӯи устувори рӯҳӣ қавӣ ҳувайдо мегардад».

Солҳои охири ҳаёташ устои забардаст М.Қосимов зимни фаъолияти театри ба кори таълиму тадрис дар факултаи санъати Донишгоҳи педагогии ба номи Т.Г.Шевченко машғул буд. Дарсҳои устод Қосимов ҳамвора барои шогирдон ва муаллимон низ лаҳзаҳои ҳаяҷонбахшу мактаби хосае буданд. Роҳи эҷодии М.Қосимов бо марғи бемаҳал қатъ гардид. Вучуди ин шахс пур аз андешаҳои тоза буд, ӯ меҳост дар саҳна образҳои бисёр ҳамзамонони моро биёфарад, вале...

Сад афсӯс, ки нақшаҳои ояндабинаш ноичро монданд.

Саҳми артисти барҷастаи дигар Ҳунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ А.Бурҳонов дар рушд ва густариши услуби воқеӣ андар фаъолияти театри ба номи А.Лоҳутӣ арзанда мебошад.

Аслии ҷавон ба театр соли 1933 ворид гашт ва баъди чанд сол истеъдоди ҷавқуллода доштанаширо дарк намуд. *«Нақши нахустине, ки ман дар театри ба номи Лоҳутӣ бозидам, нақши писари болшевик дар песаи «Ду коммунист» буд. Тарсу ҳаяҷони маро*

ҳангоми ба сахна баромадан касе та-
саввур карда наметавонад. Дар рӯзи
нахустнамоиш худамро мумкин аст,
шахси бадбахттарин ҳис мекардам,
зеро итминони комил доштам, ки
ичрои нақш ба ҳубӣ анҷом намеёбад,
ман дар сахна соқит ва ғайритабиӣ
будам».

«Солҳои аввал театр бо барно-
маҳои консерти ба тамоми навоҳии
ҷумҳурии сафар мекард. Ҳар воҳӯрӣ
бо мардум барои мо актёрон иду
хурсандӣ буд. Мо дар ихтироъкорӣ
нисбат ба мавзӯҳои доғи рӯз мусо-
биқа мекардем ва агар бинандагонро
намоишҳои мо маъқул шуд, моро бо
кафкӯбиҳои тӯлонӣ истиқбол мекар-
данд. Чунин истиқбол моро беиштар
рӯҳбаланд менамуд, ҳисси мусобиқаро
дар мо бедор мекард. Мо меқӯшидем
дар консертҳои минбаъд аз якдигар
тафовут дошта бошем, бо эҷодҳои
тоза якдигарро мафтун ва омро
шодмон гардонем. Саҳнаҳои офаридаи
мо баъзан хеле оқилона, мароқангез ва
замонавӣ мебароманд, ҳар ҳаракат
дар он ҷо як ҷаҳон кафкӯбӣ ва ханда-
ро меофарид» - мегуфт А.Бурҳонов
қадамҳои нахустини ҳеширо дар сахна
ба ёд оварда...».

Ҳунарманд бинандагонро бо ҳаҷ-
ви муттасил, тобишҳои ширадори
театри мардумӣ (масхарабозон) ва
эҷодкорихони дилчаспу гузаро маф-
тун намуд. Қобилияти озодона ва
артистона, навоварӣ дар фаъолияти
эҷодии А.Бурҳонов ҳатто дар авва-
лин намоишномаи ташвиқоти теат-
ри тоҷик, ки табиатан ба сахнаҳои

ширинкорон шабоҳат доштанд,
зоҳир мегардид.

То замони басаҳнагузории «Кал-
такдорони сурх» Бурҳонов нақшҳои
зиёдеро иҷро намуда буд, аммо нақ-
ши раиси колхозии «Фидоии Сурх»,
Салим, ки роҳбари мубориза бар
алайҳи босмачиён буд, ба Аслим им-
коният дод, то маҳорату истеъдоди
актёриашро комилан ва ҳамаатарафа
манзури бинандагону мутахассисон
гардонад.

Аз ҳамон лаҳза А.Бурҳонов ҳан-
гоми фаъолиятҳои дар театри ба
номи А.Лоҳутӣ нақшҳои: Яго «Отел-
ло»-и В.Шекспир, генерал Кривен-
ко «Ғолибон»-и Б.Чирсков, Али-
шер Навоӣ «Алишер Навоӣ»-и А.
Уйғун ва И.Султонов, Ғафур «Бой
ва хизматгор»-и Ҳамза, Кент «Шоҳ
Лир»-и В.Шекспир ва нақшҳои ди-
гари шаклан ва мазмунан мухталиф,
фочиявӣ ва мазҳакавӣ офаридааст.

Актёр дар иҷрои нақшҳои мазҳа-
кавӣ низ соҳиби муваффақияти ар-
занда гардид. Труфалдино «Хизмат-
гори ду хоҷа»-и К. Голдонӣ, Ҳоҷӣ
Ваққос «Арӯси панҷсӯма»-и М. Ёр-
дубодӣ, Хлестаков «Муфаттиш»-и
Н.В. Гогол ва ғайра нақшҳои пазир-
уфта ва шинохтаи ӯ мебошанд.

Ҳаҷвнигорӣ, ҷазобат ва содагии
мазҳакавӣ ӯро дар байни мардум ма-
шхур сохт ва Бурҳонов пайравону
мухлисони бисёро пайдо кард.

Соли 1947 режиссёр В.Виталев
«Ғолибон»-и Б.Чирсковро ба сахна
мегузорад ва нақши Кривенкоро ба
А.Бурҳонов месупорад. Бешубҳа, ин
нақш ба қобилияту истеъдоди артист

мувофиқат мекард, лекин иҷроиши онро хуб ҳисобидан мумкин набуд.

«Бурҳоновӣ соҳибистеъдод нақши Кривенкоро бомуваффақият танҳо дар лаҳзаӣ қаҳрамонӣ аввал адо намуд, дар лаҳзаҳои дигар ӯ безобита ва пуризириб буд».

Бояд қайд кард, ки актёри соҳибистеъдод А.Бурҳонов тавонист аз ин мақолаи танқидӣ хулосаҳои даркорӣ барорад.

Баъди чанд моҳ 8 октябри 1947 нахустин намоиши ҷомеаи «Ромео ва Жулетта» баргузор гардид, ба зиммаи А.Бурҳонов нақши Меркутио гузошта шуд. Иҷроиши нақши Меркутио бо дурахши хоса нишон дод, ки актёри бомаҳорат ва соҳибистеъдод метавонад танқиди дурӯшттарин ва саҳттаринро ба манфиати хеш истифода кунад.

Баъд аз як сол А.Бурҳонов ба ном «Имтиҳони давлатӣ»-ро супурд. Ба ӯҳдаи А.Бурҳонов нақши амик – В.И.Ленин гузошта шуд. Дар спектакли «Одами милтиқдор» Бурҳонов нақши Лениро, ки мураккабтарин ҳисобида мешуд, бомуваффақият иҷро кард.

«Устои моҳири санъати театрии тоҷик, Ҳунарпешаи Халқии Тоҷикистон А.Бурҳонов образи зинда, равшан ва намоёни В.И.Лениро сазовор офарид. Иҷроиши ин нақш аз тарафи А.Бурҳонов бозёфти азими артисти наҷиб мебошад». Офариниши образи саҳнавӣи В.И.Ленин дар фаъолияти минбаъдаи эҷодӣи Бурҳонов аҳамияти ҳалқунанда касб кард.

Пас аз ин Бурҳонов шаш дафъаи дигар нақши В.И.Лениро дар намоишномаҳои: «Соли 1919-и фаромӯшнашаванда»-и В.Вишневский, таҳияи Е.И.Мителман, 1951, «Тӯфон»-и Ғ.Абдулло ва Ш.Қиёмов, таҳияи Е.И.Мителман, 1957, «Зангӯлаҳои Кремл»-и Н.Погодин, таҳияи Е.И.Мителман, 1960, «Ҳуррият»-и Ғ.Абдулло, таҳияи Ф.И.Александрин, 1964, «Корво-ни бахт»-и М.Миршакар, таҳияи Ҳ.Майбалиев, 1970, «Сарбозони инқилоб»-и Ғ.Абдулло, таҳияи Ҳ.Раҳматуллоев, 1970 бозидаст.

Баъди иҷроиши ин нақш муносибати эҷодӣи артист ҳангоми амал нисбат ба ҳама гуна нақшҳои дигар, ки бо онҳо сарувор дошт, ба таври кулӣ тағйир ёфт.

Адои мумтозонаи нақшҳои Ёдгор (дар песаи Ҷ.Иқромӣ «Дохунда»), Ғафур (дар песаи Ҳамза «Бой ва хизматгор»), Рӯдакӣ («Рӯдакӣ»-и С.Улуғзода) шаҳодатест дар мавҷудияти фикри сиёсии пухтарасида, муносибати воқеии орий аз мелодраматизм ва рӯҳияи баланди инсонии актёр А.Бурҳонов.

Асли Бурҳонов на танҳо ҳунарпешаи наҷиб, балки инчунин коргардони аҷибест, ки чанд намоишнома ба саҳна гузоштааст. Қувваи таҳияюлаш, ки ба ҷиҳати бадеии асар така мекард, ба ҳалли далерона, ҳатто пешгӯинашуда, вале дар айни ҳол дуруст оварда мерасонд.

Пиромуни устодони асосии театри Лоҳутӣ суҳан ронда, номи яке аз беҳтарин актёрон ва коргардони

он Хунарпешаи мардумии чумхури Ҳоҷикул Раҳматуллоевро зикр кардан вочиб ва савоб аст. Раҳматуллоев муддати фаъолияташ дар театр зиёда аз сад нақш офаридааст. Дар байни онҳо нақшҳои хусусияти классикӣ дошта: Кассио дар «Отелло», Лоренцо дар «Ромео ва Жульетта», Глостер дар «Шоҳ Лир»-и В.Шекспир, Арған дар «Бемори ҳаёли»-и Молиер, «Соҳиби почта», Городничий ва Хлестаков дар «Муллатиш»-и Гогол, Салйери дар «Мотсарт ва Салйери»-и Пушкин ва ғайра, инчунин нақшҳои марказии замонавӣ дар песаҳои шӯравӣ: Фурманов дар «Балво»-и Фурманов ва Поливанов, генерал Пантелеев дар «Ғолибон»-и Б.Чирсков, поручик Яровой дар «Любов Яровая»-и К.Тренёв, муҳандис Забелин дар «Зангӯлаҳои Кремл»-и Н. Погодин ва нақшҳои муҳим дар песаҳои маҳаллӣ: Хоркаш дар «Қалтакдорони сурх»-и С.Улуғзода, Шамшурин дар «Тӯфон»-и Ғ. Абдулло ва Ш. Қиёмов, Усмон Афандӣ дар «Дохунда»-и Ҷ.Икромӣ, Одина дар «Орзу»-и М. Назаров, Балғамӣ дар «Рӯдакӣ»-и С. Улуғзода ва дигарон мебошанд.

Ҳ. Раҳматуллоев бо вижагиҳои баланди маҳорати актёрӣ ва фарҳанги асили сахнавӣ, ки дорои захираи воситаҳои мухталифи баён буданд бо ҷилои ҳоса ва пирӯзиҳои комил нақшҳои гуногуншаклу мазмунро иҷро мекард.

Албатта, агар мо бо овардани фикру ақоиди дар матбуот ҷопшудаи роҷеъ ба фаъолияти ӯ машғул

шавем, китоби ҳоса доир ба фаъолияти артистии ӯ таҳия бинамоем, аммо бинобар тақозои мавзӯӣ, мо танҳо ба овардани чанде аз онҳо иктифо менамоем, то ки дар шинохтани тақдири сирати артистии устод Ҳ.Раҳматуллоев истиноде нишон дода бошем.

«Саргузашти мураккаби қаҳрамониро (Хоркаш дар «Қалтакдорони сурх»-и С.Улуғзода А.А.) ҳамаатарафа ва дуруст омӯхта мегӯем, ки Раҳматуллоев тимсоли умумии деҳқони камбағали тоҷикро, инсонро, ки дорои сифатҳои шарифу мардона, далеру ҷасур ва дар набард бо душмани чолокро устодона офаридааст. Дар шахси мӯйсафеди некӯсиришту хоксор, дар ҳаракатҳои оромонааш, сухани нарму хушбаёнӣ, дар нигоҳе, ки гоҳе ғам, гоҳе ҳаяҷон ва лаҳзае нафрат мерехт, ҳақиқати амиқу бериё мавҷуд буд».

«... Ҳ. Раҳматуллоев актёри аҷиб аст. Ҳангоми ӯро дар нақши кишоварзи помирӣ – Одина дар намоишномаи «Орзу» (песаи М. Назаров) бинӣ аз сифатҳои хубу ахлоқи ҳамидаи ин шахси ботинан хоксору фурутан ва зоҳиран назарногир мафтун мегардӣ... Ҳ. Раҳматуллоев бинандаро бо соддагӣ, шарофат ва кибриёи инсонии хоксор мафтун менамояд. Симои эҷодии Раҳматуллоев барои ман мавҷуде буд, ки дар он нерӯҳои эҷодии бозингар ва коргардон тавҳам ҳувайдо мешаванд. Шӯҳрати имрӯзаи театри тоҷик асосан ба маҳорати истеъдодҳои қавии актёрӣ марбут аст. Режиссура дар ин ҷода андаке қафо

меистад» - навишта буд дар маҷаллаи «Театр» мунаққид В.Сечин.

«Раҳматуллоев актёрест, қабл аз ҳама дорои табиати ақлонӣ, санъати вай хусусияти маданияти ботинӣ, услуби воқеи бозикунӣ ва воситаҳои берунии мантиқан бомаънии таъбири ифодаи сахнаӣ дорад».

Ҳочикул Раҳматуллоевро барҳақ коргардони асосии театри тоҷик ҳисобидан равоаст.

Дар театри Лохутӣ ӯ зиёда аз 40 намоишномаро ба сахна гузаштааст. Байни онҳо хубтарин ва муҳимтаринашон намоишномаҳои «Аз паси фронти дуввум»-и В. Сабко, «Любовь Яровая»-и К. Тренёв (дар ҳамкорӣ бо Ш. Қиёмов) «Бой ва хизматгор»-и Ҳамза, «Дохунда»-и Ҷ. Иқромӣ, «Хукми модар»-и Ф. Ансорӣ, «Иродаи зан»-и А. Сидқӣ, «Шаби гирифтани моҳ»-и М. Карим мебошанд.

Асосгузори дигари театр Артисткаи халқии Тоҷикистон София Тӯйбоева аст. Соли 1929, хангоми дар Душанбе таъсис ёфтани театри драма Софиия 16-сола дар сахнаи театри ўзбекии ба номи Ҳамза бомуваффақият ҳунарнамоӣҳо дошт.

Нақши аввалини ӯ дар театри мазкур – ўзбекдухтар Зигура дар намоишномаи «Балво»-и Д. Фурманов ва С. Поливанов буд. Софиия ҷавонин нақшо бо садоқати бепоён ва бемисл адо намуд. Соли 1931 Софиоро ба театри тоҷик даъват намуданд ва ӯ бо камоли мамнуният таклифро пазируфт.

Аллакай хангоми иҷрои нақши Дилбар дар песаи К. Яшен «Ду ком-

мунист» София Тӯйбоева худро дар сахнаи тоҷик чун актрисаи баркамол шиносонд.

Маҳорати назаррас, майдони ва сеи фаъолияти София ба ӯ имконият дод, ки нақшҳои табиатан басо мухталиф ва дорои нерӯи бузурги ботинӣ, ҳақиқати ҳаётӣ ва таъбири сахनावиро офарад.

Нақшҳои Луиза дар «Макр ва муҳаббат»-и Шиллер, Дездемона дар «Отелло»-и Шекспир, Чулетта дар «Ромео ва Чулетта» ва Лариса дар «Бебисот»-и А. Н. Островский, Ларенсия дар «Чашмаи гӯсфандон»-и Лопе де Вега ва Люба дар «Любовь Яровая»-и К. Тренёв, Дилбар дар «Ду коммунист»-и К. Яшен ва Саодат дар намоишномаи ҳамноми С. Саидмуродов ва М. Рабиев, Гулбибӣ дар «Дил-дили Зайнаб»-и Ш. Қиёмов ва А. Мороз аз беҳтарин офаридаҳои ӯ мебошанд.

Таҷассуми образҳои офаридаи С. Тӯйбоева шаҳодате бар маданияти баландаш, ақли солиму заки ва умқи эҳсосаш аст.

Боварӣ ба тақдир мақоми баландаи инсон, талош баҳри озоӣ ва каромати шахсияташ, набард бар зидди истисмор, поймолнамоии ҳукуку саодатмандии инсон – ҷунинанд гоҳҳои олии, ки фаъолияти ҳунарпеша Тӯйбоева бо онҳо фарқ мекард. Маҳорати баланд, меҳнатдӯстии ғайриоддӣ, муҳаббати оташин нисбат ба театр. Фурӯтанӣ ва интизоми оҳанин, иродаи қавӣ ва матонат дар ҳалли вазифаҳои душвортарини эҷодӣ ба ӯ имкон додааст, ки маҷмӯаи нодири образҳоро

гирд оварад, ки ўро соҳиби шараф, муҳаббат ва эҳтироми шоистаи табақаҳову гурӯҳҳои мухталифи тамошобинон гардонад.

София Тўйбоева ҳамвора дар хотир медошт, ки намоишномаи ба тамошобини зақӣ, ки бо мақсади ғановати рӯҳияш аз афқору ҳиссиёти нав ба театр меояд, бинандае, ки меҳодад аз театр бо гарқи андеша ва армону орзу барояд, нигаронида шудааст. Ҳадафи санъати ҳақиқӣ низ ҳамин аст. Ҳамин аст, ки ҳунарпешаро ҳамеша нақшҳое ҳамсафар буданд, ки бо онҳо ӯ мавзӯи дӯстдоштааш – зан ва озодии ӯ, ҳаққи зан дар муҳаббату садоқат, дар саодату меҳнати муфид ифодакунанда ҳаллу фасл менамояд.

София Тўйбоева бо эҳтироми беандоза ба кори шахсии худ ба театр ва санъати воло машҳуру маълум аст. Ӯ нисбат ба ҳунарпешагони ҷавон ғамхориву меҳрубонии модарона зохир менамуд.

Албатта, сухани бисёреро нисбат ба соири актёрони бомаҳорату наҷиби насли аввали театр гуфтан мувофиқи табъи дили мост. Ва яке аз онҳо ҳунарпешаи мардумии ҷумҳурӣ Гулҷеҳра Бақоева аст, ки маҷмӯаи комили образҳои барҷаста ва намоёнро офаридааст.

Нақши Дилбар дар «Ду коммунист»-и К. Яшен, Ҳалима дар «Ҳалима»-и Ғ.Зафарӣ, Лида Ковал дар «Платон Кречет»-и А.Корнейчук, Микаэла дар «Алқаср»-и Г. Мдивани, Ҷаннат дар «Тӯҳмат»-и С. Саидмуродов ва И. Исмоилов, Адолат дар «Шодмон» ва Қумрӣ дар «Кал-

такдорони сурх»-и С. Улуғзода, Эмилия дар «Отелло»-и В. Шекспир ва ғайраҳо бешубҳа образҳои санъати ҳақиқӣ ба шумор мераванд.

Артисти халқии ИҶШС Л. Свердлов дар нақдаш нисбат ба намоишномаи «Саодат» (с. 1957) чунин изҳори ақида намудааст: *«Театри ба номи А. Лоҳутӣ дорои актёрони забардаст ва боистеъдод аст. Дар аксари нақшҳо мо актёр ва актрисаҳоеро дарёфем, ки моломоли мулоҳизаҳои амиқ ва саршори ҳиссиёти ҳақиқати ҳаётанд. Г. Бақоева аз зумраи онҳост. Ӯ дар нақши модари Ниёз Иқлимбону, ки одатҳои кӯҳна дошта афқору афъоли навро бо душворӣ меназирuft – дуруст иҷро намуд».*

Профессори ГИТИС Бибиқов Б. В. бо эҳтирому ситоиши баланде нақши Мартаро дар филми «Соҳили умед», ки онро Г. Бақоева иҷро намуд, ёдовар мешавад ва онро нақши беҳтарини филми мазкур номидааст.

Зикр накардани номи ҳунарпешагони наҷиб М. Саидов ва А. Саидов беадолатӣ мебуд. Ин зумра ҳунармандон, гарчанде бармаҳал аз олам даргузашта бошанд ҳам, бо нақшҳои офаридашон, бо меҳнати ҳалолу эҳтироми бепоён, нисбат ба одамон ва театр дар хотирҳо абадан маъво доранд.

Миркарим Саидов (1910-1940), яке аз аввалин актёрони дорои маълумоти касбӣ, аввалин устои актёрони ҷавони театр, аввалин Ҳунарпешаи шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Образҳои офаридаи ин актёри бомаърифат ва нуктасанҷ Мехтар «Мубориза, Арслон ва Саримсоқ «Ду коммунист», Прадос «Алқаср», Галкин «Рӯбарӯкунӣ», Отелло «Отелло», асарҳои ба сахнагузоштааш «Шодмон», «Балво», «Соли 1916» ва ғайра дар саҳифаҳои таърихи театри тоҷик бо хати заррин навишта шудаанд.

Ҳамфикр ва ҳамкори ӯ Абдурахмон Саидов (1910-1945) яке аз хунармандони равияи романтикӣ дар бозидани ин ё он нақш бо тамоми ҳастааш ба ҳиссиёти пурҳарорат дода мешуд.

Фердинанд «Макр ва муҳаббат», Сӯҳроб «Рустам ва Сӯҳроб», Шодмон нақшҳои будунд, ки то кунун дар дилу дидаи мардум ҷо доранд.

Қаҳрамонони ӯ дар муҳаббат бо зарофату нафосати дилгармона дар ғазаб зиндадил, пурэхсосу оташин дар назари бинанда чилвагар мешуданд.

Намоишномаҳои таҳиянамудаи ӯ «Арӯси панҷсӯма», «Найрангҳои Майсара», «Хонаи Нодир» ва ғайра бехтарин намоишномаҳои театр ба ҳисоб мераванд. Сад афсӯс, ки Миркарим Саидов дар синни 30-солагӣ ва Абдурахмон Саидов дар синни 35-солагӣ бо ҳаёт падруд гуфтанду орзуҳои ниҳонӣ ва нақшҳои қашидаашонро бо худ бурданд. Оҳ, агар ин ду сипаҳсолори сахнаи тоҷик зинда мебуданд...

Соли 1957 гурӯҳи калони кормандони адабиёту санъати Тоҷикистон барои хидмати шоён дар рушди санъати касбии тоҷик бо ордену медалҳо ва унвонҳои муҳталифи фахрӣ

сазovor гардиданд. Барои маҳорати баланди иҷроиши нақшҳои Гонерилля дар «Шоҳ Лир»-и В. Шекспир, Гулнор дар «Дохунда»-и Ҷ. Иқромӣ ба унвони Ҳунарпешаи мардумии ИҶШС Тӯҳфа Ҷоизови сарфароз гардид. Ҳамаи ин шарафи баланде барои аҳли санъату адабиёти Тоҷикистон буд.

Тӯҳфа Ҷоизови актрисае буд, ки бо адои воқеии образҳои амики лирикӣ ва нармайту ҳаловати ҳосаи занона фарқ мекард. Ӯ созандаи маҷмӯаи нодири образҳои бадеии абадзиндаи фаромӯшношудани мебошад, ки бинандагонро мафтуну масрур гардонда, бо лаҳни ғушнавозу ҷонбахшаш мардуми толорро волаву шайдо мекард. Елена Кручининаи ӯ дар «Гунаҳгори бегуноҳ»-и А. Н. Островский, Гертруда дар «Модарандар»-и О. Балзак, Леди Милфорд дар «Макр ва муҳаббат»-и Ф. Шиллер, Малика дар «Рӯдакӣ»-и С. Улуғзода, Гулӣ дар «Алишер Навоӣ»-и А. Уйғун ва И. Султонов, Раъно дар «Дасти дӯст»-и М. Назаров, Танқобика «Шаби гирифтани моҳ»-и Мустай Карим аз зумраи образҳои бадеии Тӯҳфа Ҷоизови буданд, ки тамошобинонро бетафовут намонданд. Тӯҳфаҳои тӯҳфаи бемислу беҳамтои театри тоҷик дар саҳифаи таърихи театри тоҷик ҷовидонӣ нақш бастааст. Ӯ зиндаву ҷовид аст ва фаҳри миллат мебошад.

Ба Т. Ҷоизова ҳамвора барҷастагии ҳиссиёт, драматизми тезтунд, лиризмӣ ҳиссӣ ва ҳаҷви ширадор муяссар мегашт. Ҳангоме ки Т. Ҷоизова ба сахна мебаромад, за-

ковату хирадмандӣ, маҳорати лирикии амиқ намоишномаро бо нерӯи ҳиссиёти азим мунаввар месохт. Ӯ хосияти суфтагариӣ ҳар як тараф, ҳар як оҳанг дошт, спектаклро бо рӯҳияи баланди маънавию эҷодӣ бой мегардонд. Актриса бо ворид намудани тобишҳои махсуси ҳалоқияти хеш ҳар нақши офаридаро абадӣ месохт.

Садокати бепоён ва ҳақиқатпарастӣ дар ҳамбастагӣ бо эҷодҳои тоза ба тоза ва меҳнатдӯстӣ – сифатҳои аслии ин ҳунарпеша мебошанд.

Маҷмӯаи образҳои барҷастаи сахнавӣ, ки аз тарафи Ҳунарпешаи халқии ҷумҳурӣ Тӯтӣ Гаффорова офарида шудаанд, бо доманфарохӣ, гуногуншаклии худ бинандаро мафтун мекарданд.

Образҳои Анна Андреевна «Мүфаттиш»-и Н. В. Гогол, Хоним Капулетт «Ромео ва Ҷульетта»-и В. Шекспир, Хонзода «Бой ва хизматгор»-и Ҳамза. Як силсила образҳои бадеиятан баланд дар намоишномаҳои «Тарма», «Гавҳари шабча-роғ», «Тӯй», «Шоҳ Лир» ва ғайра аз мақоми баланди сахнавии ин ҳунарпешаи мумтоз шаҳодат медиҳанд.

Фаъолияти эҷодии гурӯҳи ҳунарпешагони театри ба номи А. Лоҳутӣ, чун Ҳунарпешаи халқии ҷумҳурӣ: А. Қосимов, М. Халилов, Ш. Ҷӯраев, А. Азимова, Ходими шоистаи санъати Тоҷикистон С. Саидмуродов, Ҳунарпешаи шоиста А. Хоҷаев, Н. Гиёсов, Л. Латифов, Ф. Исматов, О. Зиёев, А. Сулаймонов, Ҳ. Саидахмадов, Ҳ. Шоимардонов, С. Бақоева, М. Шамсиддинова, М. Қосимова, О.

Абдуазизова, ҳунарпешагон Ғ. Ниёзов, Ш. Бақоев, И. Исмоилов, М. Розиков, Ҳ. Ӯрунов, А. Усмонов, Н. Шокирова, А. Боситова, Ҳ. Бобоҳонова, У. Мирсалимов, С. Ғозибекова ба унвони эҳтиром ва сипоси хотири эшон аст. Онҳо маҳорати касбӣ, донишҳои назариявӣ ва амалии хешро сайқал дода, ба шахсиятҳои мӯхта-раму маълум табдил ёфтанд.

Актёрони насли аввал аз намоиши барномаи консертӣ, песаҳои якпардагӣ оғоз ва аз санҷишу ҷустуҷӯи эҷодӣ гузашта, ба тавлиди санъати замонавии актёрӣ ноил шуданд. Дар заминаи ривочи истеъдоду маҳорат, актёрони театр аз намоиши намоишномаҳои аввалин «Бой ва Одина», «Наврӯз ва Гулҷеҳра», «Эшони фиребгар» ва тавассути спектаклҳои нисбатан касбӣ «Мубориза», «Водии бахт», «Тӯҳмат» ба қуллаҳои баланди маҳорат мебаромаданд, спектаклҳои комилан касбии «Шодмон», «Соли 1916», «Рустам ва Сӯҳроб», «Калтакдорони сурх» ва ғайра офариданд. Комёбиҳои эҷодии актёрон имконият дод, ки театри тоҷик ба ганҷинаи драматургияи Ватанӣ ва ҷаҳонӣ мурочиат наояд ва шоҳасарҳое амсоли «Чашмаи гӯсфандон»-и Лопе де Вега, «Отелло»-и В. Шекспир, «Макр ва муҳаббат»-и В. Шиллерро ба сахна гузорад.

Камолоти ҳунари актёрии бунёнгузорони театри Академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутиро даҳаи адабиёт ва санъати халқи тоҷик дар Маскав соли 1941, 1957 ва сафарҳои ҳунари ба Маскав, Кобул, Ироғу Тошканд ба таври боварибахш нишон дод.

Ин камолот қаблан дар фарҳанги баланди ҳунари актёрӣ, ҷилваӣ таърифу назокат, рангорангии вижагиҳои миллӣ ва пайванди ҳалоқонаи он бо комёбиҳои мактаби актёрии шӯравӣ истеъдоди табиӣ, романтизми қаҳрамонӣ ғаноии нозук ва ҳиссиёти баланди намоишӣ равшанӣ дод гардида буд.

Бидуни шак, талошҳо, хидмат ва заҳмати коргардон Е. И. Мителман арзанда ва дар ёдҳо монданист. Воқеан ӯ тавонист дар муддати нисбатан кӯтоҳ гурӯҳро сарчамъ созад, онро ба ақида ва назарияҳои пешқадами замон, ки вижагиҳои театри шӯравӣ ва миллиро дар бар мегирифт, ғанӣ ва устувор гардонад.

Аскар Абдурахмонов

ОСНОВОПОЛОЖНИКИ ТАДЖИКСКОГО ТЕАТРА (*Посвящена 80-летию основания академического театра драмы им.А.Лахути*)

Академический театр драмы им. А. Лахути, крупнейший драматический театр Таджикистана. Создан в Душанбе в 1929 при участии воспитанников (таджиков по национальности) узбекской театральной студии при Бухарском доме просвещения в Москве (актёры и режиссёры Х. Махмудов, М. Саидов, Ф. Умаров, и др.). Уже в 1-й половине 30-х гг. были поставлены первые произведения национальной драматургии: “Борьба” Усманова, “Враг” Икрами, “Долина счастья” Абдулло. Театром

созданы героико-романтические и героико патриотические спектакли: “Коварство и любовь” Шиллера, “Отелло” Шекспира, “Шодмон” и “Краснопалочники” Улуг-зода, “Рус-там и Сухраб” Пирмухамед-заде и Волькенштейна, “Сердце матери” Икрами и “Дом Надира” Икрами и Файко, “Лауренсия” Л. де Вега, “В огне” Улуг-зода. Среди лучших работ конца 40 — середины 70-х гг.: “Саодат” Саидмуродова и Рабиева, “Экзамен” и “Приговор матери” Ансори, “Воля женщины” Сидки, “Рудаки” и “Лучистый жемчуг” Улуг-зода, “Дохунда” и “Опалённые сердца” Икрами, “Зов любви” Абдулло. В спектаклях “Ураган” Абдулло и Киямова, “Пламя свободы” и “Солдаты революции”. В этих спектаклях хорошо и очень красиво сыграли многие народные и знаменитные артисты театра: А. Қосимов, М. Халилов, Ш. Джураев, А. Азимова, С. Саидмуродов, А. Ходжаев, Н. Гиёсов, Л. Латифов, Ф. Исматов, О. Зиёев, А. Сулаймонов, Ҳ. Саидахмадов, Ҳ. Шоимардонов, С. Бакоева, М. Шамсиддинова, М. Косимова, О. Абдуазизова, Ғ. Ниёзов, Ш. Бақоев, И. Исмоилов, М. Розиков, Ҳ. Урунов, А. Усмонов, Н. Шокирова, А. Боситова, Х. Бобохонова, У. Мирсалимов, С. Гозибекова и др.

В репертуар театра входят пьесы русской и западноевропейские классики, а также произведения современной зарубежной драматургии, пьесы узбекских, азербайджанских, башкирских, эстонских авторов.

Рустам Воҳидӣ

СИТОРАИ ШАБИСТОНИ БУХОРО

(пиромуни образи Аҳмади Дониш)

Соли 1959 «Тоҷикфилм» филми бадеии «Қисмати шоир»-ро дар таҳияи коргардони маъруф Борис Кимёгаров ба навор бардошт, ки он аз рӯзгори ҳузнангез ва пурмочарои султони шеърӣ Аҷам Абӯабдуллои Рӯдакӣ ҳикоят менамояд. Бояд гуфт, ки бузургию тавоноии шоир дар экран бо рангҳои ба худ хос, бо сабки тоза чилвагар шуд, ки то имрӯз тамошобин аз филми «Қисмати шоир» як ҷаҳон маънӣ мебардорад.

Ин иқдоми некро соли 1973 Артисти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон коргардон Абдусалом Раҳимов идома дод. Ӯ симои олим, ходими намоёни давлатӣ, шоир, нависанда, мусиқишинос ва тарғиботчиӣ шӯълавари ғояҳои озодандеши асри XIX Аҳмади Донишро (1827-1879) ба экран баровард.

Сенарияи филми бадеии рангау васеъ экранӣ «Ситораи шабистон» ба қалами олим, адабиётшинос Расул Ҳодизода ва В.Максименко тааллуқ дорад, ки муаллифони сенария мавзӯ, воқеа ва ҳодисаҳоро дар асоси факту далелҳои таърихӣ навиштаанд. Бояд ёдовар шуд, ки дар филм воқеаю ҳодисаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, фалсафию иҷтимоии

маорифпарваронаи халқи тоҷик дар симои Аҳмади Дониш ва ҳамфикронии ӯ таҷассум гардидаанд.

Хушбахтона, таҳиягарони филм хусусиятҳои хоси филмро дар вақти ба навор бардоштан пайдо намудаанд, ки дар рафти тамошо эҳсос мешавад. Филм аз он ҷиҳат диққатҷалбкунанда ва тамошобоб аст, ки дар он ҳаёти ибратомӯзи Аҳмади Дониш – ситораи шабистони Бухоро пурра тасвир ёфтааст. Албатта, ба навор бардоштани ҳаёти Аҳмади Дониш бесабаб нест. Зеро дар давраи ҳукмронии сулолаи туркони Манғит адабиёту санъати тоҷику форс мавқеи пештараи худро аз даст дода буд. Аҳмади Дониш дар ин давра на фақат адабиёту санъати моро ба пояи пештарааш наздик овард, балки ҳудаш асари гаронбаҳо аз худ мерос гузошт. Аз ин рӯ, дар филми «Ситораи шабистон» ҳаёти ибратомӯзи як шахсияти барҷаста ва нобиғаро дидан мумкин аст, ки дастовардҳои илмию ҷасораташ шоистаи эҳтиром ва омӯзиш аст. Зеро дар он ҳаёти як марди дурандеш ва фозил, ҳимоятгари манфиатҳои халқинзикос ёфтааст. Муаллифони сенария ва таҳиягар ба охири сафари

Аҳмади Дониш ба Санкт – Петербург така кардаанд. Ин ҷо сафари Аҳмади Дониш ба Русия бори дигар исбот кард, ки вай дар ақидаҳои пешқадами худ хато накардааст ва сохтори ҷомеа метавонад шуури мардумро тағйир дода, ӯро ба сӯи ҷомеаи бештар адолатпарвар ҳидоят кунад.

Коргардон ва таҳиягар Абдусалом Раҳимов дар интиҳоби ҳунармандон ба саҳланигорӣ роҳ надодааст. Ӯ ба нақши Аҳмади Дониш Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Маҳмудҷон Воҳидов ба нақши Амир Музаффар Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Ато Муҳаммадҷоновро даъват мекунад. Ҳунарпеша Маҳмудҷон Воҳидов худ медонист, ки зоҳиран ба Аҳмади Дониш монандӣ надорад. Аммо таҳиягари филм Абдусалом Раҳимов қудрати нақшофарии Маҳмудҷон Воҳидовро ба назар гирифта ба ӯ нақши Аҳмади Донишро медиҳад.

Маҳмудҷон Воҳидов ҳислатҳои ин одами бузургро ҷуста, симои хирадмандонаи ӯро офаридан меҳаҳад. Ӯ пеш аз оғози кор чандин китобхоро мутолиа намуда, баъд ба асарҳои Аҳмади Дониш рӯй меорад ва натиҷаи сафарҳои ӯро ба Русия ҷамъбаст мекунад.

Дар филм аз симои зоҳирӣ ва андешамандонаи ҳунарпеша Маҳмудҷон Воҳидов маълум мешавад, ки ӯ ба офаридани образ ноил шудааст.

Ӯ, ки дар муҳити таассуби динӣ ва қашшоқии маънавию фарҳангии Бухоро тарбия ёфта буд, якбора пе-

шрафти илм ва кашфиётҳои техникиро дида барои худ олами нав ва шоистаро кашф мекунад.

Ин шаҳри калони зебо ҷашми Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидовро боз мекунад. Ӯ ҳамчун ҳунарпеша таъвонидааст ҳайрату таъҷҷуби худро аз дастовардҳои фарҳангу илм баён созад.

Баъди бозгашт аз Русия Аҳмади Дониши Маҳмудҷон Воҳидов пастмондагӣ ва ҷаҳолати сохти иҷтимоӣ, маданияту илмии кишвари худро мефаҳмад. Ӯ, ки дар сафари аз пешрафти бузурги илму фарҳанг техникаи умумичаҳонӣ оғай ёфта буд ва онро бо Бухорои ақибмонда қиёс мекард орзу мекард, кишвараш мисли Русия рушду такомул дошта бошад. Аз рафтор ва муносибати Аҳмади Дониш равшан маълум мешавад, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии кишвараш тағйироти ҷиддиро ворид намояд, то мулкҳои ободу мардумаш озод бошад. Ҳамин рӯҳияро актёр хеле устодона дар экран ба ҷо меорад, ки аз завқи баланд ва қобилияти олиии ҳунарии артист дарак медиҳад.

Мо дар саҳнаи дигар Аҳмади Дониши Маҳмудҷон Воҳидовро дар дохили ароба мебинем, ки ӯ ҷониби Русия равон аст. Аз андешаи нигоҳаш маълум мегардад, ки дар пеши ӯ масъалаҳои зиёде ҳаст. Ӯ меҳаҳад, ки бори дигар тартиботи давлатдорӣ, ободии кишвар, пешрафти тараққиёти фарҳанг ва техника, ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва илмро аз наздик омӯзад.

Дар вақти тамошои филми бадеӣ аз симои ботинии ҳунарпеша равшан ба чашм мерасад, ки сафари Русия ҷаҳони навро барои ӯ кушодааст. Чунки ӯ дар сафар аз санъати мусиқӣ, театри халқӣ, корхонаҳои илмию саноатӣ, аз сохтани киштиҳои укёнусгард, аз тарзи зиндагӣ ва расму русуми одоби мардуми рус, аз занҳои озоду рӯйкушода, аз кӯчаҳои тозаю озода баҳра бардоштааст. Албатта, ин ҳама одами худшиносро аз хоби ғафлат бедор мекунад, нисбат ба разолату ҷаҳолати ҳаёт дар кишвари худ бо таассуф менигарад.

Маҳмудҷон Воҳидов дар симои Аҳмади Дониш кӯшиш мекунад, шахсеро таҷассум намояд, ки дар худшиносии халқ саҳми босазо гузошта тавонистааст. Дар экран маълум аст, ки ин сафарҳо ба ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш, ба фикру ақидаҳои ӯ таъсири калон гузоштаанд. Баъди андешаю мулоҳизаҳои Аҳмади Дониши Маҳмудҷон Воҳидов тамошобин боварӣ ҳосил мекунад, ки агар инсон илму маърифат дошта бошад, ӯ қодир аст, ки аз тафовутҳои динию мазҳабӣ, суннатҳои зараровар сарфи назар кунад.

Аммо тамошобин ба ақида меояд, ки баъди бозгашт аз дидаю шундаҳои Аҳмади Дониш сиёсатмадорони кишвараш аз ӯ пурсон шуда барои тағйироти ҷиддӣ ворид намудан дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии аморати Бухоро саҳмгузор мешавад. Аммо қаҳрамони Маҳмудҷон Воҳидовро дар амалӣ гузаштани орзуҳои ба ҳаёлпарастӣ роҳ медиҳад, ҳаё-

ти воқеӣ шароити мусоид надорад. Таҳиягар Абдусалом Раҳимов ҳар як шоҳи масъаларо бо нигоҳи тозаву ҳалли пурра ба навор бардоштааст. Ӯ дар яке аз саҳнаҳои филмаш ҳукуматдорони замони Аҳмади Донишро тавре тасвир мекунад, ки онҳо нисбати тақдири халқ бепарвоянд, аз тағйир додани сохти ҷомеа саҳт метарсанд, садди роҳи тараққиёти кишваранд.

Ин ҷо мақсади коргардон равшан маълум аст, ки ҳукуматдорон бояд шахсони бофарҳанг бошанд. Ба доди мардум расида тавонанд, дасти мадад дароз намоянд. Ҳукуматдорон дар атрофи худ шахсони бомаърифат, олимон, донишмандон, мутафаккирони арзандаю одил ва фозилро ҷамъ намоянд. То мулқашонро ободу халқашонро озоду шоиста бубинанд.

Аз оғоз то анҷоми филм Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов шахси солор, донишманд, бори вазнини рӯзгорро аз сар гузаронида, ба чашми тамошобин намоён мешавад, баҳри ободию адолат мубориза мебарад.

Дар филм аз симои ботинии қаҳрамон маълум мегардад, ки шиносӣ бо ҳаёти маданӣ аз ҷумла бо шахсони бомаърифат ва донишмандони пешқадами рус, ба олами маънавиёти Дониш такони тозае доданд. Агар дар вақти тамошои филм диққат диҳед, ҳамин гардиш ё таконро актёр хеле устодона ба ҷо меоварад, ки ин аз ҳиссиёти баланди актёриаш дарак медиҳад. Маҳмудҷон Воҳидов актёре буд, ки ба

грим (тағйири қиёфа), либос, ҳаракат, нигоҳ, мавзуният ва фикрронии қаҳрамонаш диққати чиддӣ дода камбудиҳояшро сари вақт муайян намуда ҳалли онро меҷуст.

Воҳӯрии Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов дар экран бо аҳли дарбор ачиб аст. Дар ин сахна аз нигоҳи чашмони бадқаҳронаи Маҳмудҷон Воҳидов маълум мегардад, ки ӯ нисбати ҳаҳолати амир ва аҳли дарбор ба ғоратгарию хунхории онҳо нафрат дорад. Аз фикрронӣ ва муборизааш равшан намоён аст, ки ҳар лаҳза ӯ бар зидди фиску фучури амир ва аҳли дарбор мебарояд.

Маҳмудҷон Воҳидов актёре буд, ки ӯ воқеаю ҳодисаҳоро равшан ҳал карда, ба дунёи ботинии қаҳрамонаш омехта намуда, баъд онро ба ҳатти таҳиягар мепайваост. Дар филм ҳолатҳои гуногуни қаҳрамон, ғазаб, афсӯсхӯрӣ, андеша ва муносибат устокорона зоҳир шудаанд.

Либоси қаҳрамонҳои асар мувофиқи аср, замон, табақа дӯхта шудаанд, ки зебо ба чашм мерасад. Ин ҷо бояд қайд кард, ки либоси Аҳмади Дониш ҷома, хилъат, саллаи сафеди калон, мӯза ба Аҳмади Маҳмудҷон шинам аст. Либоспӯшии зиёиёни ондари Абуҳоро дар образи офаридаи актёр хеле шинам ва дилкаш аст.

Яке аз сахнаҳои ҷолиб ва тамошобоб ин воҳӯрии Аҳмади Дониш бо Амир Музаффар мебошад. Ин ҷо тамошобин бо ҳунари ду ҳунарпешаи машҳур Ато Муҳаммадҷонов ва Маҳмудҷон Воҳидов рӯ ба рӯ мегардад. Ҳар ду ҳунарпеша оромона

бо ҳам нигоҳ мекунанду пас лаҳзае бо ҳам масъалагузорӣ менамоянд. Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов дар назди Амир Музаффар масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодиро пеш мегузорад. Ӯ доир ба сохти давлатдорӣ гуфтугузор мекунад. Амир Музаффар оромона ӯро гӯш дорад. Аммо қалбаш пур аз тугён. Аммо аз тахти рӯй ва ҳолаташ маълум аст, ки ақоиди Аҳмадро наменвисандад.

Дар ин сахна таҳиягар Абдусалом Раҳимов ду қувваро бо ҳам муқобил гузоштааст, ки аз ҷиҳати сохт ва задухӯрди асар тамошобоб аст. Ин ҷо яке барои ободии кишвар ҷон мекоҳонад, ки халқаш озоду мулкаш обод бошад, аммо дигаре ба ин парво надораду фикраш бо айшу ишрат банд аст.

Дар рафти филм тамошобин муборизаи шиддатноки ду қувва, ду мафкура ва ду табақаи ҷамъиятро мебинад.

Коргардони асар Абдусалом Раҳимов дар филми худ масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, давлатдорӣ, фарҳанг, илм, ободонӣ ва дӯстиро гузоштааст, ки дар рафти тамошои филм ба чашм равшан менамояд. Ба ҳар як шоҳи ин масъала бо нигоҳи тоза назар дӯхта ба навор бардоштааст. Дар филм кишварҳоро бо ҳам васл намуда дӯстӣ, бародарӣ, баробариро ташвиқот менамояд.

Хушбахтона, таҳиягари филм Абдусалом Раҳимов барои ғоя ва драматизми филм як ҷаззобияти ба худ хосро интихоб намуд, ки аз он таъсирбахшии филм зиёд гардида-

аст. Ҳар як воҳӯрии Аҳмади Дониш бо зиёиёни рус дар филм пайиҳам омадааст, ки диққатро ба худ ҷалб мекунад.

Маҳмудҷон Воҳидов симои Аҳмади Донишро шахси бофарҳанг муаррифӣ намуда, дар ҳар воҳӯрӣ бо донишмандони рус аз таъриху фарҳанги кишвараи бо ифтихор суҳан мегӯяд. Ин ҷо симои маънавии халқи тоҷикро Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов бо пурдонию ҳозирҷавобӣ нишон медиҳад. Ёро шахси сиёсатмадор ва фозилу некбин офарид, ки ҳамсӯҳбати худро тез бо андешаҳои пухта ба худ ҷалб мекунад.

Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов дар коргоҳ ва кӯча ба ҳар чиз бо нигоҳи нек назар медӯзад. Аз ин рӯ, ӯ дар пеши ҳукуматдорон ва амалдорони рус обрӯю эътибор пайдо намудааст.

Саҳнаи дигаре, ки тамошобинро ба худ ҷалб мекунад, ин рафтани Дониш ба театр аст. Ё дар театр аз ҳунарварии ҳунарпешаи номии фаронсавӣ Аделина Поттӣ шунидани арияи ҷонгудоз аз операи Ч.Верди мебошад, ки онро Артисткаи халқии ИҶШС И.Вишневская иҷро намуд.

Дар вақти тамошо қаҳрамони Маҳмудҷон Воҳидов дақиқаҳо дар олами фикр ғӯтавар мегардад. Он лаҳза дар симои Аҳмади Дониш тамошобин на ҳамчун шахси пешқадами замонро ба адабиёту санъати кишвари худ, балки ба санъати халқҳои дигар сарфаҳм мерафтагиро мебинад.

Дар театр Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов аз санъати асили ӯ ба вачд меояд, ҳатто дар вақти воҳӯрӣ шеърӣ эҷод кардаашро ба хоҳири ҳунари асил ва соҳиби истеъдоди баланд буданаш тақдим мекунад. Бесарҳад будани санъати асил дар ин муносибат зоҳир мешавад.

Дар рафти тамошо аз симои ботинии Аҳмади Дониш маълум мегардад, ки дар вақти иҷрои нақш зебӣ ва зебопарастии қаҳрамонашро кушодааст. Ё дар саҳнаҳои лирикӣ лирикаи қаҳрамонашро ба драма омехта карда, Аҳмади Донишро қаҳрамони лирикийи драмавӣ тасвир менамояд.

Дар филм ҳунар ва истеъдоди бойи Ато Муҳаммадҷоновро бояд қайд намуд. Ё актёри бомаҳорат ва хушзавқ буда, образи Амир Музаффарро бо сабки тозаӣ ба худ хос рӯи навор овард. Чехраи ин актёри маъруф ба тамошобин бо образҳои офаридааш дар кино ва театр шинос аст. Дар филми «Ситораи шабистон» Ато Муҳаммадҷоново образи Амир Музаффарро шахси ботаккабур, худхоҳ ва дур аз фарҳанг тасвир кардааст. Ҳатто Музаффари Ато Муҳаммадҷоново аз ҳеҷ гуна қабоҳату разолат рӯй намегардонад. Ё ба намояндагони пешқадам, ки ободӣ ва озодии кишвар ва халқро меҷӯянд ба ҷашми нафрат менигарад. Ё лаҳзаҳои воҳӯрӣ бо Аҳмади Дониш бештар ба фикр фуру меравад ва бо баҳонаю найранг ақидаи худро пеш меорад. Баъди он ки Аҳмад аз Русия бармегардад амир кӯшиш мекунад,

ки аз ақидаҳои пешниҳодкардааш даст кашад. Ӯ дар ин сахна бо киноя бо Дониш сӯхбат мекунад.

Аммо Дониш ба ин носозгориҳои ғоҳ накарда, масъала мегузорад. Ва мегӯяд, ки ҳукуматдорон бояд ба адлу инсоф бошанд. Мамлакатро аз рӯи илм ва бо ахлоқи нек идора кунанд, кулфату муносибатҳо наоваранд. Беҳтарин дастовардҳои илму фарҳангро қабул намоянд, тартибу низоми давлатдорӣ ва сиёсиро аз дигарон омӯзанд ва ҷорӣ намоянд. Музаффар бошад, ба гуфтаҳои Дониш эътибор намедихад, сари худро ҳам карда ба сукут фурӯ меравад.

Дар филм мусиқӣ ҷолиби диққат аст. Он ба қалами бастакори машҳури тоҷик Ш. Сайфиддинов тааллуқ дорад, Бастакор кӯшиш намудааст, ки дар вақти эҷод кардани мусиқӣ аз мақсади таҳиягар дур нашавад.

Чунки мусиқӣ дар кино ва театр яке аз шоҳаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Таҳиягар мусиқиро барои равшан ифода кардани мақсади қаҳрамон ва ё аз як сахна ба сахнаи дигар гузаштан ва барои пайваст кардани сахнаҳо ва ё барои пурра кардани ҳолати қаҳрамонҳо истифода мебарад.

Таҳиягари филм созу навои тоҷикиро ба сахнаҳо гардонид, онро барои шиддатнокӣ муҳокима ва ба маънии сухан тобеъ кардааст, савти классикӣ, аврупоӣ, русӣ пайванди амиқ дорад.

Дар вақти тамошои филм нақши дигаре, ки диққатро ҷалб мекашад, ин нақши Абулқосими сафир аст, ки

муаллифони сценария Р. Ҳодизода ва В. Максименко муқобили Аҳмади Дониш гузаштаанд. Боиси ифтихор аст, ки Артисти Халқии Тоҷикистон Абдулхайр Қосимов нақши Абулқосими сафирро бо тамоми ҷанбаҳои дар назди тамошобин кушодааст. Дар ҳақиқат сахнаҳое, ки Қосимов ҳунарнамоӣ мекунад, тамошобоб буда, ҳислати ӯ равшан ба назар менамояд.

Қаҳрамони Қосимов дар экран шахси ҷоҳил, пастфитрат буда, дунёи ботинии ӯ мисли амир ва дарбориёнаш тира, зоҳираш аз ботинаш дарақ медихад.

Дар филм манзара ва ёдгориҳои Бухоро ва Петербург оқилона, мувофиқи мазмунӣ порчаҳо, ба навор гирифта шудаанд, ки ин ёдгориҳои Бухоро тамошобинро ба муҳити ҳамон давр мебарад. Манзараҳо ба идеяи коргардон кӯмак намуда, рангубори филмро бойтар мекунад. Дар сахнаҳое, ки табиат сабт гардидааст, зебо ва реалистона ба ҷашм мерасад барои кушодани мақсади асосии коргардон кӯмак менамояд ва мазмунӣ сахнаҳоро пурра гардонда, ба тамошобин ҳаловат медихад.

Аз рафти сюжети филм маълум мегардад, ки идеяи коргардонро Маҳмудҷон Воҳидов хуб ҳазм намудааст, баъди сафар аз симои Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов маълум мешавад, ки ба вай Петербург таассуроти амиқ бахшида, ҷаҳонбинии ӯро васеъ кардааст. То ба анҷом расидани филм тамошобин ҳис мекунад, ки муборизаи Аҳмади Дони-

ши Маҳмудҷон Воҳидов ба сохти фарсудаи аморати Бухоро равона шудааст. Муносибат ва рафтору гуфтори қаҳрамон дар ин хусус гувоҳӣ медиҳад.

Дар ҳақиқат Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов ботинан тағйир меёбаду шавқу завқ ва майлу эҳтиром нисбат ба мардум, ба фарҳанг дар дилаш ғаввора зада дар чашмонаш медурахшад. Коргардон Абдусалом Раҳимов ва хунаrpеша Маҳмудҷон Воҳидов тавонистанд бо образи Аҳмади Дониш, зиндагии саҳти аморати Бухороро, ҳаҳолат ва разолати онро нишон диҳанд.

Дар яке аз саҳнаҳо Аҳмади Дониши Маҳмудҷон Воҳидов танҳо сайр мекунад, аммо рӯҳафтада ва ҳаста наменамояд, агарчи худро дар ҷамъияти зулмбунёд ва ҳаҳолатпарвар танҳо мебинад, таъкибу фитнаангезиҳои душман иродаи матини ўро шикаста натавонист.

Аз ҷашмони Аҳмади Маҳмудҷон Воҳидов дар экран равшан маълум, ки ў пешбарандаи афкори пешқадами сиёсиву иҷтимоист. Ақидаҳои маорифпарварии ў дар саҳна тоза баён ёфтаанд. Андешаҳои дар саҳна маълум менамояд, ки нуксону иллатҳои ҷамъияти замонашро ислоҳ кардан меҳаҳад.

Ба андешаи мо, доираи муҳити адабию илмии он давра, ки Аҳмади Дониш тарбия ёфта буд, норавшан мондааст. Агар муаллиф як-ду маҷлиси илмию адабии он давраро пешкаш мекард ва мавқеи Аҳмади Донишро баланд мебардошт, ба ҷашм

мерасад, ки бадеият, банду басти воқеаҳо боз ҳам пурзӯр мегардид.

Қатъи назар аз ин камбудихо, филми «Ситораи шабистони Бухоро» яке аз филмҳои беҳтарини асри XX ба шумор меравад, ки симои бузурги гузаштагони халқи тоҷикро зинда карда, дар дили тамошобин ифтихору сарбаландӣ бедор мекунад. Ситораи тобони аморати Бухорои тор – Аҳмади Дониш симои барҷастаи замони худ буда, дурахши нури онро дар иҷрои Маҳмудҷон Воҳидов дидан мумкин аст. Ҳаққо, ки бузургонро бузургон зинда медоранд.

Рустам Воҳиди

НОЧНАЯ ЗВЕЗДА БУХАРЫ

(Отражение образа Ахмага Даниша в кинофильме)

Настоящая статья посвящена А. Донишу, замечательному мыслителю таджикского народа второй половины XIX в. Рецензет фильма «Ночной звезды Бухары» рассказывает как о просветителе, и других сторон его многогранной деятельности, который были отражены в фильме.

Особенно ярко нарисован образ А. Дониша, его страстное стремление к просвещению и свободе; показано, как зрели подспудные силы протеста, какую огромную роль сыграли «русские идеи», распространившиеся в ханстве. Удалось ли автору в какой то степени показать образ А. Дониша в фильме, об этом скажет читатель.

Гавҳар Мухторова

ФАРҲАНГИ КАСБАНДӮЗИ АЗ ДИДГОҲИ ИСЛОМ

Агар даҳ сол ҳам бидуни касбу кор мондӣ, аз илм рӯй магардон. Чунки илм зикри Худо аст.

Имоми Аъзам

Суханронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи «Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам ва вазъи дин дар кишвар» дар конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310 - солагии Имоми Аъзам ба масъалаи тарбияи ҷавонон таваҷҷӯҳи хоса намуда, ишора гардид, ки «Масъалаи тарбияи ҷавонон ҷузъи муҳими сиёсати давлат аст. Зеро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ миллат ва давлате мақоми муносиб хоҳад ёфт, ки фарзандони бедордиду огоҳ ва дорои хислатҳои ҳамидаи инсониро тарбия намояд. Ҷавонони бонангу номуси мо бояд бо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ пеш аз ҳама илмҳои муосир, забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои замонавиро омӯзанд ва аз пайи обод кардани Ватани ази-зи худ - Тоҷикистон бошанд. Чунки неирафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа аз кадрҳои соҳибхислату бомаҳорат ва ватандӯсту ватанпараст вобаста аст. Дар робита ба ин, ме-хоҳам махсус ба падару модарон ва ходимони дин муроҷиат карда, ибраз

намоям, ки ҷавонони мо дар баробари донишмандии таърихи дин ва аркони он бояд ҳатман соҳибкасб бошанд». Бо таваҷҷӯҳ ба ин таҳқиқу пажӯҳиши соҳибкасбӣ аз дидгоҳи ислом бамавқеъ мебошад.

Кӯҳантарин бозёфтҳои бостоншиносӣ марбут ба ангеҷаҳои рафтори инсон барои бақои хеш дар қолиби талош барои фароҳам овардани сарпаноҳ, пӯшок ва хӯрок мебошад. Аз бархӯрдҳои ин талошҳо, шукуфоии нисбии истеъдоди василасозӣ дар инсон ва ихтирои василаҳои ибтидоӣ аст, ки нахустин намунаҳои он санги шикори бозмонда аз асри оғози санг аст. Бинобар ин, агар аз манзари тарбиятӣ ба ин масъала нигарем, метавон тасвири зехнӣ ва нимаравшан, инсонҳои нахустинро дид, ки ба фарзандони худ омӯхтани касбро раҳнамоӣ мекарданд.

Таҳаввули зиндагии инсон ва густариши равобит миёни инсонӣ, пайдоиши гуногунии дархостҳои одамӣ, рафта-рафта ба эҳтироми рӯзафзуни гунаҳои тоза аз васила

ва олот анҷомид ва бо пешрафти зиндагии иҷтимоӣ ва печида шудани он ва афзоиши ҷамъият ва тақсими кор, касбу ҳунар падида омад, кор ба тахассус ва маҳорат дар шуғлҳо ва касбу кор кашид ва тарбияти меҳнатӣ ва интиҳоби касб падида омад ва яке аз риштаҳо ва низомҳои таълимӣ шуд.

Соҳибкасб будани шахси ҷавон яке аз самтҳои муҳим ва бонуфузи тарбият дар педагогикаи Ислом мебошад. Интиҳоби касб дар педагогикаи Ислом дар равияҳои тарбияи ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад, ки тарбияи ахлоқиро ба сифати «кулл» ва иборат аз бунёди сегонаи зерин мебошад:

Аввалан, асоситарин бунёди ахлоқ маънавият аст, ки аз сарчашмаи зулоли имон моя мегирад ва ба фард ин нерӯро медиҳад, ки бо илҳом аз манбаҳои мазҳабии ҳудро ба фозилате чун: адолатхоҳӣ, *ишиқ ба қору* зиндагӣ ва азхудгузаштагӣ сарф кунад ва аз сӯйи дигар аз разилӣ чун дурӯғу чанг ва сарфу исроф ва ситамгарию ситампазирӣ ва ғайра ҳудро барканор дорад.

Баъдан, бунёди дигари ахлоқ эҳсоси масъулият намудан дар баробари ҷамъ ва ҷомеа аст, ки иборат хоҳад буд аз «дар халқ будан» ва ба хоҳири ризои Худо «барои халқ будан» ва ҳаракат қардан дар ҷиҳати рафъи ниёзмандиҳо, нигарониҳо ва ҳалли масоилу мушкилоти онон.

Сониян, интиҳоби як касб ба сифати саввумин бунёди ахлоқ. Вақте ки Ислом аз ҳамаи пайравони худ

меҳоҳад, ки ба сифати воҷиби кифой дар яке аз заминаҳои, ки бад-он алоқаманданд, ба касби иттилоот ва маҳоратҳои лозим бипардозанд ва мутахассис шаванд, ки ин як масъулияти ахлоқӣ мебошад.

Ва ё ба ҳангоме, ки аз ҳазрати Имом Ҷаъфари Содиқ (а) савол қарданд, ки оё имон ба маънои амал қардан ва ё озмоиш даровардани доништаҳо аст? Дар ҷавоб гуфт:

Тамоми имон қору амал аст.

Аз ин рӯ, кор дар вақти таҳсил мутаносиб бо давраҳои дар риштаҳои таҳсил маҷбурӣ қардад ва муаллимону донишомӯзон аз доираи мактаб ва дарсҳои расмӣ фаротар раванд ва бо ошно шудан бо воқеиятҳо ва вазифаҳои ояндаи худ бар таъсирноку ғоидаовар будан барояшон бештар кӯшиш намоянд. Зеро ошноӣ бо мавқеиятҳои касбӣ ва ба таҷриба даровардани доништаҳо сабаб мешавад, ки миёни омӯхтаҳои шахс ва он ҷӣ, ки вай дар оянда бояд анҷом диҳад, як ҳолати ҳамоҳангӣ барқарор меқардад ва ин ҳамоҳангӣ ҳамон қорӣ аст, ки ба сурати табиӣ сабаби ҷалби шахс ба қорхона мешавад. Баръакс қаро гирифтани қорҳои беғоида ва озмоишнашуда ва ғайримураттаб ба вазоифи оянда қардро ба тарафи касбе роҳнамоӣ қарда наметавонад.

Дар сарчашмаҳои исломӣ омадааст, ки талабагонро ба интиҳоби равишҳои, ки ҷавобгӯи истеъдод ва алоқаҳои онҳо аст, таъшиқ қунед ва аз муаллимону устодон бихоҳед, ки ба сифати як вазифаи шаръӣ бешта-

рин бори ин масъулиятро ба дӯш бикашанд. Дар низоми таълими исломӣ хидояти донишомӯзон ва роҳнамоии онон дар интихоби касб яке аз вазифаҳои муҳими муаллимону устодон ба шумор меомад ва ин матлаб дар чунон сатҳи болое қарор дошт, ки Исфаҳонӣ дар «Муҳозироту-ладбох» мегӯяд: «... ҳамчунон, ки инсон барои духтари худ ба интихоби домод мепардозад, муаллим низ бояд ба шогирдон касби хоси худро интихоб кунад ва ба омӯзишу таълими онон бипардозад (1:25).

Ҳамчунин Ибни Сино ақида дошт, ки шогирдон бояд ба интихоби касбе бираванд, ки истеъдоди онро доранд ва аз ин ки интихоби онон бар асоси хоси иҷтимоӣ бошад, саҳт кӯшиш варзанд. Вай ба ин назар мегӯяд: «пас бар муаллим аст, ки сифоти вижа ва истеъдодҳои хоси донишомӯзро баррасӣ кунад ва ӯро ба муносибтарин касб роҳнамоӣ намояд (6:136).

Ибни Сино моил аст тарбият абзорӣ бошад барои осон ворид шудани фард чараёни тавлид ва мушорикат дар фаъолиятҳои иқтисодии ҷомеа. Аз ин рӯ, лозим медонад писарбача пас аз фарогирии Қуръон ва омӯзиши усули адабиёти араб ба ёдгирии яке аз саноеъ ва шуғлҳое, ки фароҳури сиришти ӯст, роҳнамоӣ шавад. «Чун то андозае дар қораи маҳорат ёфт, дурандеиш дар он аст, ки вайро ба касбу кор ғумошт, то аз ин роҳ таъмини маош кунад. Ин кор барои ӯ ду манфиат дар пай дорад: а) чун ширини касб даромад аз роҳи

ҳирфаашро бичашиад ва ба суду ғоиди он пай барад, дар тасаллут ёфтан бар кор ва устодӣ дар он кӯтоҳӣ намекунад; б) пеш аз он ки ба бениёзӣ ва рифоҳ бирасад, одат мекунад дар пайи рӯзӣ бошад».

Турфа он ки Ибни Сино пешниҳод мекунад ошноии илмӣ писарбача бо корхо абзоре шавад барои шиносии нерӯҳо тавоноҳои ростини ӯ, чаро ки: «Чунин нест, ки ҳар ҳирфа ва кореро, ки писарбача бихоҳад ва биписандад барои ӯ муносиб бошад, балки он чи ки бо сиришти ӯ созгор аст, дарҳури ӯст». Лизо бар муаллим аст: «Нахуст писарбачаро ба маҳкам ғирад ва ҳуш ва завқи ӯро бисанҷад ва бар асоси ёфтаҳои шуғлу фаннеро барои ӯ баргузинад ва ҳангоме, ки ҳирфаеро барои ӯ баргузид, мизони ғироии ва алоқаи ба онро маълум дорад ва бубинад оё аз он ҳирфа чизе медонад ва аз паси он бармеояд ё на, он гоҳ тасмим бигирад. Ин кор дурандешино аст ва аз ин ки вақти писарбача бо пардохтан ба он чи зарурияти ӯ нест, табоҳ шавад, нешиғирӣ мекунад».

Ин роҳнамоӣҳо гоҳ рӯирост ва гоҳ дар либоси киноя ва ишора бар талабагон гуфта мешавад ва дар мавриде аз ончунон таъсире бархӯрдор буд, ки шахсро ба сурати олими бузург ва соҳибназар дар меовард ва ин дар ҳоле буд, ки шикасти ӯ дар риштаи қаблӣ ҳатмӣ буд ва камтарин уমেде низ дар ӯ дида намешуд. Касоне, ки бо дониши забоншиносӣ ошноӣ доранд, медонанд, ки Юнус ибни Халил – яке аз забоншиносони

маъруф аст. Вай дар аввал ба дарси Халил ибни Аҳмад, ки мударрисии номдори илми арӯз буд, пайваст, аммо ғоидаи чандоне набурд ва ба онҷӣ расид, ки Халил аз ёд додани қоидаҳои арӯз ба ӯ очизу нотавон гардид. Як рӯз аз ӯ пурсид, ки оё вазни ин шеърро медонад?

Агар қодир ба анҷоми коре нестӣ, раҳояш кун ва ба кори дигаре бипардоз, ки бар он тавоноӣ дорӣ!

Юнус қатъан вазни шеърро намедонист, аммо паёми «устоди мушовир»-и худро дарёфт кард ва аз арӯз ба забон пардохт ва яке аз забоншиносони маъруф шуд.

Яке аз муҳимтарин сабаби пешнарафтани донишгоҳҳо чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони ҳол ҳузури афроди беалоқа ба касб дар онҳо аст. Бар тибқи як таҳқиқ аз қабулшудагонии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон дар соли таҳсилӣ 2006-2007 танҳо ҳудуди 35% онҳо ба касби худ алоқаманд будаанд ва бақия, яъне беш аз ду саввуми он ба касби ғайр аз ихтисоси худ майл доштаанд.

Ҳар гуна имтиёз ва ё бархӯрдорӣ аз имтиёзҳои қонунӣ аз диплом ва дараҷаи таҳсилӣ аз байн равад, пас ченаки арзишҳо ҳам дигар мешавад ва маълум мегардад, ки интиҳоби касб ба дигар самт меравад, яъне ҷавонон касbero интиҳоб мекунанд, ки арзишҳои моддӣ он бештар бошад.

Дар асоси нишондодҳои педагогикаи Исломи ба касб аз назари як воҷиби шаръӣ (воҷиби кифой) нигоҳ

кард ва онро унсуре аз бунёди ахлоқи донист. Чунин бардоште аз масъалаи нишондиҳандаи нигоҳи дини ислом ба масъалаи интиҳоби касб аст, ки дар навбати худ ҷавобе аст ба ҳамаи касоне, ки аз имон бидуни касб ва ё касб бидуни имон суҳан мегӯянд.

Дар миёни мероси ғании фарҳанги исломӣ аҳдномаи молики Аштар мавҷуд аст, ки дар он Имом Алӣ ибни Абӯтолиб (а) ба писари Ҳорис тавсия мекунад, ки: «*касbero интиҳоб бикун*» (4:1001).

Бештар шахсон мегӯянд, ки мусалмонон ба масъалаҳои касбу илм беаҳамиятанд. Ва аз ҳама болотар Қуръони карим, ки дар ду сура мегӯяд: «*Агар худ намедонед, аз аҳли китоб бипурсед*» (5). Оё ҷуз ба ин қонуни фитрӣ ва ақлӣ назар дорад, ки дар масоили мавриди назар бояд ба аҳли назар ва соҳибони касб муроҷиат кард ва аз донишу биниши онон суд ҷуст? Дарвоқеъ, онҷӣ, ки дар мавриди баҳс буд ва ҳамакунун низ ҳаст масъалаи имон ва масъулият аст ва ин ки яке ба дигаре бурда нашавад, вагарна чӣ касе аст, ки аз иҷрои қор ба шахси ғайримутахассис, ноозмуда ва бетачриба муроҷиат мекунад. Дар ин бора Шайх Муслиҳиддин Саъдӣ чунин гуфтааст:

«Мардакero чаимдард хост неши байтор рафт, ки даво кун. Байтор аз онҷӣ дар чаими қорное мекунад дар дидаи ӯ кишид ва қӯр шуд. Матлаб ба довар бурданд ва гуфт: бирав ҳеч тавон нест агар ин хар набудӣ неши байтор нарафти».

Мақсад аз ин суҳан он аст то бидонӣ, ки ҳар он ки ноозмударо кори бузург фармояд бо он ки надомат барад ба наздики хирадмандон ба хуф-фати раъй мансуб гардад.

Надиҳад ҳушманди равшан-раъй,

Ба фурӯмоя корҳои хатир.

Бӯрӯбоф агарчӣ бофанда аст,

Набурдандаш ба корҳои ҳарир
(2:188-189).

Манбаъҳо

1. Исфакхонӣ, Ҳусайн. Муҳозиро-ту-ладбоҳ.-ҷ.1.-С.25.

2. Саъдӣ, Шайх Муслиҳиддин. Гулистон.-Техрон: Қаснус, 1363.-Боби ҳафтум – дар таъсири тарбият.-С. 188-189.

3. Суҳанронии Президенти кишвар -Эмомалӣ Раҳмон дар мавзӯи «**Моҳияти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзам ва вазъи дин дар кишвар**» дар конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310 - солагии Имоми Аъзам.-Душанбе.-2009.-26.02.

4. Файзулисом, Алӣ Нақӣ. Тарҷума ва шарҳи Наҳҷулбалоға.-Техрон: Файзулисом, 1376.-Макту-би 53.-С.1001.

5. Қуръони карим: Анбиё/ 7 ва Наҳул/43.

6. Шиблӣ, Аҳмад. Таърихи таълиму тарбияти мусалмонон. - Техрон: Донишгоҳи Техрон,1998.-С.163.

Гаеҳар Мухтарова КУЛЬТУРА ВЫБОРА ПРОФЕССИИ В ИСЛАМЕ

В культурной традиции ислама и в его дидактических материалах широко представлены выбор профессии. Исследование диагностика профориентации в исламе поможет не только определиться со специальностями для ребенка, но и правильно выбрать школу, узнать о психологической готовности к школе.

Большая часть нереализовавшихся людей никогда не пользовалась услугами специалиста по профориентации. Может быть, само это слово, профориентация, звучит не очень заманчиво? Скорее, в Таджикистане эта область исследования человеческого потенциала ещё недостаточно популярна. В культурной традиции ислама подход к профориентации отличается не только использованием знаний по графологии. Исламские исследователи абсолютно уверены в том, что человеку может помочь только человек, с его душой, с его знаниями, с его сердечным проникновением в ситуацию, ведь общепринятый тест по профориентации - это механический подход. В источниках отмечается, что «Мечта всей нашей жизни - встретить человека, который поможет нам стать такими, какими мы хотим быть»

По нашим наблюдениям, огромное количество одарённых людей ошибочно считает себя обыкновенными. Исламская культура профориентация обычно только укрепляет человека в такой заниженной самооценке.

Қурбоналӣ Бӯриев

ФАРҲАНГИ АСППАРВАРИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ВА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ОН

Дар таърихи инсоният дастовардҳое ҳастанд, ки моҳияти онҳоро дақиқ баҳо додан мушкил аст. Ром кардани асп низ дар қатори ин дастовардҳост. На танҳо ромнамой, балки истифодаи он дар ҳаёти рӯзмарраи инсоният қадами бузург ба пеш буд. Ба воситаи асп инсоният тавонист, ки ба ҷаҳони дигаре ворид гардад. Истифодаи асп дар ҳалли масъалаҳои геополитикӣ, тасхири заминҳои нав ва ташаккули аввалин давлатҳо, империяҳо ва барои бунёди муҳити васеи маданӣ-маърифатӣ ва табaddулотӣ мафкуравӣ дар ҳавзаҳои ниҳоят васеъ, ки имрӯзҳо бостоншиносон, таърихшиносон ва таҳқиқотчиёни оламо ба ҳайрат меоварад, боис гардидааст. Қисме аз бостоншиносон дастовардҳои таърихиеро, ки ҳангоми ҳафриётҳои худ дар минтақаҳои гуногуни даштҳои беканори Авру – Осиё (Евразия) ба даст овардаанд, аз наздик омӯхта, ба қароре омадаанд, ки дар ҳазораи IV пеш аз мелод, то ҳазораи I мелодӣ умумияти ҷашмрасеро дар маданияти халқиятҳои маскунӣ минтақаи даштҳои беканори Авру – Осиё (Евразия) эҳсос намудан мумкин аст. Маданияте, ки ба аксарияти бошандагони он наздик ва шабеҳи ҳамдигаранд ва он тақрибан минтақаҳои аз соҳилҳои баҳри Миёназамин (дар Ғарб, Миср ва соҳили шарқӣ, қисман шимолии баҳри Миёназамин) то соҳилҳои уқёнуси Ором

(дар шарқ), аз соҳилҳои уқёнуси Ҳинд (Ҳиндустони имрӯза, Эрон, Нимҷазираи Араб) то ба минтақаҳои Сибир, Перм, Ёкутистон, болооби Волга, даштҳои имрӯзаи Украинаро фаро мегирифт. Ин маданият маданияти ориёӣҳо скифҳо, сакоӣҳо, массагетҳо, сарматҳо ва дигар халқиятҳои иронинажоди Авру – Осиё буданд. Чӣ тавре ки падари таърих- Геродот нақл менамояд, қисми зиёди ин халқиятҳо бо лаҳҷаҳои мутаалиқ ба иронӣ гап мезаданд. Яке аз сабабҳои асосии рушд ва паҳнгардии забон ва маданияти иронитаборон дар ин минтақаи паҳновар ин, пеш аз ҳама, дарёфти роҳҳои гуногун пешбарандаи маданияти худ буда, дар он, ба ақидаи муаллиф, саҳми асп хеле бузург аст. Ориёӣҳо яке аз аввалин халқиятҳое ҳастанд, ки аспро ром намуда, онро дар ҳаёти ҳамаҷузъи худ ба таври васеъ истифода бурдаанд. Асп ҳамчун воситаи пешқадам барои кушодани кишварҳои дуру наздики даштҳои васеи Авру – Осиё (Евразия) ба ромкунанда ва қадҳудои худ содиқона хизмат намудааст. Ориёӣҳо аз қатори халқиятҳои дигари минтақаи Авру – Осиё (Евразия) бо фарҳанг ва пешравиҳои сиёсии худ қуллан фарқ менамуданд ва гуфтан ҷоиш аст, ки баъзе халқиятҳои имрӯзаи минтақа ё умуман вучуд надоштанд ва ё дар давраи ибтидоии худ арзи вучуд доштанд. Аз ин рӯ, ориёӣҳо бо роҳҳои

гуногун маданияти пешрафтаи худро дар байни халқиятҳои то ба ҳол пурра ташаққулнаёфта минтақаи васеи даштҳои Авру – Осиё (Евразия) тарғиб ва паҳн менамуданд. Дар роҳи пешгирифтаи ориёӣён на танҳо саддҳои во-баста ба омоданамоеи таблиғотчиён (миссионерҳо), балки роҳҳои беканори душворгузар ва набудани имкониятҳои моддӣ низ мавқеи ҳалқунанда доштанд. Ба ин саддҳо, пеш аз ҳама, набудани воситаи саворие, ки кори таблиғотчиёноро осон менамуд, дар мадди аввал меистод. Аз ин рӯ, парвариш ва зиёднамоии шумораи асп дар аҳди ориёӣҳо ниҳоят муҳим, ҳаётан зарур ва тақозои замона буд. Бе муҳайёнамоеи заминаи зарурӣ баҳри раванқдиҳии соҳаи асппарварӣ пешравии соҳа ва беҳтарнамоеи паравариши аспони тозаасл ҷомеаи ориёӣҳо ба пешравӣ соҳиб намегаштанд. Аз ин рӯ, бо дастгириии сарварони онзамона ва хусусан вориднамоеи соҳаи асппарварӣ дар дину оини онзамона ба пешравии он таккони бузурге дода, бо ин восита пешравии халқияти худро таъмин намуданд. Ин сиёсати пешгирифтаи ориёӣҳо ва истифодаи оқилонаи воситаи муҳими пешбарандаи ҷомеаи онзамона дар сурати асп паҳнгардии забону маданияти онҳоро дар даштҳои паҳновари Авру – Осиё (Евразия) таъмин намуд. Ин воситаро оқилона истифода бурда, маданияти худро дар байни халқиятҳои то ба ҳол пурра ташаққулнаёфта бо воситаҳои гуногун қорӣ менамуданд. Мавқеи асп на танҳо дар тарғиби фарҳангу забон ва урфу одат, балки дар кушодани заминҳои нав, ташкили аввалин империяҳо, ташаққул ва мубодилоти молу ашё, савдогарии муносибатҳои

давлатҳои ба ҳам наздику дур ва ҳулла-лас дар пешрафти инкишофи ҷомеаи инсонӣ саҳми арзанда дорад. Ба ақидаи А.Симоненко «...Пайдоиши саворагон ҷамъияти инсониро дар инкишофи худ бошиддат пеш бурд. Акнун даштҳои касногузари паҳновар барои инсон монета шуда наметавонистанд, балки ҳамчун роҳҳои ношинусу ҷолиб онҳоро ба сӯи худ ҷалб менамуд. Аспҳои бодпо инсониятро аз маҳдудият ба ҷаҳони васеъ ва боюғанӣ мебурданд».

Муҳимияти ромнамоеи аспро ба инобат гирифта, олими шинохтаи рус В.Б.Ковалевская чунин гуфтааст: «Ҳамон тавре ки шаҳрҳои Осиёи Хурд худро ҳамчун ватани Гомер ҳисобидан шараф медонистанд, ҳамчунин барои ватани асп донистани минтақаи худ баҳс байни намоёндагони мамулики гуногун ва таҳқиқотчиёни гуногун – таърихи бостонӣ ва археология, палеонтология ва зоология ҳанӯз ҳам давом дорад».¹ Пешниҳодҳо оиди минтақаи ромгардонии асп гуногунанд. Ба ақидаи муаллифони Қобусномаи «Жизнь животных» 5000-6000 сол пеш аспро кӯчманчиёни Сибири Ҷанубӣ, Монғолия ва ё Қазоқистон ром намудаанд.² Олими ҳайвонотшинос В.А.Шнирелман чунин меҳисобад, ки «Асп аввалин маротиба дар Шимоли назди Баҳри Сиёҳ дар ҳазораи IV пеш аз мелод ром карда шудааст. Чунки ҳазораҳои IV-III то мелод дар даштҳои ҷануби Рус мин-

1. Ковалевская В.Б. Конь и всадник (пути и судьбы).- М.: Наука, 1977.- стр. 17.

2. Жизнь животных/ Под ред. В.Е.Соколова. - М.: Просвещение, 1969. - т. 7. С. 421.

тақаҳои байни Балкан ва Дунай асп аллакай маълум буд.¹

П.А.Федотов бошад, қайд мекунад, ки «Ромнамоии аспони ваҳшӣ дар тамоми минтақаҳои дунё, ки инсон бо галаи аспон вомахӯрду шикор менамуд ба вучуд меомад».²

Аксарияти олимон (таърихчиён, археологҳо, палеонтологҳо, зоологҳо ва дигарон) бар он ақидаанд, ки Осиёи Миёна на танҳо минтақаи ромнамоии асп, балки асппарварони он бори аввал дар бехтарнамоии зоти асп қадамҳои устувор ва ҳамчун макони парваришгоҳи аспҳои бехтарини дунёро ба вучуд овардаанд. Ин аз он сабаб аст, ки аввалин бозёфтҳои археологӣ, зотҳои шӯҳратдоштаи минтақаҳои мухталиф тобеъ ба Осиёи Марказӣ, суратдеворҳои ҳаққокишуда дар сангҳои хоро (аз сарҳади Аврупо то лаби уқёнуси Ором) ва ғайраҳо аз ин минтақа ба даст омадаанд. Ҳафриётҳои майдончаи назди ғори Оғзикичики ноҳияи Данғара барои тадқиқи маданият (фарҳанги) мусте маводи фаровон дод. (Давраи мусте дар Осиёи Миёна 50-40 ҳазор сол мебошад).³ Дар қатори устухонҳои ҳайвонҳои маълуме, ки то ба ҳол вучуд доранд, устухони карки дарозпашм ва асп барин ҳайвонҳое низ ёфт шуд.⁴ Муҳимтарин ёдгории палеолити

боло қароргоҳи Самарқанд мебошад, ки дар даруни ҳуди шаҳр воқеъ гардидааст... - Сардори ҳафриёт Д.Н.Лев чунин тахмин дорад, ки одамони ин қароргоҳ дар манзилҳои аз гил ва қамиш сохташуда мезистаанд. Ҳанимати шикории онҳо асосан асп, хар, гови ваҳшӣ, шутур, оҳуи даштӣ, гӯсфанди ваҳшӣ ва гавазн будааст.⁵ Чунин ёдгорӣ дар Ҳоча ғори наздикии Чоркӯҳ, Шугнов ва дигар ҷойҳо пайдо гаштаанд, ки таърихи зиёда аз 35-30 ҳазор соларо дар бар мегиранд.⁶

Чӣ тавре ки археологи шинохта В.И.Сарианиди оиди мавҷудияти аспон дар Осиёи Миёна пеш аз ромшавии он қайд менамояд: «Дараи Қарокамар... тахминан сиюпанҷ ҳазор сол пештар ҷои зисти шикорчиён буд ва дар атрофи оташдони бошандагон он устухонҳои ҳайвоноти шикорашта паҳну парешон меҳобиданд. Омӯзиши амиқи устухонҳо аз тарафи мутахассисон нишон дод, ки онҳо ба гӯсфандон, бузҳои кӯҳӣ ва аспон мансубанд... Ин ҳам як далели раднашаванда нисбати ромнамоии аспон ба манфиати минтақаи Осиёи Миёна мебошад».⁷ Ин гуна дараю ғорҳое, ки дар онҳо одамони муқимии Осиёи Миёна мезистанд, хело зиёд ҳастанд, ба монанди Дараи Кӯр (сӣ ҳазор сол пеш то давраи мо); Ғори Асп ва Ғори Мор (аз 8 то 15 ҳазор сол пеш) ва дигар дараю ғорҳои атрофи онҳо.⁸

1. Шнирелман В.А. Происхождения скотоводства (культурно-историческая проблема).-М.: Наука, 1980.- стр. 231.

2. Федотов П.А. Коневодство.- М.: Колос, 1981.- С.11.

3. Окладников А.П. Палеолит и мезолит Средней Азии //Средняя Азия в эпоху камня и бронзы.-М.-Л., 1966.-ст. 45-46.

4. Гафуров Б.Ғ. Точикон: қадимтаин, қадим ва асри миёна.-Китоби якум.-Душанбе:

Ирфон, 1998.-сах.16.

5. Лев Д.Н. Самаркандская палеолитическая стоянка.- ИМКУ, Вып. 6, Ташкент, 1965.

6. Гафуров Б.Ғ. Точикон.- 1998, сах. 17-18.

7. Сарианиди В.И. Бактрия сквозь мглу веков.- М.: Мысль, 1984. -С.34-36.

8. Сарианиди В.И. Бактрия сквозь мглу веков.- М.: Мысль, 1984. -С.34-36.

Барои шикори аспони ёбӣ бошандагони ғорҳо ба ҷойҳои дур, яъне ба ҳамвориҳо, мерафтанд. Ба ақидаи В.И.Сарианиди дар ин ҳамвориҳо шикорчиён худро на он қадар хуб хис намуда, баъди шикори бобарор зуд ба ҷойҳои муқимии худ бармегаштанд.¹ Ҳаминро меҳостем илова намоем, ки мумкин аст, шикорчиён ин аввалин инсонҳои буданд, ки аспро ҳамчун ҳайвони боркаш истифода намудаанд. Худ қазоват намоед бардошта бурдани ҷасади аспӣ шикоршуда ба минтақаҳои дурдаст то бошишгоҳи шикорчиёни муқимии дараҳои номбаршуда. Аммо аз сабаби он ки аспон ҳайвоноти даштҳо ва ҳамвориҳо ҳастанд, баъди бурдани ҷасади шикоршудаи ҳамчунин худ онҳо низ кушта мешуданд, чунки барои онҳо ҷои нигоҳдорӣ ва ҳӯрок муҳим буд ва ин имкониятро бошандагони ғорҳо имконияти муҳайё кардан надоштанд. Ба ақидаи мо, ин ба пайдоиши аввалин оини парастии асп, яъне оини курбонинамоии он баъди иҷрои кори бузурге ба бошандагони муқимии ғорҳо сабаб гаштааст. Аз ин рӯ, дар бештарин дараҷа ғорҳои Осиёи Марказӣ, хусусан дар минтақаҳои ноҳияҳои Ош, кӯҳҳои сарҳадии байни Тоҷикистон, Афғонистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ва теппаи кӯҳҳои Олой расмҳои ҳаққоқишудаи чорвоёни муҳталиф ва хусусан аспҳо хеле хуб аз тарафи рассомони барҷастаи бошандагони ин ғорҳо нақш карда шудаанд ва ба тадқиқотчиёни имрӯза ҳамчун маводи гаронбаҳотарин саҳифаҳои

таърихӣ он замон хизмат менамоянд ва олимони аз онҳо ҳулосаи илмӣ мебардоранд. Ин расмҳои ҳаққоқишуда давраҳои гуногуни таърихи ғарб мегиранд. Қисмати қадимтарини онҳо ба давраи ҳукмронии халқиятҳои ориёӣ, сақоӣ, скифҳо, массагетҳо, сармату савроматҳо тааллуқ доранд.

Аз ин рӯ, ҳулосаи В.И.Сарианиди оиди он ки: «...бозёфтҳои археологӣ маводҳои мӯътамаде ҳастанд, ки ба манфиати минтақаи Осиёи Миёна будани ҷои ромнамоии асп мебошад»² ба ақидаи мо қобили дастгирӣ аст. Ин ақидаро инчунин як қатор олимони шинохтаи соҳаи таърихи асппарварӣ дастгирӣ ва тақвият медиҳанд. Тадқиқотчиҳои шинохтаи таърихи асппарварӣ В.О.Витт қайд менамояд, ки: «Тамоми далелҳо оиди минтақаи ватани ромнамоии аспҳои нахустини ҳонагӣ ҳисобидани Осиёи Миёна мавҷуданд». Аз ин рӯ, мо бо ақидаи дар боло зикршуда ҳамфикр ва онро ҳаматарафаи дастгирӣ менамоем. Сабабҳои дар ин минтақа пайдошавии аввалин империяҳо низ, ба ақидаи мо, дар ромнамоӣ, саворинамоӣ, диққати асосӣ додан ба парвариши асп дар миқёси сиёсати давлатӣ ва ривочи ҳаматарафаи он мансуб аст. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ на танҳо ба парвариш, истифода ва ривочи ин соҳа даст заданд, балки аввалин шуда дар ҷаҳон ба зотпарварии он оғоз намуданд. «Мо тамоми асосҳоро оиди баёни ин ақида дорем, чунки инсоният то давраи ромнамоии ҳайвоноти

1. Сарианиди В.И. Бактрия сквозь мглу веков.- М.: Мысль, 1984. –С.37.

2. Сарианиди В.И. Статуэтка лошади с Алтин-депе. Кавказ и Восточная Европа в древности.- М.: Наука, 1973.- С.113-117.

хонагӣ дар минтақаҳои васеи Ирон, Афғонистон, Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Туркменистони имрӯза шумораи зиёди ғалаҳои аспони ёбӣ сукунат ва паҳн гашта буданд... Маълумот оиди давраи хонагинамоии аспони ёбӣ ниҳоят кам аст, маълумотҳои археологӣ низ ниҳоят каманд. Ҳафриётҳои теппаҳои атрофи шаҳраки Анау (дар Туркменистон, наздикии Ашқобод, дар қаторкӯҳи Кабутак (Копед – Даг), ки маълуми ҳамагон гаштаанд, мавқеи муҳимро доранд».¹

«Ориён шумораи зиёди аспони хушзот, баландқомат, зебо, пуқувват парвариш менамуданд», тасдиқ менамояд В.О.Витт ва Р.С.Липес. Аз ин рӯ, ватани аспони машҳури дунёи кӯҳан – Осиёи Миёна буда ва ҳамин минтақа ватани алафҳои хӯроки чорво, юнучка, себарга ва дигар растаниҳост.²

Қайд кардан ҷоиз аст, ки хусусан дар минтақаи Осиёи Миёна, ба гуфтаи В.О.Витт, ромнамоии асп рух додааст. Ин ақида дар сарчашмаҳои зиёде ва аз тарафи тадқиқотчиёни шинохта дастгирӣ ёфтааст. Далелҳои зиёде аз чунин сарчашмаҳо «Авасто», «Бундаҳишн», «Аёдгори Зарирон», «Шоҳнома» ва ғайраҳо инчунин дар асарҳои олимони шинохта ба монанди С.П.Толстов, В.И.Сарианиди, М.Е.Массон, А.Н.Бернштам, Б.А. Литвин-

ский, Е.Е.Кузмина, К.Ф.Смирнов, И.А.Кузнецов ва таърихшигори соҳаи аспарварӣ В.П.Колосовский, В.Ковалевская, В.О.Витт, ки ҳамаи онҳо ҷои ромнамоии аспро минтақаи Осиёи Миёна, яъне қисмати Осиёи Марказӣ ҳисобидаанд. Фаҳри муаллифи ин мақола мавриди баҳрабардорӣ аз сарчашмаҳо аз он буд, ки ба ақидаи К.Ф.Смирнов ва Е.Е.Кузмина таърихи ромнамоӣ ва баъд истифодабарии асп «... вобастагии саҳт бо масоили пайдоиши ҳиндуаврупоӣ дорад».³ Ин ақидаро олими шинохтаи таърихи аспарварии Туркман О. Гундогдыев дар асари худ «Конь и конница у Туркмен» чунин тарафдорӣ намудааст: «Агар пайдоиши аспу аробаҳо ба ориёӣҳо мансуб бошанд, қайд намудан лозим аст, ки ориёӣҳо (ки дар ҳазораҳои IV-I пеш аз мелод) дар Туркменистон ҳаёт ба сар мебуданд».⁴ Олимони шинохтаи рус Г.М.Бонград-Левин ва Э.А.Грантовский оиди вобаста аз ориёӣҳо будани асп ва аробаи ҷангӣ гуфтаанд: «қайд кардан ҷоиз аст, ки ориёӣҳо аввалин шуда аробаҳои ҷангиро истифода намудаанд ва яке аз ҳаққонияти дастоварди умумиорӣи ин кашфи аробаи ҷангист».⁵ Ориёӣҳо на танҳо аспро ром намуданд ва на танҳо онро дар рӯзгори худ истифода бурданд, балки боз онро ба васоити

1. Duerst I.U. Animal Remains from the Excavation of Anau. Carnegie Inst. Washington, 1910; Витт В.О. Лошади Древнего Востока//Конские породы Средней Азии.- М., 1973.
2. Липес Р.С. Образы батыра и его коня в тюрко-монгольском эпосе. -М.: Наука, 1884. С.

3. Смирнов А.П. Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий.-М.: Наука, 1977.-С.53.
4. Гундогдыев О. Конь и конница у Туркмен.-Ашхабад: Рух, 1999.-С. 62.
5. Бонград-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история. – М: Мысль, 1983.-С.168.

чангӣ табдил доданд (дар соҳаҳои кӯҳкани ва маъданобкунӣ низ дар ҷои аввал буданд). Қисми муайяни ҳафриётҳои Туркменистони ҷанубиро ҳайкалчаҳои терракотии ҷарҳҳои ароба ва ҷарҳҳои гуногуни аробаҳои яктира ва дутира ташкил менамояд, ки дар байни онҳо ҷарҳҳои паррадор низ ба ҷашм мерасад. Ҳамаи ин ҷарҳҳои бадастомада ба ҳазораи IV пеш аз мелод (ба давраи эҳтимолии ромнамоии асп дар Шарқи Қадим назарияе мавҷуд аст, ки мувофиқи он асп дар Осиёи Миёна ром карда шуда баъд ба Бобул, Месопотамия, Осиёи Хурд, Миср, Юнон, Ҳиндустон, Чин ва дигар давлатҳо дар шакли аспи ромшуда паҳн шудааст».¹ Дар асоси дастовардҳои ҳафриётҳои таърихӣ ва дарёфтҳои археологӣ, хусусан баъди омӯзиши асарҳои олимони шинохта С.П.Толстов, А.П. Окладников, В.М.Массон, В.И. Сарияниди, И.Н.Хлопин, Б.Ғ.Ғафуров, Н.Н. Нейматов, А.М. Манделштам, А.А. Аскаров, К.Ф. Смирнов, Е.Е. Кузмина, Ю.А. Заднепровский, А.И. Исаков, Л.Т.Пянков, И.С. Максимов, И.Е. Лиситсина, Э.В.Сайко, А.Н. Бернштам, Б.А. Литвинский ва дигарон мо бидуни шубҳа, минтақаи пайдоиш ва инкишофи ҳиндуаврупоиёнро, ки гузаштагони ориёиён маҳсуб меёбанд ҷойгиршавии онҳо дар ҳавзаи беқанори даштҳои Авру-Осиё (Евразия), аз Украина то уқёнуси Ором ва аз Уқёнуси Ҳинд то ба вилоятҳои болооби дарёи Волга, Перм, Сибир ва Ёкутистон ҳисобида ва ҷои иқомати

ориёиёнро бо қатъият Осиёи Марказӣ, Ирон ва минтақаи ромнамоӣ ва истифодаи аспро низ бо қатъият танҳо Осиёи Миёна - маркази минтақаи зисти ориёиёни қадим муайян карда метавонем, ки минбаъд ба даштҳои паҳновари Авру-Осиё (Евразия) паҳн гаштаанд. Ориёиён на танҳо зоти тозаасли аспро кашф намуданд, балки хидмати онҳо боз дар он буд, ки ба паҳнгардии ин зот дар минтақаҳои зисти авлодӣ даштҳои беқанори Авру-Осиё (Евразия) саҳми беғаразонаи худро гузоштанд. Аз ин рӯ, ҳангоми ҳафриётҳои қургонҳои даштҳои Украина, Аркаим дар Урал, Дарбанд дар Доғистон, Балх, Нисо, Марв, ва ё қалъаҳои Пазирик дар Шарқ намунаҳои аспони ориёӣ ҳамчун дастовардҳои беҳтарини археологӣ таҳқиқ ва омӯхта мешавад. Аввалин дастовардҳои археологӣ аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза, Украина, вилояти Перм, қаторкӯҳи Урал, Қафқоз, Сибири Ҷанубӣ, Ёкутистон ва Олой, назди кӯли Байкал, Афғонистон, Ирон, Туркменистон, Ёзбекистон, Қазокистон, Қирғизистон ва шимоли Чин, қисмати ғарбӣ-шимолии Муғулистон ба даст омадаанд. Бошандагони ин минтақа аксаран аҳолии ориёинаҷод буда, нуфузи худро аз халқиятҳои дигар бештар бо ақли солими тараққикарда ва роҳҳои беҳтарнамоии васоиту олооти кориву чангӣ дифоъ ва дастовардҳои беҳтарини худро беғаразона дар байни халқиятҳои даштҳои васеи Авру-Осиё (Евразия) паҳн менамуданд. Аз ин рӯ, ҳангоми ҳафриётҳои қалъаҳои харобгаштаи Бохтар (қисмати шимолии Афғонистони имрӯза) ва Туркменистони Ҷанубӣ устухонҳои аспҳои

1. Сарияниди В.И. Статуэтка лошади с Алитн-депе. Кавказ и Восточная Европа в древности.-М.: Наука, 1973. -С.113-117.

вахшӣ ва хонагӣ ба даст омадаанд, ки давраи ҳазораҳои IV-I пеш аз мелродро фаро мегиранд.

Дар саҳифаҳои «Авесто» оиди аспони машхур ва аспони зараррасон гуфтаҳои зиёде мавҷуд аст. Инчунин, оид ба шоҳигарии пешдоидиён ва каёнӣён, номи баъзе аз саркардаву подшоҳони ин сулолаҳо инъикос гаштааст. Аз ҳазораи I сар карда сарзамини ориёӣҳо макони ғасбу кашмакашҳои туркон, макдуниён, арабҳо, қарохонӣён, ғазнавиҳо, муғулон, шайбонӣён, аштархонӣҳо, манғитҳо ва дигар урдуҳои ғайриориёӣ гардид, ки бар асари он аз зотҳои тозаасли ориёӣ ё нест карда шуданд ва ё ба ғорат рафтанд ва соҳибони онҳо кӯчманчиёну аҷнабиён гардиданд.

Самандҳои бохтарӣ, хатлӣ, нисой, марвӣ, хоразмӣ, фарғонагӣ, самарқандию бухорӣ ин зотҳои тозаасли аспони ориёӣ буда, дар тӯли ҳазорсолаҳо аҷодони мо онҳоро чун гавҳараки чашм мепарвариданд ва бештар аз ҷон ниғаждорӣ менамуданд. Аз ин рӯ, дар китобхонаҳои машхури дунё (Конгресси ШМА, Бритониёи Кабир, Санкт-Петербург, Тошканд, Техрон, Покистон, Ҳиндустон, Мамолики Араб ва Аврупо, Тоҷикистон ва ғайраҳо) ҳазорон дастхатҳои бахшида ба аспу аспарварӣ ва тарбияю нигоҳубини он маҳфузанд ва хонандагони давлатҳои гуногун аз онҳо баҳрабардорӣ менамоянд.

Дар коллексияи Эрмитаж зарфи сафолии пурқимати бохтарии асри 3 мелодӣ ҷойгир аст, ки устои куллогар хело моҳирона моҳияти бузург доштани парвариши асп дар ин минтақаро ифода намудааст. Дар он тойча бо байтал, зоиши модӣён ва

ширдихии байтал ба кура моҳирона ва дар атрофии он аспӣ бохтарӣ бо маҳорат нақш бастааст. Намуди асп бисёр устодона ба қалам дода шуда, гардани зебои дарозу каллаи аспӣ хушзот, камгӯшт, пурқувват, пойҳои дароз, миёни зебо ва ронҳои қавии худ диққати аспшиносро ба худ ҷалб менамояд. Бо боварии комил гуфта метавонем, ки ин асп зоти аспӣ бохтарӣ буда, он дар навбати худ давомдиҳандаи силсилаи зотҳои аспӣ ориёӣ мебошад. Дар ин силсила зотҳои аспони ориёӣ зотҳои фарғонӣ, марвӣ, хоразмӣ, бухорӣ, нисой, самарқандӣ, хатлӣ ва дигарҳо дохил мешаванд, ки зотҳои аҳалтекинӣ, арабӣ ва англисӣ (зотҳои тозаасли ҷаҳони имрӯза) низ аз зоти аспони ориёӣ баромадаанд.

Азбаски ҳамаи гуфтаҳо ва ахбороти мавҷударо дар як мақола ҷой додан душвор аст, дар охир ҳаминро қайд менамоем, ки:

- Ориёӣҳо ромкунандаи нахустини аспони ёбӣ дар дунё мебошанд.

- Ориёӣҳо асосгузори асппарварӣ ва парварандаи зотҳои асили ҷаҳонӣ (бохтарӣ, нисой, хатлӣ, фарғонӣ, хоразмӣ ва ғайраҳо) мебошанд. Хуни ин зотҳои тозаасл имрӯзҳо дар таркиби зотҳои навини ҷаҳони имрӯза: аспони арабӣ, англисӣ, аҳалтекинӣ ва дигарон дар гардишанд.

- Ориёӣҳо саромади кашфкунандагон, истифодабарандагон ва ҷиҳозонандагони аробаю яроқҳо барои аспҳои ҷангӣ буда, стратегия ва тактикаи нави ҷанги савориро ҳаматарафа барои дифои худ ва давлати худ мавриди баррасӣ қарор медоданд.

Курбонали Буриев

КУЛЬТУРА РАЗВЕДЕНИЯ КОНЯ У ПРЕДКОВ ТАДЖИКОВ

Изучив внимательно научные труды выдающихся учёных в областях археологии и истории древнего мира, Центрально-Азиатского региона, Сибири и Дальнего Востока мы пришли к выводу, что все они отмечают следы господства на данной обширной территории индоевропейцев и их прямых потомков арийцев и основанием этому является множество археологических находок, артефактов найденных в этих просторах. Начиная с конца VI тысячелетие до н.э., и начало I тысячелетие до н.э. просторы от Средиземного моря на западе и до Монголии и Китая на востоке, с берегов Индийского океана на юге до Уральских гор и Сибири на севере археологи находят не только черепа, конское снаряжение, наконечники стрел и любимые животные (в качестве основного прежде всего подходил конь) погребённых европеоидной (индоиранской) расы, но и захоронение одинакового типа, с характерными чертами во всех арийских погребениях. Кроме того, одинаковые наконечники стрел, посуды, украшения, монеты, керамические игрушки, утвари домашнего обихода, и одно к одному с небольшой разницей погребение любимых животных рядом с хозяевами. Если рядом с могилой бедняка мы часто находим останки

овцы или козы, то рядом с могилой знати обычно встречаются останки его любимого коня или нескольких животных, захороненные вблизи одной могилы. И это было принято у первых арийцев, как своего рода вера в потустороннюю жизнь, и все животные и оружия, посуда с едой и украшения клали ему для потусторонней жизни. История культуры таджиков, являющихся одним из древнейших народов Центральной Азии и наследниками древней и богатой цивилизации Восточного Ирана, берёт своё начало из арийской цивилизации. Земля наших предков ещё с самого начала культуры управления государством была одним из центров духовности, реальным стержнем передовой культуры и жизнеутверждающих ценностей. В процессе распространения культурных ценностей среды других мировых цивилизаций, в первую очередь, наши предки использовали коня в распространении своей культуры и развили разведение конепроизводства в ранг государственной среди других мало развитых народов. Арийцы использовали особую культуру в разведении и воспитании коней, с течением времени она подверглась различным трансформациям, и их тысячелетний опыт перешёл к тюркским захватчикам. Хотя и до сегодняшнего дня труды основоположников чистокровных пород живы, по мнению автора в английских, ахалтекинских и арабских породах.

Пивоварова Наталья Владимировна

ТУРИЗМ КАК КОМПОНЕНТ РЕКРЕАТИВНОЙ ФУНКЦИИ КУЛЬТУРЫ

Историко-культурный потенциал развития туристического сектора в Таджикистане

Первоначально раскрытию содержания тематики данной статьи необходимо отметить, что практически неисчерпаемо поле многообразных явлений человеческого бытия, объединённых общим названием – культура. Их фиксация, типологизация осуществляется тем направлением исследовательского поиска, который принято называть феноменологией культуры, призванной наглядно демонстрировать её многообразие. Известно, что «культура» в современном культурологическом смысле представляет собой «вторую природу»¹ по лаконичной формулировке Канта, иными словами, всё сделанное человеком в материальной и духовной сферах.

В данной статье речь пойдёт не столько о том, что такое «культура», сколько о том, «как она функционирует, как осуществляется единство культурной жизни общества в историческом и географическом пространстве»². Как известно, в культурологической науке,

одной из функций культуры является «рекреативная (от лат. recreatio- восстановление), связанная с восстановлением человеком своих духовных сил, обновлением и приведением в норму своего духовного потенциала, проведением своеобразной профилактики духовного состояния посредством физически объективных факторов»³. Этот процесс может происходить в храме, в театре, на природе, на карнавале, в концертном зале и т.д. В данной статье внимание будет акцентировано на досуговой деятельности, объектом проведения которой будет выступать туризм. Таким образом, «рекреационный туризм – это туризм с целью отдыха, лечения и восстановления физических и духовных сил туриста»⁴.

Таджикистан имеет огромный потенциал и возможности к реализации рекреативной функции в данной досуговой сфере культуры. В Таджикистане термин «туризм» определяется законом

1. Большой толковый словарь по культурологии, М.: Вече-Аст, 2003, стр.205

2. Драч Г.В. Культурология. Уч. пособ. изд. 4. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003, стр 95.

3. Большой толковый словарь по культурологии, М.: Вече-Аст, 2003, стр.340

4. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсо-ведение: Учеб. пособие. -М.: РМАТ, 1998, стр.25.

РТ от 3 сентября 1999 г., за №824 как «вид занятия, представляющий собой систему организации проведения отдыха с оздоровительной, познавательной, религиозной, коммерческой, спортивной и иной целью посредством путешествий и связанное с этим временное пребывание за пределами постоянного места жительства». Этим же законом определяются термины «рекреация - восстановление и развитие физических и духовных сил человека в природных условиях посредством отдыха, в том числе и туризма»¹ и «туристские ресурсы - совокупность экологических, природно-климатических, культурно-исторических, оздоровительных и других рекреационных ресурсов территории Республики Таджикистан, способных удовлетворять комплекс различных потребностей туриста».

В настоящее время количество туристов, посетивших Таджикистан, значительно увеличилось, что явилось результатом усилий Правительства Республики Таджикистан, направленных на то, чтобы превратить Таджикистан в зону наибольшего привлечения туристов. С каждым годом в нашу республику приезжает все большее количество гостей из различных республик ближнего и дальнего зарубежья. Гости интересуют не только экономическое и политическое сотрудничество, но также история нашего края, исторические и культурные достопримечательности, самобытное искусство таджикских мастеров народных промыслов, национальные традиции. Поэтому сегодня одной

из актуальных проблем дальнейшего развития Таджикистана является определение его туристского потенциала и формирование базы культурного туризма.

Отличительной чертой последних лет стала открытость Таджикистана. Объекты таджикского национального культурного наследия должны быть представлены разумно и творчески. Научно-технический прогресс сделал свое дело: продукция одной страны практически не отличается от аналогичной продукции другой страны. В культуре единообразие недопустимо. Регион, желающий стать популярным туристским направлением, должен обладать уникальными культурными характеристиками и предлагать их на туристский рынок. Следовательно, для достижения этой цели необходимо использовать метод описания объектов историко-культурного наследия Республики Таджикистан.

Важными переменными, влияющими на привлекательность туристского направления в Таджикистан для различных групп и категорий туристов, являются его культурные характеристики. Наибольший интерес у туристов вызывают такие элементы культуры таджикского народа, как искусство, история, музыка, танцы и т.д. Изобразительное искусство - один из важных элементов таджикской культуры, способный сформировать убедительный мотив к туристской поездке. Его усиление будет связано с тенденцией выставлять в помещениях гостиниц произведения национального изобразительного искусства в целях ознакомле-

1. Закон республики таджикистан «о туризме» от 3 сентября 1999 года, за № 824.

ния туристов с культурой таджикского народа. Также становятся популярны фестивали, широко представляющие разнообразные виды и элементы таджикского национального изобразительного искусства.

Особо необходимо отметить специфику таджикской национальной музыки и танцев. Музыкальный потенциал Таджикистана является одним из привлекательных элементов культуры для туристов. Известно, что в некоторых странах музыка выступает как основной фактор привлечения туристов. Известные музыкальные фестивали ежегодно собирают тысячи участников. Многие курортные гостиницы знакомят своих гостей с национальной музыкой во время вечерних развлекательных программ, на фольклорных вечерах и концертах. Диски с записями национальной музыки, продажа которых распространена в большинстве туристских центров, служат прекрасным средством знакомства туристов с культурой народа. Таджикистан просто обязан воспользоваться уже имеющимся мировым опытом в целях продвижения своего национального туристского продукта.

Таджикские национальные танцы - характерный элемент традиционной культуры. Практически каждый регион Таджикистана имеет свой исторический танец. Знакомство туристов с танцами и национальными танцевальными обрядами может происходить на специальных шоу, фольклорных вечерах, во время развлекательных программ.

Национальная кухня составляет важный элемент культуры Таджикистана. Туристы любят пробовать

национальные блюда той страны, по которой путешествуют. Некоторые рестораны, предлагая иностранным туристам национальные таджикские блюда, поясняют, из каких продуктов и как они приготовлены. Особый интерес у туристов вызывают кафе, рестораны, чайханы, оформление которых гармонирует с предлагаемым традиционным меню. К примеру, ресторан, специализирующийся на блюдах таджикской кухни должен быть оформлен в национальных традициях с элементами традиционного фольклора. Туристы считают питание важным элементом поездки, поэтому особенности национальной таджикской кухни, ассортимент блюд, их качество обязательно оставят след в воспоминаниях не только об отдыхе, но и о Таджикистане

Народные таджикские промыслы также являются уникальными туристскими характеристиками. Таджикистан, принимающий туристов, должен предлагать им широкий ассортимент сувениров, выполненных (фабричным или кустарным способом) местными таджикскими мастерами и ремесленниками. Сувениры - хорошая память о стране. Однако, следует помнить, что сувенир, изготовленный не в стране посещения, а в другой, теряет для туриста свою значимость и воспринимается как подделка. Все виды таджикской сувенирной продукции, а также другие, необходимые туристу товары (туристское горное снаряжение, туристские аксессуары и т.д.) должны быть доступны, и продаваться в удобно расположенных магазинах и других торговых точках городов Таджикистана. Мотивы покупки

и свободной траты денег достаточно сильны во время путешествия, и потому туристские товары должны изготавливаться в ассортименте, пользующемся особым спросом у туристов. К примеру, в некоторых мировых туристских центрах создаются специальные магазинчики в национальном стиле, где местные мастера изготавливают изделия непосредственно в присутствии покупателей. Подобная форма торговли сувенирной продукцией могла бы стать своеобразной достопримечательностью таджикского региона и вызвала бы немалый интерес у туристов и граждан республики.

Туристский потенциал Таджикистана также выражен в его историческом наследии. Большинство туристских мировых центров бережно относится к своей истории как фактору привлечения туристских потоков. Наличие уникальных исторических и природно-географических объектов в Таджикистане предопределяет успешное развитие туризма в регионе. Знакомство с историей и историческими объектами всегда выступает сильнейшим побудительным туристским мотивом. Таджикистан является одним из самых древнейших государств мира с богатейшей национальной культурой. На территории современного Таджикистана расположены древние города Пенджикент, Ходжент, Ура-Тюбе, Исфара, Канибадам и др., огромное количество памятников культуры и искусства.

Памятники истории, культуры и природы являются национальным достоянием Таджикистана. Освоение территории для туристских целей тре-

бует бережного подхода по принципу: «Сохрани - восстанови - не навреди». Каждый регион нашей республики обладает уникальным наследием. Для определения базы, необходимой для развития культурного туризма в определённом регионе, следует ответить на вопросы: «Какими ресурсами (наследием) уникальна конкретная местность относительно других территорий?» и «Каким образом ресурсы (наследие) конкретной местности могут быть использованы в целях туризма?». Следовательно, мы предлагаем выделить четыре принципа культурного туризма:

1) активное содействие в сохранении наследия конкретного региона республики: культурного, исторического и природного;

2) подчеркивание и выделение уникальности наследия местности относительно других регионов республики;

3) стимулирование у местного населения чувства гордости и ответственности за уникальное наследие;

4) разработка программы развития туризма на основе использования уникального наследия местности.

Историческое наследие Таджикистана нуждается в продвижении на мировой туристский рынок. Имея большой туристский потенциал и богатые природные ресурсы, республика привлекает туристов из многих стран. Сегодня туристическая сфера страны нуждается в глобальном маркетинге. Поэтому национальные туристские организации должны заниматься распространением и рекламированием информации об историческом потенциале Таджикистана.

Уровень культурного развития Таджикистана должен быть использован также для создания благоприятного имиджа республики на туристском рынке. Элементы и факторы культуры должны являться каналами распределения информации о туристских возможностях Таджикистана. Успех развития туризма зависит не только от материально-технической базы республики, соответствующей общепринятым стандартам и требованиям, но и от уникальности национального таджикского культурного наследия. Целесообразно проводить культурные мероприятия (фольклорные, фестивальные и др.), традиционные для мест туристского назначения и способные заинтересовать туристов из разных уголков мира. Ведь известно, что «культурный туризм – это духовное присвоение личностью через путешествия и экскурсии богатств культуры в их подлинности»¹. Его можно рассматривать как систему, предоставляющую все возможности для ознакомления с историей, культурой, обычаями, духовными и религиозными ценностями нашей горной страны.

Основой культурного туризма должен являться историко-культурный потенциал Таджикистана, включающий всю социокультурную среду с традициями и обычаями, особенностями бытовой и хозяйственной деятельности. Минимальный набор ресурсов для познавательного туризма может дать любая местность республики, но для его массового развития требуется определенная концентрация объектов куль-

турного наследия, среди которых можно выделить: музеи, театры, выставочные залы и др.; сельские поселения; памятники археологии; объекты этнографии, народные промыслы и ремесла, центры прикладного искусства; малые и большие исторические города и т.д.

Получила развитие тенденция использования учреждений образования в туристских целях: организация и проведение конференций, деловых встреч, семинаров на базе университетов и других учебных заведений. За последние годы участилось проведение международных дипломатических встреч и форумов на территории Таджикистана, в частности, в столице республики. Политический и научный потенциал может выступать побудительным мотивом для посещения нашего региона, особенно теми, кто непосредственно занят наукой и политикой или связан с этими областями деятельности. Туристские организации Таджикистана могут оказывать различные услуги научным обществам, к примеру, проведение встреч, семинаров, мероприятий, обеспечивающих получение научной информации, посещение научных объектов и т.д.

К числу наиболее популярных научных объектов следует отнести специализированные музеи и выставки, а также гидроэлектростанции, заповедники, природные заказники и т. д. Экскурсии на научные объекты могут быть организованы как для специалистов в конкретной области знаний, так и для массовых туристов.

Для органов власти и туроператоров Таджикистана туризм включает экотуризм и наблюдение за природой,

1. Кириллов А. Т., Волкова Л. А. Маркетинг в туризме. - СПб., 1996, стр.7

горные восхождения, горнолыжный спорт и рафтинг, охоту, паломничество, участие в конгрессах и бизнес-туризм, торговый туризм, туризм, относящийся к истории, археологии и этнологии; туризм с лечебными целями, курорты минеральных вод и оздоровление. Природоохранные территории в Таджикистане занимают 22%¹ территории республики и включают 4 заповедника общей площадью 1734 кв. км; 13 заказников, занимающих 3132,6 кв. км, 24 спортивно-охотничьих хозяйства, расположенных на 1098,2 тыс. га, одно спортивно-рыболовное хозяйство, три парка (Таджикский национальный /26000 кв.км/, Ширкентский природно-исторический /30 кв.км/ и Сари-Хосорский природный /38,05 кв.км/, для рекреационных и просветительских целей). К категории охраняемых природных территорий, выполняющих, главным образом, функции охраны редких видов, генофонда животных и растений, редких экосистем относятся национальные парки, заказники, рекреационные зоны и другие.

К особо охраняемым природным объектам относятся некоторые озёра, водохранилища, реликтовые палеонтологические и палеоботанические объекты, геологические и геоморфологические образования и остатки. Вторую основную категорию особо охраняемых природных территорий составляет природозаповедный, неприкосновенный фонд государства, где сохраняются эталоны естественных экосистем, ландшафты, уникальные природные об-

разования, генетическое разнообразие биологических ресурсов. К их числу относятся государственные заповедники, памятники природы, отдельные участки природных и национальных парков, ботанические сады и некоторые, специально охраняемые объекты.

Большой популярностью пользуются **курорты на водных целебных источниках** («Гарм-Чашма», «Джиланды», «Ходжа-Обигарм», «Оби-Гарм», «Шаамбары», «Зумрад»). **Горно-пешеходный туризм** территориально характерен, в основном, для окрестностей города Душанбе и близлежащих к нему районов (Варзобское, Каратагское, Ширкентское и Ромитское ущелья), а также Кухистана (под этим названием подразумевается область, которая охватывает Туркестанский, Зеравшанский и Гиссарский хребты). На западе Кухистана расположены Фанские горы (район Пайронских, Маргузорских, Аллаутдинских озёр, озеро Искандеркуль), где проложены десятки туристских маршрутов, создано несколько стационарных туристских баз и лагерей – в городе Душанбе, Варзобском ущелье, на озере Искандеркуль, Аллаутдинских, Маргузорских озёрах, на берегу искусственного Кайраккумского водохранилища в районе города Худжанда. **Альпинистские восхождения** практикуются в Фанских горах, Матчинском горном узле, на Памире. Балджуан является уникальным регионом с точки зрения экологии, туризма, альпинизма и интерохоты. Балджуан – древнейший исторический регион Таджикистана. За последние годы на его территории обнаружен и исследован ряд замечательных археологических

1. Далее – территориальные данные по материалам Центра развития туризма.

памятников, позволяющих взглянуть на древнейшие и древние страницы истории района. Хотя Таджикистан является прекрасным туристическим объектом (с точки зрения историков, археологов, экологов и любителей горных путешествий и альпинизма), но имеются ряд районов, в которых до сих пор совершенная гармония природы осталась нетронутой человеком. Это Сари Хосор, Алтын-Мазар, Ходжа Лаккон, районы Центрального Памира.

Таким образом, историко-культурные и природно-рекреационные возможности нашего региона способны вызвать у потенциальных туристов сильнейший побудительный мотив к путешествию. Наряду с традиционным пониманием туризма как сферы экономики «туризм рассматривается как социокультурный феномен, как сфера культуры и человеческой деятельности»¹. Учитывая то, что «туризм является частью бытовой культуры населения»², полно и глубоко его изучить можно лишь с помощью дисциплин гуманитарного профиля, в первую очередь посредством культурологии, истории, культурной антропологии. Поэтому сохранение культурного наследия и его рациональное использование имеют определяющее значение для устойчивого привлечения туристских потоков в Таджикистан и увеличения популярности туристского направления.

Пивоварова Наталья.

ТУРИЗМ ҲАМЧУН КОМПОНЕНТИ АЗНАВБАРҚАРОРКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ ФАРҲАНГӢ

Туризм яке аз фаъолиятҳои сердармади аксарият давлатҳои ҷаҳон мебошад. Муаллиф тарафҳои мухталифи туризмро зери таҳқиқ гирифта ба хулосае меояд, ки он бо мафҳумҳои фарҳанг ва осорҳои таърихӣ вобастагии ногуастаи дошта, манбаҳои таърихӣ ва ҷумҳурии моро ҳамчун сарвати бебаҳо баҳри ҷалби туристон ва инкишофи минбаъдаи туризм дар Тоҷикистон арзёбӣ менамояд. Инкишофи туризм дар ҷумҳурии тозаистиклолӣ мо метавонад сабаби рушди соҳаҳои мухталиф ба монанди ҳунарҳои мардумӣ ва таърихӣ шаклҳои гуногуни бозичаҳою лӯхтакҳо ва амсоли он барои ғӯруши онҳо ба меҳмонон ва шод гардонидани хоҳири онҳо ташкилу раванқидиҳои соҳаҳои мухталифи хизматрасонӣ ба онро инкишоф медиҳад. Инкишофи туризм дар Тоҷикистон на танҳо сабаби барқарорнамоии саломатии туристон, балки бо ҷои қор таъмингардӣ ҳазорон тоҷикистониён ва Тоҷикистонро бо мавзӯҳои дилрабош ба мамуликҳои гуногуни ҷаҳон муаррифӣ намудан аст.

1. Макаренко С.Н., Саак А.Э. История туризма. Сборник. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003, стр.4

2. Там же стр.4

Лариса Назарова

ФЕСТИВАЛЬ ОРКЕСТРОВ МИРА: МУЗЫКАЛЬНЫЙ МАРАФОН

*«Границы культуры нельзя, недопустимо охранять»**Альфред Шнитке*

Накануне юбилея – 5-летия со дня открытия Таджикской национальной консерватории и Третьего форума ученых, творческой интеллигенции стран СНГ прошел международный фестиваль камерных оркестров «Бахористон» в г. Душанбе столице Таджикистана.

Молниеносно пролетели дни фестиваля (5 по 9 мая 2008-го года), увековеченного в истории современной таджикской музыки памятью Талабхуджи Сатторова – талантливого композитора, первого ректора национальной консерватории, заложившего основу грандиозного музыкального проекта «Бахористон» в 2007 году. Проект продолжает жить в настоящее время в новом формате, поддержанный Министерством культуры, Министерством образования Республики Таджикистан, институтом «Открытое Общество», швейцарским офисом по Сотрудничеству. В качестве логотипа фестиваля выбрана ярко-красочная национальная орнаментика традиционной символики в виде солнца.

Музыкальный фестиваль в нелегких обстоятельствах проходил в Боль-

шом зале Таджикской национальной консерватории, впервые распахнувшем свои объятия посланникам Мира Музыки. Уютный небольшой зал на 250 мест, только что отреставрированный не смог вместить всех желающих как в день его презентации и открытия фестиваля «Бахористон», так и на протяжении всей недели.

В консерватории проводились не только концерты, параллельно шла подготовительная репетиционная работа, проводились мастер-классы для исполнителей, читались лекции преподавателями-учеными из разных стран, вписавшиеся «рефреном» в музыкальный фестиваль. Завершился «Бахористон» круглым столом «Основные направления и проблемы развития профессионального музыкального искусства в Центральной Азии и России», где были поставлены вопросы образования, исполнительства, дальнейшего творческого сотрудничества между музыкальными вузами этих стран.

Полноводная река музыкального фестиваля, наполненная радостью общения с профессионалами Централь-

ной Азии (Таджикистан, Киргизия, Казахстан), России (Челябинск, Новосибирск, Урал), Норвегии (Осло), Китая (Пекин) несколько «омрачилась» отсутствием коллектива из Узбекистана. Но вопреки сказанному в музыкальном пространстве эта ниша была заполнена благотворительностью исполнителей вышеуказанных государств.

Итак, музыкальный фестиваль представил антологию камерных оркестров: «Гармонию мира» из Таджикистана (дирижер, Лауреат государственной премии им. Рудаки Толибхон Шахиди), Казахской национальной консерватории им. Курмангазы (дирижер Павел Тарасевич), Президентского «Манас» (дирижер, Заслуженный артист Киргизской республики Эрнис Асаналиев), квартетом Челябинской академии культуры и искусства (художественный руководитель, профессор Адик Абдурахманов), а также «Интероркестром» (дирижеры - Народный артист Таджикистана Б.Меробов, П.Тарасевич, А.Абдурахманов).

Благодаря фестивалю «Бахористон» мы встретились со знакомыми (профессором Уральской консерватории Валерием Шкарупой, доктором искусствоведения Мариной Дрожжиной из Новосибирска, композитором, ректором Киргизской национальной консерватории Муратбеком Бегалиевым) и новыми именами, расширившими творческие контакты музыкантов Ближнего и Дальнего зарубежья. Свой взгляд на музыку предложили молодые музыканты-студенты вузов под руководством опытных художественных руководителей и дирижеров

камерных оркестров. Обозначилась проблема молодежных контактов в современном мире. Репертуарная программа, вместившаяся в плотный график фестиваля, разнообразна по музыкальному наполнению, композиторским направлениям, национальным школам. Каждая программа имеет свою концепцию: звучат старинные опусы и новейшая музыка. Целая серия концертов посвящена музыке своих соотечественников. Фестиваль интересен тем, что мы впервые услышали малоизвестные опусы. Охвачена широкая амплитуда – с XVIII включительно по XXI век.

Открыл концертную неделю «Бахористон» таджикский камерный оркестр при участии квартета челябинцев «Торжественным маршем» Толибхона Шахиди. В его же редакции услышали романс Зиядулло Шахиди «Зи сузи сина» в исполнении китайского певца Пен Дзе, стажировавшегося в таджикской консерватории. Последовала целая серия небольших композиций, диалогизирующих с прошлым и настоящим временем. В этом контексте слушались «Русский танец» для скрипки с оркестром Петра Чайковского - солистка В.Чехлыстова из Челябинска, Прелюдия Астера Пьяцоллы, «Adagio для Вивальди» для двух флейт и струнного оркестра А.Попляновой. Замечательно было увидеть и услышать блистательного музыканта флейтиста Адика Абдурахманова за дирижерским пультом, сумевшего донести до каждого слушателя подлинно художественные ценности исполненных произведений: мучительно-страстной музыки

Пьяцоллы и красивой, спокойной пьесы А.Попляновой. Личностное авторское отношение к последней оригинально раскрывается Адиком Абдурахмановым и Лютией Давлатшоевой из Таджикистана в удивительно одухотворенном звучании флейт, отдаленных друг от друга пространственной перспективой (сцена – амфитеатр). А.Абдурахманов мгновенно переключался из амплуа дирижера в исполнителя, держа под контролем оркестр. Успех выступления был впечатляющим.

Следующими главными сочинениями стали шедевры классической музыки – Скерцо Брамса в интерпретации камерного оркестра Павла Тарасевича и популярное «Лето» из «Времен года» Антонио Вивальди Президентского «Манас», возглавляемого скрипачом Эрнисом Асаналиевым. Хорошо прозвучало Скерцо Брамса, стилистика которого необычайно близка Тарасевичу. Лаконично, собрано передает дирижер контрастные музыкальные ощущения тревожных порывов и лирики, выделенной светлым умиротворенным колоритом. Найденные градации динамики не оставили публику равнодушной. Сочное по звукописи «Лето» Вивальди втягивает слушателя в виртуозное стремительное движение солирующей скрипки и струнных. Артистично темпераментно проводит Эрнис Асаналиев диалог скрипки с оркестром.

Фактически первый день фестиваля был отмечен печатью сопернического духа исполнительского искусства молодых музыкантов. В последующие дни внутренний каркас «Бахористо-

на» опирался на центральный блок фестивальных программ, представленных отдельными коллективами заявленных государств. Второй день был отдан оркестрам из Таджикистана (день) и Казахстана (вечер). Разнородные по форме и содержанию, яркоконтрастирующие по игре на строения произведения соединились в одном концерте «Гармония мира». Задача не только смелая, но и сложная. Прозвучали: Бранденбургский концерт №5 И.С. Баха, «Чакона» Витали, «Palladio» - Concerto grosso Карла Дженкинса, «Moderato» для струнного оркестра А. Мусоева, «Allegro - маком» Н. Хамдамовой, «Жаворонок» Г. Динику, «Павана» М. Равеля, «Кармен - сюита» Бизе – Щедрина. Стремительно меняющаяся «калейдоскопичность» репертуара, её многослойность запечатлела «встречное» движение музыки разных школ и эпох. Известный «Бранденбургский концерт», неоднократно исполняемый в Душанбе, выразительно прочитан челябинским дирижером Адиком Абдурахмановым. Индивидуальны партии таджикских солистов – концертирующей скрипки Анвара Шаймуродова, флейты – Лютии Давлатшоевой и клавира Нигины Обидовой на фоне умелого сбалансированного звучания струнного оркестра. С достаточной полнотой и разносторонне раскрыты особенности баховской музыки.

Встречаясь вновь с дирижерской интерпретацией Т. Шахиди, произведений Дженкинса, Равеля, Бизе – Щедрина, оригинально «переведенных» на состав камерного оркес-

тра «Гармонии мира», каждый раз поражаешься органике звучания, сохранению стиля, образа «адаптированных» партитур. Стремительная, легкая игра струнных в первой части Concerto grosso Дженкинса сменилась оркестровым переложением фортепианной «Паваны» Равеля, где солировала – скрипачка, заслуженная артистка Таджикистана Азалия Галияхметова. Свободно музицируя, не форсируя звук, она приковывает к себе внимание с начальных интонаций звучащего материала, вводя слушателя в прекрасную атмосферу музыки Равеля. Сильные впечатления оставили фрагменты «Кармен - сюиты» Бизе – Щедрина, выстроенные в непрерывную линию контрастных мини-картин. Разнообразие ударных инструментов обогащает тембровую палитру звучащего струнного оркестра, в котором выразительны все составляющие.

Зажигательно искромётно звучит скрипка С. Матюшкиной (Челябинск) со струнным оркестром, (дирижер А. Абдурахманов) в пьесе «Жаворонок» молдавского композитора Динику. Несколько вяло прозвучала «Чаконна» Витали, исполненная скрипачом Далером Нозиловым (из Таджикистана, проживает в Новосибирске) с оркестром руководимым Анваром Шаймуродовым. Видимо, сказывается недостаток опыта обоих музыкантов в качестве солиста и дирижёра. Участником фестиваля был таджикский композитор Амирбек Мусоев, предложивший Т. Шахиди исполнить «Moderato», прочтение которого отвечало авторскому замыслу. Сюрп-

ризом фестиваля явилось появление имени композитора XXI века Назиры Хамдамовой, обучавшейся в консерватории в классе Т. Шахиди. Её композиция под названием «Allegro - маком», сыгранная автором на рояле со струнным оркестром, дает возможность в перспективе подтвердить статус настоящего мастера.

Вечером второго дня состоялся концерт казахского камерного оркестра Павла Тарасевича. На равных правах с сочинениями казахских композиторов Узенбаевой, А. Раимкуловой, Абая, Т. Кажгалиева в концертной программе функционировала музыка зарубежных авторов Б. Бриттена (Англия), З. Миршакар (Таджикистан). Деликатно подходя к партитуре каждого исполняемого произведения, дирижер выразительно с пониманием раскрывает звуковой мир заявленного им композитора. Разнообразное прочтение традиционной музыки «кочевнического мира» казахов наглядно показало различие художественно-стилевых течений внутри национальной композиторской школы. Звукописи активной музыки, рисующей стремительный скачье быстро несущихся коней в пьесе Узенбаевой «Жарыз», противопоставлена спокойная лирика Абая «Айтым салеми каламкас», вызывающая ассоциации с широкими просторами казахских степей. В концерте для скрипки, флейты и фортепиано с оркестром Т. Кажгалиева, «Музыка для струнных» А. Раимкуловой запечатлелись поиски нового языка, окрашенного отчетливо национальной выразительностью. Концерт Кажгалиева прозвучал на хорошем уровне.

Ярким солистом ансамбля – скрипачке Динаре Базарбаевой, флейтисту – Данияру Рыскельдиеву, пианисту Ернару Нуртазину автор сочинения дал возможность раскрыться свободно, непринужденно, обусловив их лидерство в целом. Вторая часть вдохновлена острохарактерными ритмами современной джазовой музыки с явно выраженными восточными красками.

Интонационно осмысленно прозвучали «Вариации на тему Фрэнка Бриджа» Бенджамина Бриттена, представляющие сюиту из самостоятельных музыкальных картин, остро контрастирующих между собой. Дирижером подчеркнуто, усилено сопоставление очаровательно нежного Вальса, напоминающего по стилистике Вальс Наташи из оперы «Война и мир» Сергея Прокофьева, и вдохновенно страстной картины с испанским колоритом бьющихся констаньет.

Сильное впечатление произвела музыка «Респиро» для скрипки, литавр и струнного оркестра Заррины Миршакар. Замечательно солировала скрипачка Азалия Галиахметова с большими профессиональными достоинствами, обеспечивающими легкость, естественность в заразительной игре сочинения. Монологичное высказывание скрипки прозвучало на высоком уровне. Её инструмент, подаренный экс-президентом Украины Леонидом Кучмой, сдержанно звучал в сольных эпизодах и драматично с полным охватом звуковой «мощи» в диалоге с оркестром. Дирижер давал возможность свободно музицировать скрипачке. Со своей стороны Азалия

Галиахметова вместе с талантливым ударником Умедом Халиловым (Таджикистан) втягивали струнный оркестр в «игру» строго выдержанных исконно таджикских ритмических фигур разной комбинации, усиливающую ток динамического музыкального действия.

Репертуарные опусы Президентского камерного оркестра «Манас» под руководством Эрниса Асаналиева, прозвучавшие в третий день фестиваля (днем), органично соседствовали друг с другом, составляя единое целое именуемое концертом. Киргизская сюита Муратбека Бегалиева и «Картины Душанбе» Талабхуджи Сатторова, прозвучавшие рядом, органично вписались в общую атмосферу пейзажных зарисовок родного края, преломляя оригинально черты национального фольклора. Простота музыкального общения композиторов на концертной сцене сегодня определена, на мой взгляд, творческим соприкосновением, общностью эстетических позиций, ощущением мира. Два имени, связанные как творческой, так и биографической нитью – их высокозначимой дружбой, оборванной неожиданно вопиющей несправедливостью – смертью Талабхуджи Сатторова.

Необычайно интересно было услышать Концерт для фортепиано, солирующей трубы с оркестром Дмитрия Шостаковича, музыка которого в «генетической памяти» ряда поколений. Концерт начался второй медленной частью, где живая простая музыкальная речь пианистки Гульшан Конушевой произвела благопри-

ятное впечатление. Оркестр звучит слаженно, правда местами шероховато. Разностильный музыкальный материал в строго продуманной партитуре Шостаковича эмоционально воздействует на слушателя. Острота, динамика выразительной игры пианистки была несколько несопоставима со звучанием солирующей трубы Алихана Жилкибаева (Таджикистан) как в медленной части, так и в финале, наталкивающейся в «беге» на технические препятствия и трудности. Завершился концерт киргизского коллектива «Воспоминаниями о Флоренции» Петра Чайковского. Дирижер уделяет внимание раскрытию внутренней логики композиции. Осмысленно подчеркивает образные контрасты частей цикла, наполненные живыми интонациями инструментальной музыки, медленным движением вальса, отголосками русских песнопений. Впечатляюще прозвучало «Adagio» со спокойно развивающейся мелодией, прерываемой яркими страстными мотивами серенады.

Основной формат фестиваля «Бахористон» сохранился, если не считать отсутствие узбекских музыкантов. Трудно объяснить те обстоятельства, которые помешали артистам продемонстрировать свой талант на гостеприимной земле Таджикистана. Пространственную нишу запланированного концерта заполнили дуэтами и сольными номерами различных композиций. Прозвучали три пьесы для скрипки и фортепиано Талабхуджи Сатторова (Азалия Галиахметова-Валерий Шкарупа), «Весеннее настроение» для фортепиано Назировой

Хамдамовой, Скрипичный концерт Яхия Сабзанова, таджикского композитора, проживающего в Америке (Азалия Галиахметова-Нигина Обидова).

Завершили вечер пианисты из Казахстана и России. Красиво звучали концертные транскрипции Ференца Листа из оперы «Риголетто» Верди в прочтении Ернара Нуртазина (Казахстан) и пьес Клода Дебюсси в интерпретации уральского пианиста, музыковеда профессора Бориса Бородин. Музыкальным откровением стало яркое исполнение трех Этюдов-картин Сергея Рахманинова, «Суфий и Будда» Т.Шахиди харизматичного пианиста, нашего земляка Валерия Шкарупы, знакомого слушателям по ряду концертов с 2001 года. Блестящая музыкальная культура Шкарупы в исполнении подтверждается каждый раз его «версией» интерпретации разного рода сочинений. Он «магнетически» воздействует на аудиторию своей влюбленностью в музыку. Искренность, откровенные высказывания чувствуются в «Этюдах-картинах» Рахманинова; весомая, глубокая порой разрушительная исповедь – в «Суфий и Будде».

Трудно охватить весь репертуар фестиваля, слушаемый каждый день, который казалось бы мог превратиться в будничные обиход. Но, к счастью, разнообразие программ музыкальных коллективов, предложивших слушателям, наполнило их восприятие новыми знаниями и впечатлениями музыки: от небольших миниатюр до глубочайших философских полотен.

Серию утренних концертов (четвертый день) продолжил струнный квартет Челябинской академии культуры и искусства. Художественный руководитель Адик Абдурахманов, подтвердив свое высокое профессиональное резюме, открыл концерт известной второй медленной частью квартета №1 П.Чайковского. Свое восторженное отношение к музыке великого русского композитора квартет раскрывает с первых тактов, выстраивая спокойную уравновешенность мелодической линии, впоследствии одушевленной широтой звучания. Каждый инструменталист, объединенный в ансамбль – Виктория Чехлыстова, Светлана Матюшкина, Елизавета Толстенко, Очир Од – индивидуально подчеркивает художественную ценность творчески «заимствованных» народных тем П.Чайковским, сменяющихся ослепительным блеском танцевального Скерцо. Качественно показал себя ансамбль в интерпретации Квартета №2 Сергея Вольфензона, привлечшего внимание выразительными звуковыми образами, воссоздающими стиливые силуэты музыки Шостаковича. Диалог с гением XX века –Художник и Вечность – положен, видимо, в основу квартета. Ощущаешь преемственность поколений, сильнейшее влияние Шостаковича на судьбы молодых музыкантов. Интересно прозвучали малоизвестные опусы «Русской народной» в обработке Абдурахманова, «Ариетта» Лерой Андерсена, Танго Пьяцоллы.

Многозначная, запечатленная в вечерней программе, музыка В.Моцарта,

Д. Шостаковича, Л. Николаева, Р. Щедрина, А.Пьяцоллы сохраняет свой голос в соединении с композициями таджикских музыкантов Фируза Бахора, Лолы Толис, Джасура Халилова. Моцарт и Шостакович - два крупнейших композитора Вселенной определили концертное пространство, наполненное их чувствами и мыслями в предпоследний день фестиваля. Опусы гениев открыли и завершили вечернюю программу концерта. В Сонате для скрипки и фортепиано Моцарта, не вдаваясь в музыковедческие изыскания, отмечу ансамблевую чуткость у солистов – Далера Нозилова и Валерия Шкарупы. Эта черта особенно проявилась в пьесе Р.Щедрина «Подражание Альбенису», написанной для того же состава. Два феноменальных музыканта скрипачка С.Матюшкина и пианист В.Шкарупа, объединившись, слились воедино в потрясающем ансамблевом звучании страстного, темпераментного «Подражания». Коммуникабельность общения Шкарупы в быту отражается в ансамблевом исполнительстве. Он очень чуткий партнер, умеет удержать на плаву и помочь проявить в полной мере вкус солирующей скрипки Матюшкиной, насладиться ее звучанием и в то же время обнажить нерв живой музыки. В Сарабанде для скрипки соло Ф.Бахора, проживающего в Германии, Д.Нозиллов стремиться открыть слушателю различные, порой, казалось бы, несовместимые образно-смысловые полюса сочинения, при этом сохраняя авторский «голос». В танцевальном ключе Сарабанды от барочного плана звучаний через сов-

ременный – к традициям таджикской музыки зафиксирован современный мир состояний. Прошла премьера вступившего на путь композитора Джасура Халилова (класс З. Миршакар) известного в республике клавишника эстрадного ансамбля «Авеста». Его романтическая, одухотворенная миниатюра «Ноктюрн» (на рояле солировал автор), наполненная порой джазовой импровизацией, была хорошо принята публикой. «Хитом» явилась музыка Пьяцоллы, звучавшая часто на фестивале в разном составе исполнителей. Услышали «Grand Tango», в свое время, написанное композитором по заказу прославленного виолончелиста Мстислава Растроповича для виолончели с оркестром. На таджикской земле это изумительное Танго по своей печали и радости воплотилось в дуэте виолончелистки Заслуженной артистки Аиды Ташибаевой и пианистки Гульшан Конушевой из Киргизии. Особое внимание слушателей привлекла игра скрипача Махмуда Сангинова (Таджикистан) в семейном дуэте с пианисткой Рафикой Сангиновой, озвучивших Сонату Леонида Николаева. Талантливый скрипач вместе с яркой пианисткой Заслуженной артисткой Таджикистана Нигиной Обидовой исполнил еще «Маком-вариации» Лолы Толис, пропитанный духом макомного мышления. Это было одно из лучших его выступлений, где самодостаточно раскрыл природу монодийного голоса традиционной музыки, преломленную авторской интерпретацией. Дуэт с пианисткой

Н. Обидовой усилил поэтическую значимость скрипичного опуса.

Квintет Д.Шостаковича завершил очередной концерт фестиваля. С особым чувством казахские музыканты исполнили Прелюдию и Скерцо из пятичастного струнного квартета с фортепиано. «Печальная задумчивость» солирующих инструментов подчеркивается пластическими контурами мелодии, которая парит в высоких регистрах скрипки, поддержанной мерным движением струнной группы и глубоким низким регистром фортепиано. Скерцо несет иной облик – образ радости, пронизанный быющим пульсом Жизни.

Право завершить фестивальную программу было предоставлено «Интероркестру», собравшему интернациональную команду инструменталистов из разных стран Центральной Азии и России. По традиции состоялось вручение дипломов участникам «Бахористон» от ректора Таджикской национальной консерватории Раджабмата Амирова, министра культуры Мирзошохрана Асрори, заведомо культуры Аппарата Президента Республики Таджикистан Сафарали Курбанова. Заключительным аккордом, подводящим итог музыкальному форуму, стало декларирование Р.Амировым будущего проекта по созданию Интероркестра из музыкантов стран ШОС (Таджикистан, Киргизия, Казахстан, Россия, Узбекистан, Китай) в целях развития нашей музыкальной культуры и приобщения молодежи к классической музыке в разных государствах.

После церемониальной прелюды последовал музыкальный блок. Напряженный ритм, плотно спрессованный график межнациональных программ, к сожалению, снизил качественный уровень заключительного концерта «Бахористон». Не лучшие стороны исполнительства раскрылись и по другим причинам – ограниченного времени совместных репетиций, разницы в профессиональном уровне представленных коллективов, объединенных в один «Интероркестр». Открыл музыкальный вечер Валерий Шкарупа Концертом для фортепиано с оркестром В.Моцарта (ля мажор), за пультом Берон Меробов. Пианист имеет ясное представление о стиле венского классика, внимательно вслушивается в партитуру, помогает оркестрантам взаимодействовать между собой. Оркестр не всегда прислушивается к вежливой речи пианиста, разрушая глушительным звуковым действием целостность музыкальной драматургии. Исчез лучезарный характер, изначально присущий партитуре. Не лучшим образом, на мой взгляд, прозвучала увертюра к «Руслану и Людмиле» М.Глинки. Выразительные фрагменты чередовались, порой с не выверенными по техническому выполнению. Невыстроенность оркестрового баланса, перенасыщенность динамики духовых и ударных ощутимы были, и в подаче страниц балетной партитуры «Смерть ростовщика» Т.Шахиди. Более удачно, хотя и не всегда ровно, прозвучал финал Скрипичного концерта П.Чайковского, солист Эрнис Аса-

налиев; «Рондо-вальс» Т.Сатторова. Рядом с названными сочинениями не убедительной предстала столь яркая партитура «Тройки» из сюиты «Метель» Г.Свиридова под управлением П.Тарасевича.

Сцена Большого зала консерватории вновь представила выступить удивительно обаятельному и дирижеру Адиду Абдурахманову с сочинениями А.Пьяцоллы «Мизюнга ангела» и А.Попляновой «Прощальный поцелую». Живописный образ каждой миниатюры был подан «вкусно» с приправой нежной, тонкой, порой страстной лирики. Оркестр звучал безупречно. Солирующие скрипка –А.Галияхметова, рояль –Н.Обидова, флейта – дирижер погружали слушателя в дивный звуковой ландшафт популярной музыки Пьяцоллы. Выразительная миниатюра Попляновой закончилась неожиданным прощальным поцелуем Адика Абдурахманов, эффектно посланным в зал улыбающимся слушателям.

Художественное впечатление от серии концертов представительно-го фестиваля «Бахористон» разное. Главное, они «зацепили» за душу каждого заинтересованного слушателя в Большом зале консерватории. Энергетика, идущая в зал, интеллектуально и эмоционально подпитывала его, погружая «с головой» в музыку. Хотелось, что бы фестиваль стал регулярным, был центром мировой музыкальной культуры, притягивающим к себе больших художников всемирного диапазона.

Сафар Сулаймонӣ

МАВҚЕИ ТЕМУР АТАХОНОВ ДАР ПАЖҶҶИШҶОИ ТАМАДДУНШИНОСӢ

Миллате, ки фарзандони хешро гиромӣ медорад ва аз онҳо ифтихор менамояд, миллати пӯё ва мондагор мебошад, ба вижа барои онҳое, ки зиндагии хешро дар роҳи болобурдани фарҳангу омӯзиш сарф намуда, шириниҳои умри бобаракати худро дар пойи ин миллат рехтаанд. Яке аз чунин шахсиятҳо, ки дар байни мо ҳамакнун ба як чеҳраи мондагор шинохта ва пазируфта гардидаанд, Темур Атаҳонов мебошанд. Маҳз ҳамина фарҳанги волои ин сарзамин буд, ки ишон зиндагии хешро дар пой он рехтанд.

Имрӯз илми тамаддуншиносӣ монанди дигар илмҳо пешрафт намуда, рӯз ба рӯз доманаи он густурдатар шудааст. Гарчанде ки кишвари мо собиқаи фарҳангию фарҳангшиносии ғанӣ дорад, аммо то ҳол ба ин илм камтар тавачҷӯх зоҳир шуда, улуми фарҳангшиносӣ ва тамаддун мавриди безътиной қарор гирифта буд, ҳол он ки ба забонҳои гуногун дар ин ришта асарҳо таълиф ва ё тарҷума мешаванд. Мутаассифона, дар кишвари мо ақаллан аз кори тарҷумаи чунин китобҳо иқдоме ҳам ба амал наомадааст.

Ба ин хотир устод Темур Атаҳонов ин ҳалои илмиро эҳсос карда, таълифи китоби «Тамаддун»-ро бо шогирди худ Сафар Сулаймонӣ мавриди баррасӣ қарор доданд. Чунин иқдом ҳосили талошҳои ҳамаҷӯзаи муаллиф ва маслиҳати чанд тан донишмандони риштаи тамаддуншиносӣ мебошад.

Китоби «Тамаддун» дар чаҳор ҷилд натиҷаи кӯшише аст, ки ба манзури таълифи як китоби аслий дар заминаи тамаддуншиносӣ сурат гирифтааст. Китобҳои зиёде дар иртибот бо тамаддун ба забонҳои гуногун, ба вежа русӣ нашр гардида, ки ҳар як саҳме дар ошноии илми ҷадид ва густариши он аст. Аммо ин талошҳо, бо вучуди гуногунӣ ва теъдоди зиёд, натавонистанд ниёзи алоқамандонро дар тамаддуншиносӣ таъмин кунанд ва иттилооти бештари илмӣ бонизомро дар заминаи фарҳангу тафаккури миллии тоҷикӣ ҳоло дар даст надоштем.

Дар ин муҳтасар имкон нест, ки ба норасоӣҳо ва дастовардҳои ҳар китоби «Тамаддун» ва мақолоти вобастаи ишон бипардозем, вале он чи ки таи солҳои охир ба он

огоҳӣ ёфтем, ки муаллифон борҳо кӯшидаанд, ки бояд онҳо ба дарди донишҷӯёни мо хӯрад ва ё битавонанд унсурҳои фарҳанги тоҷикиро инъикос кунанд. Китобхое, ки дар иртибот бо фарҳанг ба забони русӣ ба таъб мерасанд, бештар ба арзишҳои фарҳангии аврупоӣ созгоранд, вале донишҷӯёну устодони мо барои омӯзиши тахассуси ин соҳа мувофиқи он китобҳо бояд таълим гиранд. Ин китобҳо тавонистанд ҳалои фарҳангию илмии кишварро комил гардонанд. Ҳамакнун устод Темур Атахонов барои таълифи китоби воҳиди дарсӣ барои макотиби таҳсилоти умумӣ зери унвони «Тамаддун»-ро таълиф менамоянд. Китоби дигар барои донишҷӯёни риштаҳои гуногун дар ин мавзӯ ҳама дар назар аст.

Воқеан, донишҷӯёни риштаҳои ғайритахассусии фарҳангшиносӣ дар ин робита ба мушкilotи бештаре рӯбарӯ мебошанд. Таҳлилу баррасии мо нишон дод, ки дар робита бо таълими фарҳангшиносӣ дар донишгоҳҳо як низоми мушаххас ва як барномаи бунёдии таълимӣ вучуд надорад. Таваҷҷӯҳи баъзе устодон дар раванди таълими фарҳангшиносӣ ё ба фалсафаи фарҳанг ё ба таърихи он ва ё аз дидгоҳи илмӣ, ки ҳуди устодон мутахассис мебошанд, омӯхта мешавад. Дар натиҷа омӯзандагони ин фан донишҳои муназзам ва амиқии фарҳангшиносӣ надоранд. Бештари онҳо ё аз заминаҳои фарҳанги миллӣ ва ё аз манбаъҳои фарҳангу тамаддуни башарӣ кам

иттилоъ доранд. Манзури мо таълими фарҳанг бо ҳамаи мӯҳтавиёташ набуда, балки роҳкушоӣ барои омӯзиши ин фан мебошад.

Бори аввал кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки дар заминаи фарҳанги миллии тоҷикӣ ва арзишҳои башарии он барои касони бо фарҳангшиносӣ иттилооти бештаре касб кунанда, китоб таҳия гардад. Ба ин манзур дар замима баъзе матнҳои фарҳангшиносиро ба маърази хонандагони гиромӣ гузоштаем. Ҳамчунин барои раҳнамоӣ китобҳои зарурӣ, ки дар ин замина интишор ёфтаанд, дар бахши китобшиносӣ танзим гардидааст.

Умед аст, ки ҳосили талош ва заҳмати Темур Атахонов фароҳам меояд ва ҳадафи мо, ки таҳқиқ ва нашри масоили тамаддун дар Тоҷикистон аст, муяссар мешавад.

Дар бораи таърифи тамаддун

Таърифи дақиқи тамаддун ҳамачун як илм амали сахл нест, зеро, аввалан, ханӯз фарҳангшиносӣ дар кишвари мо даврони ибтидоии ҳаёти худро сипарӣ менамояд ва доманайи мутолиоти он чандон густариш наёфтааст. Сониян, миёни бахсҳои гуногуни назарӣ ва истифодаи он ошӯфтагӣ вучуд дорад, ки мавзӯи он бо мавзӯҳои улуми инсонии дигар душвор менамояд.

Албатта, гуногунии таърифҳо на танҳо дар фарҳангшиносию тамаддуншиносӣ, балки дар илмҳои қабл аз онҳо низ ба вучуд омадааст. Фарҳангшиносӣ қариб як қарн умр дорад ва таърифи он имрӯз натиҷаи

ихтилофи назарҳо, тазодҳо ва бархӯрдҳоест, ки таи ин муддат дар миёни мутафаккирон, соҳибназарон ва бузургони ин илм бар сари ҳадафу мавзӯи он вучуд доштааст.

Бо эътирофи Темур Атахонов (назарияи Тейлор), «тамаддун» мафҳумест, ки ба маънои мухталиф ба кор меравад. Аз як дидгоҳ тамаддун ҳамон фарҳанг аст ва ҳатто муродиф бо фарҳанг ба кор меравад. Ва ё аз дигар дидгоҳ, тамаддун сурати пешрафти фарҳанг аст. Тамаддун, аз нигоҳи устод, фарҳангест, ки дорои хусусияҳои пешрафтатар, аз назари кайфӣ, дорои унсурҳои олитар аст.

Фарҳанг осмон аст, тамаддун замин. Устураҳо, мазҳаб, ҳунару адаб аз ҷузъи фарҳанг аст ва улуми ғунун дар пояи илм ва танҳо тамаддун қарор доранд. Гоҳе фарқияти фарҳанг ва тамаддун бар асоси ҳавзаи ҷуғрофиёӣ ва иҷтимоии онҳо мушаххас мешавад. Тамаддун фазои ҷуғрофиёии расмиро дар бар мегирад ва гоҳ чанд иҷтимоӣро дар худ ҷой медиҳад. Ҳол он ки фарҳанг дар боби як иҷтимоӣ ба кор меравад. Мафҳуме аз тамаддун, ки онро мутародиф бо фарҳанг ба кор мебаранд, тамаддуно то ҳадди як мутародиф меоваранд, ба тавре ки дар таърифи устод, фарҳанг батадрич аз сахна канор гузошта мешавад. Имрӯза дар ҳавзаи улуми иҷтимоӣ тамаддун қорбурд надорад ва ҷои мафҳуми тамаддуно мафҳуми фарҳанг гирифтааст (дар андешаи устод Т.А.) ва нисбати он ҳамчун мафҳуми тахассусӣ баҳс мешавад. Мафҳуме аз

тамаддун, ки онро шакли ҷиғунагӣ медонад, бо иноят ба ин ки меъёри мушаххасе дар таснифи печида аз содда вучуд надорад ва дар аксар мавридҳо арзишнок ба унвони меёр дар баҳс ворид мешавад, мавриди нақд қарор гирифтааст. Зеро мафҳуми тамаддун бо ин вежагӣ, тавоноӣ, тамоизбахше аз воқеиятро ба сурати равшан аз даст медиҳад. Илова бар ин, дар ҳавзаи назарии улуми иҷтимоӣ ин мафҳум аз тамаддун қодир ба тавзеҳи воқеиятҳо ва табиӣ онҳо нест. Ба ҳамин ҷиҳат истифода аз он на дар табақабандии падидаҳои инсонӣ ғоидае аст ва на тавзеҳи онҳо қодир ба иғои нақшӣ аст.

Дар китобу мақолати Т. Атахонов бештар мафҳуми “тамаддун” ҳамчун ҳавзае аз падидаҳои инсонӣ (мисли илмҳо ва ғанҳо) дар қано-ри фарҳанг низ қарор мегирад. Зеро илмҳо ва ғанҳо, ки худ падидаҳои маънавӣ ҳастанд, монанди устура ва ҳунар, мазҳаб қобили интиқоланд, аз пораи дигари фарҳанг (мазҳаб, ҳунар ва устура) тақсимбандӣ шуда-анд ва ин ҳеч қуде дар ҳавзаи назарӣ ва амалӣ надорад. Дар қорбурди тамаддун дар ин маънӣ ҳам бештар қенақҳои арзишӣ мудохила доранд, аз қумла илмқарой, ки ба илм ба ҳамчун шакли вежае аз маърифат бештаре таваҷҷӯҳ дорад.

Бо ин дидгоҳҳо, ки ба таври умда дар қорай моҳияти фарҳанг ва тамаддун баҳс қарда ва қӯшидаанд, то мафҳум воҳиде аз тамаддун ва фарҳанг бисозанд ва бипардозанд. Дар амал тамаддуно то ҳадди ма-

фхуми мутародиф бо фарҳанг, ки кодир ба тавсиаи илм нест, тақлид доранд. Ҳамин амр сабаб шуд, то имрӯза дар улуи иҷтимоӣ камтар аз ин мафҳум истифода шавад. Бар хилофи дидгоҳи фавқ, дидгоҳе, ки аз тамаддун ҳамчун мафҳуме истифода мекунад, ки бо он фарқи як фарҳанг бо фарҳанги дигар мушаххас мешавад, ба ҷои иноят бо зоту моҳияти фарҳанг, тамаддун ва ба ҷои инзимоми (зам шудан) воқеии фарҳанг таваҷҷӯҳ карда, дар паи он аст, ки мушаххас созад. Фарҳанг ҳамчун низоме аз анвои падидаҳои инсонӣ бо ваҳдати нисбии худ, ҷи гуна аз фарҳангҳои дигар бо ҳамин вежагӣ фарқкунанда мешавад. Фарҳанг ҳамчун воқеияте ошкор мешавад, ки бо он як ҷомеа худро аз ҷомеаи дигар бозмешиносад ва фарҳанг барои ҷомеа ба мушобеҳи шахсият барои фард аст.

Устод Атахонов ҳангоме ки аз тамаддун сухан мегӯянд, ба ин нуқта ишора мекунанд, ки ҳар як аз ҷомеаҳо куллан дар як тамаддун ширкат мекунанд ва ба эҷоди он дасти ёрӣ менамоянд. Дар ин макон наметавон чун тамаддуни ва ҷомеаи куллиро яке сохт ва ҳам наметавон онҳоро тафриқ ва ҷудо аз якдигар мадди назар қарор дод. Аз тарафи теъдоди суварӣ навъи ҷомеаҳои кулӣ ва сохтани онҳо беш аз шумораи тамаддунҳост ва аз тарафи дигар, тамаддунҳо дар айнаи он, ки аз сохти кулӣ дармегузаранд, ченаки онҳоро ташкил медиҳанд ва аз онҳо пайравӣ мекунанд ва дар

зимни қисмати бузурги ҳар яке аз ин тамаддунҳо мавлуди падидаҳои иҷтимоии том ё ҷомеанд, ки устод онҳоро як решаи тамаддуни башарӣ номидаанд ва дар ин росто усули комперативистикаро мавриди истифода қарор додаанд.

Ин мафҳум аз тамаддун дар муқобили мафҳуме аз фарҳанг қарор мегирад, ки фарҳангро ҳамчун низоме аз маъниҳо ва фаровардҳои инсонӣ мешиносанд, ки ваҳдати нисбӣ доранд, дар як иҷтимоъ нашоунамо мегирад, аз шароити он таъсир мепазирад ва дар муқобил бар он иҷтимоъ таъсир мегузорад ва ваҳдати маънавии онро фароҳам меоварад.

Бо нигоҳи Атахонов, ба таснифи тамаддунҳо мушаххас мешавад, ки он ҷи як тамаддуно аз дигар тамаддунҳо фарқ месозад, густураи ҷуғрофӣ нест. Зеро дар як маҳдудии ҷуғрофӣ дар тӯли таърих шояди шаклгирӣ ва густариши тамаддунҳои мутафовите ҳастем, ки ҳар як хусусиятҳои хоси худро дорад. Чунон ки дар Тоҷикистон шояди рушд ва тавсиаи тамаддуни ориёӣ дар ин давра ва сипас тамаддуни исломӣ мебошад.

Ҳамчунин, густариши тадриҷии тамаддунҳо ё маҳдуд шудани онҳо аз ҷиҳати ҷуғрофӣ нишон медиҳад, унсури ҷуғрофӣ ва ҷарҳи меҳвари барои тамаддун нест ва бояд онро амри арзӣ маҳсуб кард. Тартиби таърихӣ ва замонӣ низ чунин вазъе дорад ва наметавон аз он ба ҳамчун як амри фарқкунандаи меҳвари

мавҷуд суд ҳуст. Қавмият ва наҷод низ ҳамчун омиле фарқкунанда аз ҳамин кӯстӣ дар ранҷ аст.

Ин дар ҳолест, ки ҳар тамаддуне дар як маҳдудаи ҷуғрофӣ ва истеъдодҳои он шакл мегирад ва ин истеъдодҳо бар шакли маҳсули он тамаддун таъсир дорад. Ҳар тамаддуне дар як давраи таърихӣ таҳаққуқ (ба исбот расидан) меёбад. Наҷодҳо ва қавмиятҳо ҳам ранги худро ба тамаддунҳои мебахшанд, ки баранда ва созандаи он ҳастанд. Бо чунин андеша метавон ишора кард, ки дар кулли навиштаҳои устод ҳамрешагии тамаддунҳо мушаххас мегардад, ки чунин нави таҳқиқ аз бегонагии тамаддунҳо ва ҳифз аз нигилизм будааст, ки дар асри мо чунин дидгоҳ хеле муҳим ва созанда мебошад.

Сафар Сулаймони

ТЕМУР АТАХАНОВ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Темур Атаханов - яркий востоковед и культуролог. В четырёх томных книгах «Цивилизация» (авторы Атаханов Т. Сулаймони С.) понятие «цивилизация» характеризует не только определенный этап развития общества, но и несет в себе оценочное значение, т. е. указывает на то, какое общество достойно называться «цивилизацией». Авторы книг «Цивилизация» определяют «цивилизацию как качественный этап в истории общества, характе-

ризующийся определенным уровнем развития самого человека, технологической и экономической базы общества, социально-политических отношений и духовного мира»

По мнению Т.Атаханова понятие «цивилизация» характеризует не только определенный этап развития общества, но и несет в себе оценочное значение, т. е. указывает на то, какое общество достойно называться «цивилизацией». С его точки зрения, проблема отношения понятий «культуры» и «цивилизации» может найти приемлемое решение, если понимать цивилизацию как некий продукт культуры, ее специфическое свойство и составляющую: цивилизация - это создаваемая обществом в ходе культурного процесса система средств его функционирования и совершенствования. Понятие цивилизации при такой трактовке указывает на функциональность, технологичность, институциональность. Понятие культуры - не только на технологии, но и на ценности и смысле, она связана с постановкой и реализацией человеческих целей. Цивилизация предполагает усвоенность образцов поведения, ценностей, норм и т. д., культура же - способ освоения достижений. Цивилизация есть реализация определенного типа общества в конкретных исторических обстоятельствах, культура же - отношение к этому типу общества на основе различных духовно-нравственных и мировоззренческих критериев.

Бахтиёр Қодиров

АНДЕШАҶО ДАР БОРАИ АБӢ ҲАНИФА

1. ПАЁМБАР МУҲАММАД (С) ДАР БОРАИ АБӢ ҲАНИФА

1. «Ба таҳқиқ Одами Сафияллоҳ бо ман фаҳр мекунад ва ман бо марде аз умматам ифтихор мекунам, ки номи ӯ Нӯмон ва кунияти ӯ Абӯ Ҳанифа аст ва ӯ чароғи умматони ман аст»

2. «Агар чунончӣ илм дар ситораи Сураё ҳам бошад, қатъаи мардоне аз фарзандони форс онро ба чанг меоранд». Ин мардро Абӯ Ҳанифа гуфтаанд.

3. Дар зумраи умматони ман марде меояд, ки ӯро Абӯ Ҳанифа Нӯмон мегӯянд. Ӯ то рӯзи қиёмат чароғи уммати ман аст.

4. Баъд аз ман марде хоҳад омад, ки ӯро Нӯмон ибни Собит гӯянд ва Абӯ Ҳанифа куният аст.

5. Дар ҳар аср уммати манро пештозе аст ва Абӯ Ҳанифа пештози қиёмат аст.

6. «Ба таҳқиқ ҷумлаи анбиё бо ман фаҳр мекунад ва ман бо Абӯ Ҳанифа фаҳр мекунам касе, ӯро дӯст дорад маро дӯст доштааст. Касе ӯро душман дорад манро душман доштааст» (аз Ҷамеъ- Ур румуз)

7. «Дар соли 150 зиннати Дунё аз замин бардошта мешавад»

2. ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР СИТОИШИ ИМОМИ АЪЗАМ

1. Имом Абӯҳанифа забони модарии худ- тоҷикиро ҳамчун забони дуввуми ибодати динӣ, фаъолияти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ ҷоиш доништа, ба хоҳири ҳифзу нигоҳдошти он асосҳои шаръиро таъмин намуд.

2. Имоми Аъзам бидуни шакку шубҳа аслан тоҷик аз сарзамини Хуросони Бузург, саҳеҳтар гӯем, аз шарқи ин хиттаи бузург будааст, ки дар он ҷо аҷдоди асили тоҷикон зиндагӣ доштанд ва фарҳанги пурбори ҷаҳоншумулро эҷод намуданд.

3. Зиндагиро қорномаи Имоми Аъзам ва таълимоти абадзиндаи ӯ, ки паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти динӣ-фарҳангии кишварро чун оина равшан сохта, моро барои анҷом додани рисолати созандагӣ роҳнамоӣ мекунад, аҳамияти бузурги ҳаётӣ доранд.

4. Имоми Аъзам ва аҳли хонадонаш аз ашрофзодагони тоҷик маҳсуб меёфт.

5. Имрӯз замоне фаро расидааст, ки андешаҳо ва ақоиди каломии Имоми Аъзамро мавриди омӯзиш

ва баррасии амику ҳамаҷониба қарор гиранд.

6. Аз чор се ҳиссаи донишҳои марбут ба фикҳ, ки аз Қуръон ва суннат гирифта шудаанд, ба Имоми Аъзам дахл доранд.

7. Хидмати Имоми Аъзам махсусан дар ҳифз ва тақвияти асолати таърихӣ ва фарҳангии халқи мо бесобиқа бузург ва шоистаи қадрдонист.

8. Имом Абӯҳанифа ривиши дақиқ ва эҳтиёткоронаро дар мавриди суннат ва сифати масдари дувуми фикҳи исломӣ ҳамчун қонуни зиндагии мусулмонон интиҳоб намуд.

9. Имом Абӯҳанифа бо нубуғ ва заковати фитрии хеш ба дурустӣ дарёфт, ки урфу одат ва анъанаҳои мардуми метавонанд сарчашмаи муассири танзими зиндагӣ ва иҷтимоиёти одамон гарданд.

3. БУЗУРГОН ДАР СИТОИШИ АБӮ ҲАНИФА

1. «Вой, чӣ илме аз миёна рафт!» (ибни Ҷарроҳ- фақеҳи Макка)

2. «Нури илм дар Кӯфа хомӯш шуд ва кӯфиён ҳаргиз монанди ӯ донишмандеро нахоҳанд дид.» (Шаъба)

3. «Ту фақеҳтарини мо, обидтарини мо, зоҳидтарини мо будӣ!» (Ҳасан ибни Абмор)

4. «Ман ба Абӯ Ҳанифа табаррук мечӯям ва ҳамеша қабри ӯро зиёрат мекунам. Чун ҳоҷате ба ман рӯнамо шавад, ба сари қабри ӯ рафта, ду рақаат намоз меҳонам ва аз Худованд ҳоҷатамро металабам. Пас ба зудӣ

ҳоҷатам раво мегардад» (Имом Шафеъӣ)

5. «Мардум дар илми фикҳ (илми шариат) ҳама аз хонадони (миллати) Абӯ Ҳанифаанд» (Имом Шафеъӣ)

6. «Ту барои мо ҷойнишини ростине аз гузаштагон будӣ, аммо баъд аз худ ҷойнишине боқӣ нагузоштӣ ва агар дар илме, ки ту ба эшон омӯхтаӣ, ҷойнишини ту бошанд мумкин, вале дар зӯҳду тақво назири ту касе нест» (Ҳасан ибни Аммор)

7. «Мардум аз илми фикҳ (илми шариат) дар хоб буданд, то он ки Абӯ Ҳанифа омад ва эшонро аз хоб бедор кард» (Назр ибни Шамил)

8. «Ҳар кас меҳаҷад фикҳро (илми шариатро) бишиносад, пас бояд Абӯ Ҳанифа ва ёронашро мувозинат кунад» (Имом Шафеъӣ)

9. «Аввалин шахсе, ки дар илми фикҳ китоб тасниф намудааст, Абӯ Ҳанифа аст» (Ҷалолиддини Суютӣ)

10. «Баъд аз Расули Худо бадаре дар Хуросон тумӯъ мекунад, ки кунияти ӯ Абӯ Ҳанифа аст» (ибни Аббос)

11. «Имоми Аъзам хеле сахӣ буд» (Абӯисроил)

4. ПОРЧАҲОИ НАЗМӢ ДОИР БА АБӮҲАНИФА

*Дар раҳи дин чу Бӯҳанифа зи илм,
Чун чароге ба чуз мунир мабоиш.*

Саной

*Ба илми худододу ақли салим,
Бувад Бӯҳанифа чу дури ятим.*

Чаҳонро ҳам имому ҳам халифа,
Киро медонӣ, илло Бӯҳанифа.
Имоми аввалу Лукмони сонӣ,
Чаҳони илму дарёи маъонӣ.

Касро ба ҳақ расонад асрори
Бӯҳанифа,
Аз мосиво раҳонад афкори
Бӯҳанифа.
Зухду намозу тақво, ҳилму
фунуну фатво,
Ин ҷумла ҳосил овард осори
Бӯҳанифа....
Иброҳими Наққош

Ҳар кӣ ӯ толиби латифа бувад,
Муқтадояш Абӯҳанифа бувад.
Ӯ дар ислом сӯфиву софӣ,
Дар шарият вафиву ҳам вофӣ.

Соли ҳашиод Бӯҳанифа бизод,
Дар чаҳон доди илми фикҳ бидод.
Соли умраш кашид то ҳафтод,
Дар саду панҷаҳаш вафот афтод.
«Ҳабибу-с - сияр»

Он, ки ӯ буд шоҳи муҷтаҳидон,
Номи ӯ Бӯҳанифаи Нӯмон.
Соли мавлуди он шаҳи воло,
Сари уламо, ё сари фуқаҳо.
Ақл таърихи ӯ чу гавҳар суфт,
Соли тарҳили ӯ «муъалло» гуфт.

5. ГУФТАҲОИ ИМОМИ АЪЗАМ

1. Агар даҳ сол ҳам бидуни кас-
бу кор мондӣ, аз илм рӯй магардон.
Чунки илм зикри Худо аст.

2. Бо шогирдонат чунон муш-
фикона рафтор кун, ки гӯё ҳар як аз
ононро фарзанди худат медонӣ, зеро

ин амр рағбат ва алоқай, онҳоро ба
илм бештар хоҳад кард.

3. Агар шахси оммӣ ва бозорӣ
бо ту баҳсу мунозира кард, бо вай
мубоҳиса макун, ки обрӯй туро ме-
барад.

4. Агар дар шахр ё минтақае су-
кунат доштӣ, ки дар он ғайр аз ту
уламои дигаре низ вучуд дошт, ху-
датро яккатози майдон пеш мадеҳ,
балки ҳамонанди як фарде аз онон
зиндагӣ ихтиёр кун, то мутмаъин
шаванд, ки ту қасди ақиб задани
онон ва намоиш додани шахсияти
худро надорӣ, вагарна онҳо бар ту
хоҳанд шунид ва ба ақидаат беэҳти-
ромӣ хоҳанд кард ва умуми мардум
низ бар зидди ту қиём хоҳанд намуд
ва саранҷом гӯё бидуни ҳеҷ гуна фо-
идаи бекадр шудӣ ва мавриди ҳашми
мардум қарор гирифӣ.

5. Дар муъомила бо мардум ҳа-
меша эҳтиёткор бош.

6. Мабодо дар маҷлиси мунозира
бо тарс ва ларз ҳарф бизанӣ, зеро
ки ин амр зехро мушавваш меку-
над ва дар забон лакнат ба вучуд
меоварад.

7. Агар касе аз пушти сари туро
садо зад, ҷавоб мадеҳ, зеро аз пуш-
ти сар фақат ҳайвонотро садо ме-
зананд.

8. Ҳамвора, нафси худатро назо-
рат кун, ва ҳарис бош, ки дигарон
низ дар қорҳои дунявӣ ва ухравӣ аз
амалат истифода кунанд.

9. Ҷуз дар фанни худат, ки илм
аст дар дигар мавридҳо худро дар
радифи оммаи мардум ба ҳисоб
овар.

10. Агар шахсеро ба бадӣ шинохтӣ бадиаширо пеши мардум зикр макун, балки хубие дар вай ҷустуҷу кун, ва бо ҳамин хубӣ аз ӯ ёд кун.

11. Қабристон ва маконҳои муқаддасро ба касрат зиёрат кун ва ба мулоқоти уламо ва машоих бештар бирав.

12. Аз лаънат фиристодани бисёр ва дашном парҳез кун.

13. Ба роҳе, ки меравӣ, ин тараф ва он тараф назар макун, ҳамеша заминро нигоҳ кун.

14. Мабодо дар маҷолиси илм аз ҳашм ва ғзаб кор бигирӣ.

15. Қиссагӯӣ ва дostonсароӣ макун, чунки дostonсаро ғолибан маҷбур аст дурӯғ бигӯяд.

6. ҲОЛНОМАИ ИМОМИ АЪЗАМ

Абӯ Ҳанифа муассиси яке аз мазҳабҳои чаҳоргонаи (1. Ҳанафия. 2. Шофеъия. 3. Моликия. 4. Ҳанбалия) аҳли тасаннун мебошад. Ӯ дар соли 699 – и мелодӣ дар шаҳри Кӯфаи Ироқ таваллуд шудааст. Аксари маълумотҳо шаҳодат медиҳанд, ки Абӯ Ҳанифа аз мулки Аҷам аст. Бештари маълумотҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ин фақеҳи олирутба аз Кобул аст. Исмоил писари Ҳаммод – яъне набераи Абӯ Ҳанифа ривоят кардааст, ки «Ман – Исмоил писари Ҳаммод, писари Нӯмон, писари Собит, писари Нӯмон, писари Собит, писари Нӯмон, писари Марзон аз озодагонии форс ҳастам. Ба худо савганд, ки тавқӣ бардағӣ ҳаргиз ба гардани яке аз хонадони мо наҷфодааст».

Абӯ Ҳанифа дар соли 80-уми ҳиҷрӣ, ки мутобиқи соли 699 – уми мелодӣ мебошад ба дунё омадааст. Давраи бачагии Абӯ Ҳанифа дар шаҳри Кӯфа гузаштааст. Дар китоби «Таърихи Ҳанафия» навишта шудааст, ки Абӯ Ҳанифа дар ҷавонӣ аз падар ғаним менамуд. Модараш дар он айём хеле ҷавон будааст. Ҷаъфари Содик модари Абӯ Ҳанифаро ба никоҳи худ мебарорад. Аз ин ҷост, ки дар баъзе сарчашмаҳо Ҷаъфари Содикро нахуст устои Абӯ Ҳанифа номидаанд. Дар зиндон маъмурони халифа ҷомеаи барои ӯ пешкаш намураданд. Ӯ гуфт: Ман медонам дар ин ҷо заҳр омехтаед. Дар худкушӣ ба Шумо ҳамроҳ намешавам, аммо маъмурон ӯро ба пушт афканда, ҷабраи ҷомеаи заҳро дар даҳонаш рехтанд. Пас аз ин аз ҷой бархесту сар ба сачда ниҳод ва ҷон дод. Баъзе гӯянд, ин амали заҳрнӯшонӣ дар ҳузури халифа анҷом гирифт. Марғи фотиабори Абӯ Ҳанифа дар соли 767-и мелодӣ сурат гирифт.

7. ЛАҚАБИ АБӮҲАНИФА

1. Кунияи Нӯмон (Имоми Аъзам) Абӯ Ҳанифа аст. Ин куния аз ду калима иборат аст. Абӯ – падар ва Ҳанифа – касе, ки барҷо ва ҳақиқӣ мебошад. Аз сабаби он ки Нӯмон дар фикри дини худ устувор буд ӯро Абӯ Ҳанифа хондаанд.

2. Имоми Аъзам гиёҳро истеъмом мекард, ки дар лаҳҷаи мардуми Ироқ «Ҳанифа» номида мешуд.

3. Дар лаҳҷаи ироқӣ кӯза (офтоба)-и таҳораткуниро ҳанифа гӯянд.

Ба сабаби доим бо таҳорат будани Абӯ Ҳанифа ўро чунин гуфтаанд.

8. ҲУРМАТИ АБӢҲАНИФА

Як субҳ Имом Шафеъӣ дар сари мазори Абӯ Ҳанифа намоз хонд. Шофеиёро ҳукм ин аст, ки дуои кунутро дар намози бомдод мехонанд. Шафеъӣ дуои кунутро нахонд. Аз ӯ савол карданд, чаро ин тавр рафтор кардӣ? Ӯ гуфт: Аз ҷиҳати эҳтиром ба соҳиби мазор, зеро Аҳноф (аҳли ҳанафия) қунутро баъди намози ҳуфтан мехонанд. (аз «Шарҳи Минҳоч»)

9. КАСБИ ИЛМ

1. Агар даҳ сол ҳам бидуни касбу кор мондӣ аз илм рӯй магардон. Чунки илм зикрӣ Худо аст.

2. Агар шахси оммӣ ва бозорӣ бо ту баҳсу мунозира кард, бо вай мубоҳиса макун, ки обрӯи тӯро мебарад.

3. Агар дар шахр ё минтақае сукунат доштӣ, ки дар он ғайр аз ту уламои дигар низ вучуд дошт, худатро яккатози майдон пеш мадеҳ, балки ҳаммонанди як фарде аз онон зиндагӣ ихтиёр кун, то мутмаъин шаванд, ки ту қасди ақиб задани онон ва намоиш додани шахсияти худро надорӣ, вагарна онҳо бар ту хоҳанд шунид ва ба ақидаат безҳтиромӣ хоҳанд кард ва умуми мардум низ бар зидди ту қиём хоҳанд намуд ва саранҷом гӯё бидуни ҳеч гуна фоида бақадр шудӣ ва мавриди ҳаши мардум қарор гирифтӣ.

4. Дар муомила бо мардум ҳамеша эҳтиёткор бош.

5. Мабодо дар маҷлиси мунозира бо тарс ва ҳар лаҳза ҳарф бизанӣ, зеро ки ин амр мушавваш мекунад ва дар забон лакнат ба вучуд меояд.

6. Ҷуз дар фанне, ки илм аст, дар дигар мавридҳо худро дар радифи оммаи мардум ба ҳисоб овар.

10. ФАӢОЛИЯТИ ИЛМӢ

Абӯ Ҳанифаи хурдсолу закитаъб дар омӯзиши илму адаб, сарфу наҳви арабӣ ва Қуръон рағбати калон зоҳир намуда, ин улуми мазкураро ба ҳубӣ аз худ намуд. Ӯ дар ҷавонӣ Қуръонро комилан аз ёд карда буд. Баъдан ӯ ба касби бобой – тичорат шуғл варзида, аксари авқоти хешро дар бозор масраф менамуд. Касе набуд, ки ўро барои такмили минбаъдаи илмӣ таҳрик намояд. Боре ӯ бо Имом Шаъбӣ ном марде дар бозор шиносӣ пайдо кард. Миёни ин ду тан сӯхбати илмӣ боло мегирад. Шаъбӣ фаросату фаҳмиши Абӯ Ҳанифа дида, ба ӯ маслиҳат медиҳад, ки хатман таҳсили илмро идома диҳад. Абӯ Ҳанифа бозорро тарк намуда, дар ҳавзаҳои илмӣ он онзамон дохил мешавад. Ибтидоан ӯ ба фарогии илми Калом саъй мекунад ва дар ин соҳа ба дараҷае мерасад, ки забонзади донишпашӯҳони аср ва саромади Эшон гардид.

Дар қуввати чадал ва истидлол ончунон маҳоратеро касб намуданд, ки доимо даргири мучодалоти каломӣ ва муборизоти истидлолӣ ва фалсафӣ буданд. Барои ораста сохтани майдонҳои ҷололи каломӣ ба Бастра меомаданд. Бастра мақоми пештарин

фирқаҳои каломии он замон буд. Ӯ зиёда аз 20 дафъа ба Бастра сафар намуд. Ҳар дафъа зиёда аз як сол дар он ҷо иқомат меварзид. Дар ин муддат бо кашмакашиҳои каломӣ банд мебуд. Дар он замон илми каломро аз ҳама улуи бартарину беҳтарин мешумориданд. Мутакаллимони ривочи ин илмро ба он далел розӣ медонистанд, ки илми калом усули дин аст. Касонеро, ки дар илми калом иштиғол доштанд мутакаллим меномиданд. Дар нафаси Абӯ Ҳанифа фикре эҷод шуд, ки чаро саҳоба ва тобеин, ки эшон дар илми калом маълумоти пештар доштанд, ба ривочи ин илм машғул нашудаанд? Аз ин рӯ тарки илми калом намуд ва роҳи майдони фикхро пеш гирифт.

Абӯ Ҳанифа дар синни 29 - солагӣ бо фарқеҳ ва илоҳиётшиносии машҳури Кӯфа Ҳаммод ибни Сулаймон дӯстию шиносӣ пайдо намуд. Рӯзе ҷумлаи шогирдонии Ҳаммод ибни Сулаймон саршавии ҳалқаи дарсӣ ва омадани устодашонро интизор буданд. Зане дар маҷлис ҳозир шуд. Ӯ ба ин ҷамоаи шогирдон рӯ оварда, суол кард: «Марде ҳаст ва меҳодад, ки бо тариқи суннат занашро талоқ бидиҳад. Ӯ кадом лавзро бояд ба забон биранад?». Кулли шогирдон дар ҷавоб оғиз монданд ва аз зан хоҳиш намуданд, ки ин суолро аз устодашон бипурсанд, то ҳамагон аз ин масъала огоҳ шаванд. Надонистани ҷавоби ин масъала дар қалби Абӯ Ҳанифа оташро фурузон намуд, ки ин оташ дар омӯзиши фикр бекарор намуд. Дар тӯли 10 сол (ва бо равоияти дағр 18 сол) Абӯ Ҳанифа аз Ҳаммод

дарси фикр омӯхт. Дар фарогири илми фикр Абӯ Ҳанифа ба мақоме даст ёфта буд, ки устодаш ӯро дар сатҳи ҳалқаи илмӣ, дар баробари ҳадаш ҷой меод. Абӯ Ҳанифа рӯзе бо ҳадаш фикр кард, ки ӯ бояд як ҳавзаи дарсии мустақил созмон диҳад. Субҳи он рӯзе, ки ӯ бояд ин корро бо устодаш изҳор менамуд, ҳолати ногуворе рӯй дод. Хабарии марғии яке аз наздикони Ҳаммод, ба ҷуз вай дигар кас надошт, баррасид. Ҳаммод ба сабаби ин ҳодиса Абӯ Ҳанифаро ҷойнишини хеш дар ҳалқаи илмӣ – дарсии шогирдонаш эълон дошта, ҳадаш мусофират намуд. Ҳаммод ду моҳ ғойб шуд. Дар ин муддат аз Абӯ Ҳанифа шаст масъала пурсида шуд, ки ӯ аз устодаш ин масоилро ҳарғиз нашунида буд. Вай ҷавоби ин 60 масъаларо ба соилои арза дошт. Баъди бозгашти устодаш ин масъалаҳо дар миён гузошт. Устодаш ба 40 масъалаи вазънамудаи Абӯ Ҳанифа мувофиқат намуда, ҷавоби 20 масъалаи дигарро рад намуд. Пас аз ин Абӯ Ҳанифа дар фикр пурра камол наёфтани хешро эҳсос намуда, азм намуд, ки то охири умри устодаш аз ӯ ҷудо нашуда, илми фикр меомӯзад. Ҳамчунин қасди худро дар бораи таъсиси ҷамоаи нави дарсӣ-илмӣ тарк намуд. Фақеҳи шаҳир тӯли солиёни мадид ҳамради устодаш буда, маҳорати худро дар ҷодаи илми фикр сайқал меод. Ӯ аз шогирди оддӣ то ба дараҷаи ёвару мушовири беҳтарини устоди ғиромияш расида буд.

Ҳаммод пеш аз марғ ба ин дастпарвари дӯстдоштааш васияти так-

мил ва инкишофи факхро намуд. Абӯ Ҳанифа баъди вафоти устодаш дар ин мақом 10 соли дигар сукунат варзида, аз факехони машхури шаҳрҳои Кӯфаю Басра гардид.

Абӯ Ҳанифа нисбати устои оликадраш самимияти беохир дошт. Барпои пойдории ин меҳру садоқат Абӯ Ҳанифа писарашро Ҳаммод ном гузошт.

Дар нимаи аввали асри VIII раёсати илмии Кӯфа бо Ҳаммод ибни Сулаймон ифтихор дошт. Мардум дар ҳосил кардани матолиби фикҳии худ ба мазҳари ӯ иқдом меоварданд. Баъди вафоти Ҳаммод садрнишини илми фикҳ писари эшон таъин гардиданд. Ёрону пайравони падараш дар атрофи ӯ чамъ меомаданд. Муттаассифона, писари Ҳаммод ниёзҳои фикҳии мардумро посух гуфта натавонист, зеро тавоноии илмии ӯ дар наҳв ва илми Калом буд. Он гоҳ ҷойгузини писари Ҳаммод Мӯсо ибни Кассир шуд.

Мӯсо ибни Кассир бо бузургони илми фикҳ ҳамнишин буд, аммо ӯ дар фарогии илми фикҳ ҳуҷҷати қотеъи замони хеш набуд. Баъди чанде ӯ азми сафари ҳаҷ намуд. Таваҷҷӯҳи мардум ба сӯи Абӯ Ҳанифа шуд. Ӯ талаби мардумро пазируфта чунин гуфт: «Намехоҳам илм бимирад».

Харидорони дӯкони маънавии Абӯ Ҳанифа торафт зиёд мешуданд ва аз ҷоми сахҳои фикҳу фаросати ӯ мутабаххир мешуданд. Ӯ шогирдонии зиёдеро ба камол расонид. Абӯ Юсуф ва имом Муҳаммади Шайбонӣ аз шогирдони хеле маъруфи ӯ мебошанд.

Абӯ Ҳанифа илму олимро хеле дӯст дошта, эҳтиром менамуд. Муаллиме писари ӯро сураи «Фотиҳа» омӯхт. Абӯ Ҳанифа фараҳманд шуда, ба устои писараш 900 дирҳам (ва бо ривояти дигар 1000 дирҳам) тӯхфа намуд. Абӯ Ҳанифа дар баробари такмили савияи илмии хеш ҳамзамон тиҷоратро давом медод. Агар ӯ ба бозор мерафт ва чизе барои хонааш меҳарид, ҳатман барои уламои мешинохтааш низ маводи либоса ё хӯрокаи меҳарид. Падари яке аз шогирдони хеле пешқадамаш, яъне падари Абӯ Юсуф ба ҳузури Абӯ Ҳанифа омаданд. Ӯ ибрози назар намуд, ки аҳволи иқтисодии оилаашон бад аст. Аз ин рӯ, Абӯ Юсуфро аз дарс ҷавоб гирифтани хост. Абӯ Ҳанифа 1000 динори ироқӣ ба падари шогирдаш дода, Абӯ Юсуфро дар ҳалқаи омӯзиши илм нигоҳ дошт. Ҳамин тавр Абӯ Ҳанифа дар майдони фикҳ қадамҳое ба пеш ниҳод, ки дигарон дар анҷоми он очиз буданд.

ЧЕЛОВЕК С БОЛЬШОЙ БУКВЫ

лучшее будущее всего коллектива. Никогда Джелмат Шерматов не повышал голоса в разборе конфликтных ситуациях. Тот, кто первый раз побеседовав с ним, чувствовал такое чуткое внимательное отношение собеседника, какое ощущаешь с давно знакомым или близким другом. Редко встретишь сейчас руководителя, который бы уважал так личность каждого сотрудника, и даже незнакомого ему человека. Его можно назвать - Человек с большой буквы.

Ушёл из жизни Джелмат Шерматов, директор НИИ культуры и информации Министерства культуры республики Таджикистан, главный редактор журналов «Вестник культуры» и «Фарханг ва хунар». 10 февраля 2009 года сердце друга, учёного, педагога, хорошего человека перестало биться на рабочем месте в начале рабочего дня. В качестве директора НИИ культуры и информации Министерства культуры РТ он проявил себя хорошим организатором, чутким руководителем, способным учёным. Всё своё рабочее и свободное время он посвятил работе, столько планов, идей и проектов осталось не осуществлёнными им. Он умело направлял научно-исследовательскую деятельность учёных института, проявлял заботу о страших по возрасту, вникал в проблемы каждого сотрудника, поддерживал словом и делом, вселял надежду на

Джелмат Шерматов родился 9 августа 1954 года в кишлаке Дар-Дар Айнинского района Согдийской области. После окончания средней школы он поступил в ТГИИ им. М.Турсун-заде на библиотечный факультет. В 1976 году окончил институт с красным дипломом, затем работал в научно-исследовательском отделе республиканской библиотеки им. А.Фирдауси (ныне Национальная библиотека РТ им. А.Фирдауси), преподавал в ТГИИ им. М.Турсун-заде. В 1978 – 1979 гг. служил в рядах Советской Армии. Затем работал директором централизованной библиотеки Айнинского района. Здесь он изучал положение дел библиотек района, материально-технические возможности библиотек в обслужи-

вании читателей, профессиональный уровень знаний библиотекарей. В 1980 году Джелмат Шерматов возвращается на работу в качестве преподавателя на кафедру библиотекосведения библиотечного факультета в ТГИИ им. М.Турсунзаде. Практический опыт директора сельской библиотеки и знания, полученные в институте стали основой того интереса к научной работе, которые затем проявили себя во всей последующей жизненной деятельности Джелмата Шерматова. На кафедре он разрабатывает лекции по различным отраслям библиотекосведения, собирает научный материал и готовится к поступлению в аспирантуру. В 1982 году он поступает на дневное отделение аспирантуры Московского государственного института культуры., и здесь он себя проявляет в рядах лучших аспирантов, доказав тем, что в 1985 году в Казани на Всесоюзной конференции аспирантов вузов культуры и искусства за лучший доклад занял первое место по секции библиотекосведения, где различные научные школы Москвы и Ленинграда, Киева, Минска и Ташкента и других городов страны приняли участие в этой конференции. В 1986 году Джелмат Шерматов защитил кандидатскую диссертацию на звание кандидата педагогических наук на тему «Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодёжи». Его дальновидность поражает и сейчас, насколько актуальна эта тема

сегодня в воспитании молодёжи. С начала своей трудовой деятельности по 2005 год Джелмат Шерматов работал в качестве преподавателя, старшего преподавателя, доцента, с 1991 по 1997 гг. был деканом библиотечного факультета ТГИИ им. М.Турсунзаде. Он разрабатывает учебные программы по различным отраслям библиотекосведения, вводит в учебный план новые спецкурсы. Большое внимание уделяет профессиональному уровню подготовки будущих специалистов.

14 декабря 2005 года Джелмата Шерматова назначают на должность директора НИИ культуры и информации Министерства культуры, но и тогда он не порвал связи с институтом искусств, продолжая преподавать в нём. Его ученики и последователи, среди них учёные, уже сейчас кандидаты наук, доценты, профессора работают во всех сферах культуры, продолжая его дело. Его перу принадлежат около 150 публикаций: статей, книг, учебно-методических пособий, учебных программ. Его работы опубликованы на русском, украинском, казахском, таджикском и других языках, подготовлены книги к изданию по библиотечному делу. Он выступал на многочисленных научных конференциях, среди них шесть международных, где он представлял республику Таджикистан.

В качестве Директора НИИ культуры и информации сумел создать в институте атмосферу активной жиз-

недеятельности, вселял надежду, что все трудности преодолимы, в том числе и экономические. Он наладил сотрудничество с научными центрами в республике и за её пределами: Академией наук РТ, Национальной консерваторией им. Т.Сатторова, Национальной библиотекой им. А.Фирдауси, Национальным музеем им. К.Бехзод, ТГИИ им. М.Турсунзаде, Московским институтом культуры, Научно-исследовательским институтом культуры РФ., Национальной библиотекой Белоруссии, редакциями журналов «Клуб», «Библиотекосведение» РФ и др.

Где бы он не работал, он всегда стремился выполнить с максимальной отдачей тот участок работы, который поручался ему. Его научная жизнь была полна идей и проектов. Он умел сконцентрировать вокруг себя людей, которые, как и он горели желанием посвятить свою жизнь для процветания родины, сделать республику лучше, более привлекательной для других, поднять её культуру на более высокий уровень, не отставать от соседних республик. Его идеи развития библиотечного дела вышли за рамки одной отрасли, он стал заниматься общими проблемами культурологии, которые осуществлялись им в журнале «Вестник культуры». Его проект создания журнала «Фарҳанг ва ҳунар» был одобрен и поддержан международной организацией СО-РОС. В качестве главного редактора

журнала он проделал большую работу, собрав воедино многих учёных разных отраслей науки и культуры. На страницах журнала печатались статьи по музыке, народному творчеству, театру, кино, хореографии, библиотековедению, изобразительному искусству, книгоиздательству, новости культуры и искусства.

Его идея создания «Республиканского центра информационных ресурсов по культуре и искусству» является сегодня одной из приоритетных в информационном мире обеспечения научных учреждений, СМИ. Этот центр должен был облегчить информационный поиск всех, кто интересуется культурой и искусством не только в республике, но и за её пределами. Разработанный им проект «Республиканский центр информационных ресурсов по культуре и искусству» должен был осуществиться в 2009 году. Однако этой его мечте не суждено было осуществиться.

Джелмат Шерматов был награждён значком «Отличник культуры», в 1999 году был награждён орденом в честь 90 - летия Бободжона Гафурова. Отличный семьянин, с женой дал хорошее воспитание двум детям.

С прискорбием мы отмечаем, что от нас ушёл учёный, друг, руководитель, каких мало. Джелмат Шерматов останется в нашей памяти как Человек с большой буквы.

От редакции

ТАЪЛИФОТИ ТОЗА

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Фарҳанг ва омӯзиш дар ҳавзаи тамаддуни иронӣ: маҷмӯаи мақолоти илмӣи устодон ва унвонҷӯёни Ирон, Афғонистон ва Тоҷикистон / зери назари профессор Сафар Сулаймонӣ; вироиши илмӣ: Азро Абдурахимӣ, Ҷаводи Тоҳирӣ ва Муҳаббат Мадиева; Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогӣи Академияи илмҳои педагогӣи Тоҷикистон; Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон; Бунёди ироншиносии тоҷик.- Душанбе: Ирфон, 2009. – 736 с.

Дар маҷмӯаи мақолоти зерин фаровардаҳои илмӣ ва пажӯҳишии устодон ва унвонҷӯёни давраи доктории Тоҷикистон, Ирон ва Афғонистон гирдоварӣ ва танзим гардидааст. Аввалин бор дар ин мақолаҳо мушкилот ва муштаработи фарҳангӣ ва омӯзишии ҳавзаи тамаддуни ирониро мавриди баррасӣ қарор гирифта аст. Бештари мақолот тибқи пажӯҳишҳои ҷомеашиносӣ анҷом пазируфта, нуктаҳои аслии мавзӯ ҷисолаҳои доктории донишҷӯёро дар бар мегирад. Умед аст, ки ин маҷмӯаи

мақолот барои рушди ҷомеаи фарҳангии ин се кишвар муфид буда, дар таҳкими муштаработи фарҳангӣ ва илмӣи ҳавзаи тамаддуни иронӣ нақши муҳим ифо кунад.

Сулаймонӣ, С. Китобхонаҳои электронӣ / Муҳар. масъул Ҷ.Шерматов; Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот.-Душанбе: Ирфон, 2009.-150 с.

Дар китоби мазкур масъалаҳои китобхонаҳои электронӣ дар раванди технологияи иттилоотӣ, ИНТЕРНЕТ дар хадамоти китобдорӣ ва иттилоърасонӣ, захираҳои электронӣ, электронисозӣ, навъи файл ва ҳуқуқи муаллиф дар нашрҳои электронӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Китоб барои донишҷӯён, донишомӯзон ва муаллимони риштаи китобдорӣи иттилоърасонӣ муфид мебошад.

Сулаймонӣ, С. Хонавода дар ислом: хонавода бо зерсохторҳои исломӣ.-Кум: Фароғуфт, 2009.-144 с. форсӣ

Китоби мазкур ба масъалаҳои хонавода дар ислом баҳшида шуда, чунин самтҳои фаъолияти хонаводагиро дар бар мегирад: шодӣ ва хушӣ, ахлоқи ҳамешагӣ, ташақкур кардан, таҳқири нашудани зан, ташаққури зан аз шавҳари худ, калидҳои хонаводаи солим дар зиндагӣ, равоҷи комилан саҳеҳи байни зану мард, ҳақсолорӣ, дуо дар ҳаққи фарзандон, варзиш ва тафреҳоти солим, машварат бо кӯдакон ва навҷавонон, вазоифи зан мушаххас ва қобили иҷро, вазифаи мард, сарнавишти фарзандон ва ғайра. Китоб барои падару модарон ва мутахассисони соҳаи педагогикаи хонавода муфид мебошад.

Табарӣ М. Дидори дӯст. (Маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе, 2009.- 44 саҳ.

Маҷмӯи мақолаҳои мунаққиди театр М.Табарӣ ба ҳаёту фаъолияти эҷодии намояндагони барҷастаи санъати театрии тоҷик баҳшида шуда, дар он воқеаҳои муҳими ҳаёти ҳунарии охири садаи XX ва оғози асри XXI инъикос гардида.

Дар маҷмӯа асосан, портретҳои солҳои охир офаридаи муаллиф гирд оварда шудаанд.

Муаллиф дар мисоли тақдири фардиятҳои гуногун равандҳои асосии ҳунари театриро баррасӣ намудааст. Қаҳрамонҳои асар ҳамзамонони мо ҳастанд: онҳо олим, драматург, ҳунараманд, коргардон ва овозхонҳои машҳур буда, ҷамаашиноро меҳр ба театр зери боми он ва ҷилди ин маҷмӯа муттаҳид сохта.

Табаров М. Театр Мауланы и театральность зикров и самаъ. – Душанбе, 2009. – 152 стр.

В работе рассматриваются вопросы театральности обрядов ордена Маулавийа и применение их опыта в современной таджикской культуре.

Книга предназначена для широкого круга читателей – любителей театрального искусства.

Челмат Шерматзода. Китобномаи шарҳиҳолӣ / Мураттиб ва муаллифи мақолаи муқаддимаӣ Ш.Тошев; Зери назари С.Шосаидов.- Душанбе: Эҷод, 2009.- 68 с.

Китобишиносии осори Челмат Шерматзодаро дар бар мегирад ва барои китобдорону мутахассисон муфид мебошад.

МУАЛЛИФОНИ ИН ШУМОРА

Сафар Сулаймонӣ - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Бахтиёр Қодиров - доктори илмҳои педагогӣ

Аскар Абдурахмонов - номзади илмҳои санъатшиносӣ, профессор

Қурбоналӣ Бӯриев - номзади илмҳои таърих, директори Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот

Лариса Назарова - номзади илмҳои санъатшиносӣ, дотсент

Гавҳар Мухторова - номзади илмҳои педагогӣ

Ҷаводи Тоҳирӣ - декани факултаи улуми инсонии Донишгоҳи Абҳар, Ҷумҳурии Ислонии Ирон

Маҷид Муҳаммади Музаффар - узви ҳайати илмии Донишгоҳи озоди ислонии Техрон, воҳиди ҷануб

Назокат Қличева - мудири шӯъбаи фароғатшиносии Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот

Рустам Воҳидӣ - муҳаққиқ - филмшинос

Пивоварова Наталья - аспиранткаи РТСУ, ходими илмии Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот

АВТОРЫ ЭТОГО НОМЕРА

Сафар Сулаймони - доктор педагогических наук, профессор

Бахтиёр Кадиров - доктор педагогических наук

Аскар Абдурахманов - кандидат искусствоведения, профессор

Курбонали Буриев - кандидат исторических наук, директор НИИ культуры и информации

Лариса Назарова - кандидат искусствоведения, доцент

Гавхар Мухтарова - кандидат педагогических наук

Джавод Тохири - декан гуманитарного ф-та Абхарского университета ИРИ

Маджид Махмуди Музаффар - член ученого совета Исламского свободного университета г. Тегерана

Назокат Клычева - зав. отделом досуговедения НИИ культуры и информации

Рустам Вохиди - исследователь - киновед

Пивоварова Наталья – аспирантка РТСУ, научный сотрудник НИИ культуры и информации

МУНДАРИҶА

ФАРҶАНГШИНОСӢ

Сафар Сулаймонӣ

МЕРОСИ ИМОМИ АЪЗАМ ВА ОСЕБШИНОСИИ ТАВСЕАИ ФАРҶАНГИ ИСЛОМӢ	3

Ҷаводи Тоҳирӣ

АҲКОРИ ФАРҶАНГШИНОСИИ РУМӢ ДАР «МАСНАВӢ»	9

Маҷид Маҳмуди Музаффар

МАСЪАЛАҶОИ ФАРҶАНГШИНОСӢ ДАР ОСОРИ ҲОҶА НАСИРУДДИНИ ТӢСӢ	15

БИБЛИОГРАФИШИНОСӢ

Қурбонали Бӯриев

МАНОБЕИ ТАЪРИХИ БИБЛИОГРАФИЯИ КИШОВАРЗӢ	23

РАҚСШИНОСӢ

Назокат Қличева

ТАМОЈУЛОТИ РУШДИ САНЪАТИ ҶАВАСКОРИИ ТОҶИК: СОЛҶОИ 60-80 ҚАРНИ XX	29

ТЕАТРШИНОСӢ

Аскар Абдурахмонов

БУНЁДГУЗОРОНИ ТЕАТРИ ТОҶИК	41

ФИЛМШИНОСӢ

Рустам Воҳидӣ

СИТОРАИ ШАБИСТОНИ БУҲОРО	53

ФАРҶАНГИ КАСБУ ҚОР

Гавҳар Мухторова

ФАРҶАНГИ КАСБАНДӢЗӢ АЗ ДИДГОҶИ ИСЛОМ	60

Қурбоналӣ Бӯриев

ФАРҶАНГИ АСПАРВАРИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ВА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ОН»	65

ТУРИЗМ

Пивоварова Наталья

ТУРИЗМ ҶАМЧУН КОМПОНЕНТИ АЗНАВБАРҚАРОРКУНИИ ФАӢОЛИЯТИ ФАРҶАНГӢ	73

НАВИДИ ФАРҲАНГӢ

Лариса Назарова

ФЕСТИВАЛИ ОРКЕСТРИ ҶАҲОН: МАРАФОНИ МУСИҚӢ 80

ЧЕҲРАҲОИ ОШНО

Сафар Сулаймонӣ

МАВҚЕИ ТЕМУР АТАХОНОВ ДАР ПАЖӢҲИШҲОИ
ТАМАДДУНШИНОСӢ.....89

МАСЛИҲАТҲОИ МЕТОДӢ

Бахтиёр Кодиров

АНДЕШАҲО ДАР БОРАИ АБӢҲАНИФА 94

СӢГВОРӢ

ИНСОНИ БУЗУРГ 101

Таълифоти тоза 104

Муаллифони ин шумора..... 106

СОДЕРЖАНИЕ

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Сафар Сулаймони

НАСЛЕДИЕ ИМОМА АЪЗАМА И ПАТОЛОГИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ..... 3

Джавод Тахири

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ РУМИ В «МАСНАВИ» 9

Маджид Махмуд Музаффар

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ ХОДЖА НАСИРУДДИНА ТУСИ.....15

БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ

Курбонали Буриев

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ БИБЛИОГРАФИИ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....23

ХОРЕОГРАФИЯ

Назокат Клычева

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
САМОДЕЯТЕЛЬНОСТИ: 60-80 ГОДЫ XX В 29

ТЕАТРОВЕДЕНИЕ

Аскар Абдурахманов

ОСНОВОПОЛОЖНИКИ ТАДЖИКСКОГО ТЕАТРА 41

КИНОВЕДЕНИЕ

Рустам Вохиди

НОЧНОЙ ЗВЕЗДЫ БУХАРЫ.....53

КУЛЬТУРА ПРОФОРИНТАЦИИ

Гавхар Мухтарова

КУЛЬТУРА ВЫБОРА ПРОФЕССИИ В ИСЛАМЕ 60

Курбонали Буриев

КУЛЬТУРА РАЗВЕДЕНИЯ КОНЯ У ПРЕДКОВ ТАДЖИКОВ 65

ТУРИЗМ

Пивоварова Наталья

ТУРИЗМ КАК КОМПОНЕНТ РЕКРЕАТИВНОЙ ФУНКЦИИ КУЛЬТУРЫ.....73

НОВОСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ

Лариса Назарова

ФЕСТИВАЛЬ ОРКЕСТРОВ МИРА: МУЗЫКАЛЬНЫЙ МАРАФОН.....80

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ УЧЁНОГО

Сафар Сулаймони

ТЕМУР АТАХАНОВ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИИ 89

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Бахтиёр Кодиров

АБУХАНИФА ИБНИ СОБИТ.....94

СКОРБЬ

ЧЕЛОВЕК С БОЛЬШОЙ БУКВЫ 101

Новые издания..... 104

Авторы этого номера..... 107

ББК-71. я5+78.3+85.3 (2 точик)
П-12

ПАЁМНОМАИ ФАРҶАНГ ВЕСТИК КУЛЬТУРЫ

2009 №1 (12)

Технический	
редактор	<i>Абдуфаттох Мирахмадов</i>
Верстка	<i>Фарход Рахимов</i>
Набор	<i>Савринисо Мухаммадиева</i>
Корректор	<i>Истамгул Ибрагимова</i>

Сдано в печать 05.08.2009 г. Разрешено в печать 18.08.2009 г.
Формат 70х100¹/₁₆. Объем 7,0 п.л. Гарнитура Литературная.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Тираж 300 экз.
Заказ №91/09.

Издательство «*ЭҶОД*»
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.: 221-95-43. E-mail: ejodfir@mail.ru.